

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 4 (25)

АКТОБЕ, 2018 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2018

Выпуск № 4 (25)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “IHEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Бердимуратов Темерхан Байбосынович (профессор, доктор
психологии, DBA в сфере управления человеческими ресурсами,
академик Академии Педагогических Наук Казахстана)

Заместитель главного редактора

Алямова Земфира Анвяровна (доцент, к.э.н.)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусаинов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук
Казахстана)

Сейлханова Рахила Бексовна (к.ф.м.н.)

Утемисов Бактыбай Утемисович (профессор, к.и.н.)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)

Каирова Нелля Имамуратовна (профессор, к.ю.н.)

Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)

Ахметжан Самал Закиевна (к.т.н.)

Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (профессор, к.э.н.)

Кайшыгулова Жанна Тілеуовна (к.фил.н.)

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.06.2018 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик
РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета
Панкасия, Индонезия)

Рогожников Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский
государственный университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Михалис Глампедакис (профессор по направлению математика,
Технологический образовательный институт, Афины, Греция)

Николаас Оуруссофф (профессор по направлениям информатики
и психологии, государственный университет в Нью Мексико,
США)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru, web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

СОДЕРЖАНИЕ

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

Айладір А.Т., Ахметжан С.З. ӘЛЕМ - ҚОРҒАЙЫҚШЫ СЕНІ	6
Айладір А., Уталиев С.А. КІШІ ЖҮЗДІҢ ЕЖЕЛГІ ТАРИХЫНА ҚЫСҚАША ШОЛУ	10
Бисембаева Г.Б., Уталиев С.А. ЕРЖҮРЕК ИСАТАЙ ТАЙМАНҰЛЫНЫҢ СОҢҒЫ ЖОРЫҒЫ	13
Бурибаев Д.Е. «ҚҰНДЫЛЫҚ» ЖӘНЕ «АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРА ҚАТЫНАСЫ	18
Демесінова Г.М., Орынбасарова А. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ҰҒЫМЫНДАҒЫ «ИТ» СӨЗІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ	24
Ермуханова И.Ж., Жансары А. БОЛАШАҚТЫҢ БАҒДАРЫ – ИДЕЯ ТӨҢІРЕГІНДЕ	28
Ермуханова И.Ж., Мирманова Л. СІЗ ЖӘНЕ СІЗДІҢ ІҚ	31
Кипчикбаева А., Карабалина А.А. БОЛЕЗНЬ ШИЗОФРЕНИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	34
Муратова Г. ТЕХНОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКИ У ДЕТЕЙ С БИЛИНГВИЗМОМ	38
Панабекова М.Б., Ахметжан С.З. ДЕМОГРАФИЯ: ҚОҒАМДЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ	46
Панабекова М.Б., Амантурлина А.Д. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ- ӨМІР ҚАЖЕТТІЛІГІ	50

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

Алдашева Д.Т., Шлапак Е.Ю. ПУШКИН АТЫНДАҒЫ САЯБАҚТЫҢ КЕЛУШІЛЕРІНІҢ САУАЛНАМАСЫ	54
Бедаш В.А., Шлапак Е.Ю. СТРУКТУРА ДИЗАЙН-ПРОЕКТИРОВАНИЯ	56
Боранқұлов Е.Е., Қапанова А.Т. ӨРІКТАУ КЕН ОРНЫНЫҢ Ө-4 ҰҢҒЫМАСЫН ЖАЙҒАСТЫРУДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА ТОПЫРАҒЫНА ӘСЕРІ	59
Қапанова А.Т., Каюрмина Г.Р., Тагибергенава Ж.Б. КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	63
Кулмагамбет М.Н., Шлапак Е.Ю. ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ПАРКОВ И САДОВ	69
Мусаев Б.К., Қапанова А.Т. ТЕМІР ЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР	72
Мусаев Б.К., Қапанова А.Т. ТЕМІРЖОЛ ТАСЫМАЛЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРЛЕРІ	77
Хамитқызы С.С. НАҚТЫ САНДАРДЫ МОДЕЛЬДЕР ТЕОРИЯСЫ ТҮРҒЫСЫНАН ҚАРАСТЫРУ	82
Хамитқызы С.С. ТІЛ МАТЕМАТИКАНЫҢ БӨЛІГІ СИЯҚТЫ	87
Суниятова Г.А. ҚАБЫЛДАУ ЖӘНЕ ҚАБЫЛДАУ ТЕОРИЯСЫ	92
Суниятова Г.А. СЫЗУ САБАҒЫНДАҒЫ AUTOCAD БАҒДАРЛАМАСЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АРТТЫРУ	96
Тагибергенава Ж.Б., Ильясова Ф.С., Қапанова А.Т. ОСОБЕННОСТИ РЕГЛАМЕНТИРУЮЩИХ ДОКУМЕНТАЦИИ ПРИ ОЦЕНКЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	100
Tagibergenova Ja.B., Pyassova F.S., Kapanova A.T. ELIMINATION OF OIL SPILLS FROM THE SOIL COVER	105
Такишева С.А., Шлапак Е.Ю. БЛАГОУСТРОЙСТВО ТЕРРИТОРИИ ПАРКА	109
Тоғызбаева А.Е. ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ГРАФИКИ	112

Цой Р.Э., Бедаш В., Холгаева А., Капанова А.Т. АРХИТЕКТУРНЫЕ КУПОЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ ГОРОДА АКТОБЕ	116
Цой Р.Э., Шлапак Е.Ю. БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ПАРКА ИМ. А.С. ПУШКИНА	121

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Алпамысова Г.К. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА–ЭКОНОМИКА НОВОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПОКОЛЕНИЯ	123
Карабалина Ж.Ж., Рыбцова О.Л., Тукенов Ж. УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ КАПИТАЛОМ РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ КОМПАНИИ	129
Лекеров Е.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА	137
Молдабекова Г.Б., Орынғали Е.Ж. НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	142
Нурмаганбетова М.С., Ажимбаева А. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	145
Pilipenko E.N., Akhmaeva L. «АКТОБЕ CREATIVE» EXCURSION VIRTUAL VERSION DEVELOPMENT IN THE COURSE OF A STUDENT RESEARCH PROJECT PARTICIPATION	151
Рыбцова О.Л., Карабалина Ж.Ж., Ахмаева Л.А. РАЗВИТИЕ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ	158
Снасапина А.С., Қалиева Н. АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ ҚҰРЫЛЫСТАРЫНЫҢ ТАРИХЫ	163

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Балмагамбетова В.М., Курманалина А.М., Айтупова К. ФАКТОРЫ ИНТЕГРАЦИИ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	170
Досимов М.Т., Борейчук А.Ю. ПЕРСПЕКТИВА ЛЕГАЛИЗАЦИИ КРИПТОВАЛЮТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	174

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

ӘЛЕМ - ҚОРҒАЙЫҚШЫ СЕНІ

Айладір Аружан Темірбекқызы

«Аударма ісі» мамандығының 1 курс студенті

Ахметжан С.З.

*«ТжҒЖП» кафедра меңгерушісі, техника ғылымының кандидаты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;*

Бұл мақалада халыққа қоқысты сұрыптау мәдениетін қалыптастыру ықпалы қарастырылады және мемлекетіміз таза болу үшін, ең алдымен, өзімізден бастауға үндеу жасаймын.

Түйінді сөздер: қоқыс, мәдениет, халық, сұрыптау, салық, білім, тәрбие.

СПАСЁМ НАШ МИР

Айладір Аружан Темирбековна

Студент 1 курса специальности «Переводческое дело»

Ахметжан С.З.

*Зав.кафедры «ТиЕНД», канд.техн.наук, кандидат технических наук
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;*

В этой статье я хочу внести свой вклад в культуру сортировки отходов. Хочу сказать, для того чтобы наш мир, воздух которым мы дышим был чистим, каждый должен начинать с себя.

Ключевые слова: мусор, культура, народ, сортировать, налог, знания, воспитание.

SAVE OUR WORLD

Ailadir Aruzhan Temirbekovna

1st year student of the specialty Translation

Akhmetzhan S.Z.

*Head of the Department of TaNSD, candidate of technical sciences
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

In this article I want to contribute to the waste sorting culture. I want to say that in order for our world, the air we breathe to be clean, everyone must begin with himself.

Key words: garbage, culture, people, sort, tax, knowledge, education.

«Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің Қазақстан 2050 стратегиясы атты Қазақстан халқына арнаған жолдауында ауылшаруашылығын дамыту мәселесін қозғай келе, аталмыш салада елге ауқымды жаңғырту қажет» деген болатын. Жолдауда нақты міндеттер қойылған, оларға: экологиялық таза өнім құру, ұлттық бәсекеге қабілетті бренд, әлемдік азық түлік базарында көшбасшы болу және ауылшаруашылық өнімдерін ұлғайту кіреді деп елбасымыз жасыл экономика жобасында атап кетті

Мен ХХІ-ғасырдың жас көзі. Мен бұл әлемді құтқауға шақырамын! Әлемдік

тәжірбиеде қоқысты жәй ғана өңдеп қана қоймай, осы арқылы елдер табыс тауып отыр. Бізде неге соған жетпеске? Үндістанның өзінде пластиктің түр-түрін сорттап бөледі. (Әлем бойынша жалғыз сорттаушы мемлекет)

Маған қарсы пікір айтатын адам болса мына жағдайды қарастырайық 111 адам су ішіп бөтелкені қоқысқа тастады. Ол далада жатса, 1 бөтелкенің өзі 300 жылда ғана жойылады. Ол жай ғана жатпай қоршаған ортаға зиянын тигізіп жатады. Мысалы: 111 түйір * 75 тг = 8325 теңгені құрайды. Яғни 1 дизайнерлік орындықты 15 мыңнан жоғары бағаға сатуға болады.

Қазақстанның тәуелсіздігіне 27-жыл болса да бір де бір қоқысты қайта өңдейтін зауытты қолға алып кете алмадық. Таңқалатын жағдай, бірақ бүкіл Орталық Азияда тек қана бір қалдықтарды сұрыптау зауыты жұмыс істейді, онда да шаруасы мез емес - ол Астана қаласында орналасқан. Еске салайық, іске қосу жоспарланып отырған бұл қалдықтарды қайта өңдеу жобалары сәтсіз болды.

Алматыда Дорожник шағын ауданында 2007 жылы салынған қоқысты қайта өңдеу зауытының бастамашысы әлі де барлығына сынға ұшырап келеді. Әкімдіктің шешімі таратылған жобаға бюджет қаржысын, сондай-ақ жобаның негізін қалаушылардың - олардың қабілетсіздігі, арысздықтары туралы айыптауда. Жоба қала әкімдігінің және Vtorma-Ecology Co. компаниясының қолдауымен жүзеге асырылды. «Бұл компания өндірушілерден алынатын қоқысты қайта өңдеу ақысын жинайды, бірақ сол уақытта олардың қызметі анық емес және түсініксіз. Тіпті қазіргі уақытта Ресейде қоқыс туралы заң әлі толық дамымаған, мемлекет жыл сайын осы индустрияны 15-30 млн (8000000-16000000 тг) рубль мөлшерінде субсидиялайды.

Түрлі түсті контейнерлер жоқ

Қазақстанда алдағы 10 жылда аз дегенде 41 қалдықтарды қайта өңдеу зауыттары салынады, бұл ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрлігі 2013 жылдың сәуірінде ұсынылған бағдарламада жазылған. Бюджеттік қаражат осы жылы алғашқы 8 қалаға бөлінді. 2013 жылы келесі 8 жобаға 1 млрд. Теңге бөлінді. Деген жоспар болған қазір 2018 жыл бірақ біз әліде жақсы нәтиже көрмей отырмыз. Олардың барлығы дерлік сәтсіздікке ұшырады. 2017 жылы Ақтөбеде ЖШС "Гранд Союз" атты қоқыс сұрыпталу пунктiсi ашылды. Онда сұрыпталған қоқыстар басқа өңірдегі қайта өңдеу зауыттарына тасымалданады. Яғни пластикалық қоқыстарды - Шымкентке, картондарды - Алматыға, темір қоқыстарды - Қарағандыға жібереді. Бірақ сонда да бұл іс әлі де алға баса қоймай тұр. Соңғы бірнеше жылда Алматы қаласының аудандарында түсті қоқыс контейнерлері пайда болды. Олар Алматы қаласының тұрғындары бірінші үйден, содан кейін әр қайсысын өз жәшіктеріне салуға міндетті болатын. Егор Зингер Қазақстандықтарға қоқыс жинау әдетін үйренуге бірнеше ондаған уақыт кететінін атап өтті. «Ия, біз селективті (жеке) қоқыс жинауға тырысуымыз керек, бірақ қоқыс сұрыптау мәдениетін енгізу үшін жиырма, отыз жылға созылуы мүмкін. 1933 жылы іріктелген қоқыс жинау басталған Германияда барлық қалдықтардың 20% ғана сұрыпталған. Қоқысты қайта өңдеуден алда тұрған ең таза елдердің қатарындағы Германияның өзі осы күнгі дәрежеге 30 жылда жетті. Ал Қазақстан Республикасында қоқыс жинау, өңдеу әлі де жоба ретінде тұр. Көбіне кәдеге жарату саласындағы сарапшылар Қазақстандағы барлық қоқыстың 30-40% сұрыптауға жинақталуын болжайды. Бірақ Егор Зингер қоқыс жинау процесі осы деңгейде ұйымдастырылмайтындығына сенімді. Қоқыстарды қалай дұрыс сұрыптау керек екендігін үйрету, мектеп қабырғасынан бастап үйрету қажет, тек қана бір түсті контейнерлермен мәселе шешіле қоймайды. Бұрын, 90-шы жылдары қоқысты сұрыптауды ұйымдастыру оңай болды. «КСРО-да полиция материалдары, полиэтилен пакеттері, пластикалық бөтелкелер жоқ. Кеңес Одағындағы шыны бөтелкелер арнайы жинау орындарын, қағазды - қоқыс жинау пункттерінде алды. Тіпті органикалық қалдықтар жиналып, фермаларға тасымалданды. Қазіргі қоқыстар құрамы едәуір агрессивті болды: улы, өндірістік қалдықтар көп. Бір грамм техникалық және тұрмыстық қоқыстың (ТТҚ) 1 миллиард микробты қамтиды. Түсінесіз бе, бұл микробтардың таралуының қайтымды әсеріне алып келеді және медициналық қалдықтарда 300 есе көп микробтар бар. Сондай-ақ

жұқпалылар қалдықтар да бар, бұл халықтың өміріне қауіпті. Қазақстанда әзірге жекелеп қалдықтарды жинау мүмкін емес, бұл сұрыптау арнайы процедурамен айналысатын мамандарға арнайы сұрыптау пунктінде жүзеге асады: олар сынған әйнекті, қағазды органикалық заттардан бөліп тастайды, - дейді Егор Зингер.

Сіз білесіз бе? Әлемдегі жылдық қоқыс мөлшері мұхиттағы балық санынан үш есе артқан екен.

Қоқыстан ақша табу мүмкін бе: әртүрлі елдердің полигондармен күресу тәжірибесі

Швеция 99% қалдықтарын қайта өңдейді және онысымен шектеліп қана қоймай жақын тұрған елдерге де көмектеседі. Швеция кәдеге жарату бойынша көшбасшы болып табылады. Ел өз қалдықтарының 99% -дан астамын қайта өңдейді. Және бұл оларға жеткіліксіз. Жыл сайын жүздеген мың тонна қоқыс әкеледі. Швецияда «тазалық мәдениеті» құрылған. Тұрғындардың барлығы қоқыс сұрыптап, оны қалай дұрыс жасау керектігін түсінеді. Қоқыс тасушылар жүк қалдықтарына емес, қалдықтарды қайта өңдеуге арналған. Жалпы қоқыстың 99% -дан астамы қайта өңделетін немесе тыңайтқыш ретінде қолданылатын болады. Бұдан басқа, Швеция қоқыстың арзан энергия көзі екенін түсінді. Елдегі электр станцияларының 30% -нан астамы қалдықтармен жұмыс істейді. Жылына 5,5 миллион тонна қоқыс шығарады. Күл күкірт шығаратын зауыттарға жіберіледі. Осылайша, Швеция керемет жетістікке қол жеткізді - қалдықтардың 1% -нан азы қоқыс орындарына жіберілді.

Германияда «қоқыс үйлері» бар

Жыл сайын неміс үкімет азаматтарға қалдықтарды сұрыптауды қалай екенін «еске салады». Әрбір тұрғынға қоқысты лақтыру туралы анық нұсқаулар бар хат беріледі. Қоқыс контейнерлері түсімен ерекшеленеді. Барлық қалдықтар анық кесте бойынша жіберіледі. Әрбір тұрғын бір жыл бұрын біледі: кім, қашан және қайдан қоқыс шығаратынын. Германия қалдықтардың көбін өртейді. Нәтижесінде олар электр қуатын алады. Республикадағы үйлердің шамамен 12% -ы қоқыстан алынған электр көзін пайдаланады. Германияда 80-85% ал Швейцария 100%-ға дейін толық қоқыстарының бәрін өңдейді. Қайта өңдеу немесе жою мемлекет тарапынан қаржылай қамтамасыз етілген.

Бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауынша, 2020 жылы Токиода өтетін олимпиада ойындарында Жапония құрамасының формасы қайта өңделген пластиктен жасалады. Шындығында, елдегі барлық пластикалық бөтелкелердің 90% -дан астамы қайта өңделіп, жаңа өнімдер жасау үшін пайдаланылады. Тағыда таң қалдырар жайыты Жапон елі қатты тығыздалған, өңделген пластикалық қалдықтардың аралдар салып жатыр.

Үндістан пластикалық жолдарды салуда

Бұл ел бүкіл әлемде полигондар саны бойынша белгілі. Әсіресе, олардың көбісі үндістандық жерлерде. Қоқыстың жартысынан көбі экспортталмайды, тіпті сұрыптау мен қайта өңдеуге қатысты аз. Пластикадағы өткір мәселе. Үндістан ғалымы жол құрылысында пластикті пайдалану технологиясын ұсынды. Химия профессоры пластикалық қалдықтар битумның 15% -ын ауыстыра алатынын дәлелдеді. Үндістанда мыңдаған километрлік пластикалық жолдар салынған. Үкімет бәрін де халықты қоқысты қабылдау пункттеріне қоқыстарын жеткізуге шақырады. Біртіндеп Үндістандағы қоқыспен мәселені ішінара шеше алатын өнімге айналдырды.

Тағыда айта кетерлік жайт назарларыңызға! Енді ешқандай қалдықтар қоқыс полигондарына қабылданбайтыны туралы заң 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап, күшіне енеді. Сондықтан түрлі-түсті контейнерлермен қамтамасыз ету шарасын барынша тездетіп шешуіміз қажет. Елімізде таза ұстап, қоқысты сұрыптауды тек қана әр үйде отбасыларында ғана емес, мектеп қабырғасында үйретуіміз қажет. Мектеп тәрбие сағаттарына енгізу қажет.

Егер үйден сұрыпталмаса қоқыстар сұрыптамай басқа қоқыстармен араласып қайта өңдеу процессі кезінде қиындап басқаларымен араласып бүлінген қоқысты тазалау қажет болады да, қымбатқа түседі. Ондай жағдай да тұрғындардың қоқысты алып кету қызметіне төлейтін салығы көбейіп өздеріне тиімсіз болады.

Әр отбасы өз үйінде қағаздарға, картондарға, әйнектерге, пластиктерге, қаңылтырларға арнап жәшіктер арнап қойса қиын болмайды деп ойлаймын.

«Атадан мал қалғанша, тал қалсын», - деп ата-бабаларымыз айтқан өнегелі сөзін осы орыда қолдана отырып, менің ғылыми ізденісім бойынша мақсатым-обылыстық деңгейде осы мәселені шешу жолын ұсынамын.

1. Қоршаған ортаға зиянын тигізіп, ластаған адамды жауапкершілікке тартып, айыппұл төлетуге дейін жеткізу.

2. Қоқысты жинап тапсыру пунктсін ұймдастырып салу.

3. Білім беру ордаларына осы мәселеге байланысты тәрбие сағаттарын енгізіп, тәрбиелеу жұмысын өткізу.

4. Отбасы мен қоғамды бірге тәрбиелеп, тәртіпке шақыру.

Егер бұл мәселені әр отбасы өзінен бастау керек деген пікірде болсаңыз, мына жағдайды мысалға келтірейін. 10 отбасы болса оның 2-і ғана орындап қалған сегізі орындамайды, неге дейсіз ғой, себебі олардың істеріне қайшы келер заң жоқ сол себептен бұны заң тұрғысынан, қоғамдық деңгейде қарастырып мектеп, тіпті бала бақша қабырғасынан бастап үйрету керекпіз, білім ордасынан үйренгенін бала үйіне де үйретеді. Қаламызды таза ұстап болашағымызды жарқын еткіміз келсе мезгілдік сенбіліктермен шектеліп қана қоймай, өзіміздің артымызды тәртіпке сай жинап жүрсек бәрі де жақсы болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://kapital.kz>. Авторы: Анна Виднянова
2. <http://365-invest.com>. Авторы: Марина Белых
3. <https://eeas.europa.eu>
4. <https://24.kz>
5. <https://online.zakon.kz>. Авторы: Ризабек Исабеков, Гульмира Кенжеғалиева, Елибай Джикибаяев, Алла Белякина, Адиль Урманов, Наталия Буравцева

КІШІ ЖҮЗДІҢ ЕЖЕЛГІ ТАРИХЫНА ҚЫСҚАША ШОЛУ

Айладір Аружан

«Аударма ісі» мамандығының 1 курс студенті

Уталиев Сакен Айладырович

*Ғылыми Жетекші, D. Ph, Философия докторы (тарих-археология, этнология)
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;*

Бұл мақалада Кіші жүз тайпалары мен руларға жайлы сөз қозғалады.

Түйінді сөздер: Кіші жүз, Ноғай Ордасы, Алтын Орда, Дешті Қыпшақ, ру, тайпа, шежіре.

КРАТКИЙ ЭКСКУРС К ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ МЛАДШЕГО ЖУЗА

Айладір Аружан

Студент 1 курса специальности «Переводческое дело»

Уталиев Сакен Айладырович

*Научный руководитель, Доктор философии D.Ph (история-археология, этнология)
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;*

В данной статье рассматриваются генезис некоторых племен и родов Младшего жуза.

Ключевые слова: Младший жуз, Ногайская Орда, Золотая Орда, Дешти Кыпчак, роды, племена, родословная.

A BRIEF EXCURSUS TO THE ANCIENT HISTORY OF THE YOUNGER JUZE

Ailadir Aruzhan

1st year student of the specialty Translation

Utaliev Saken A.

Supervisor, Ph.D, (history-archeology, ethnology)

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the genesis of some tribes and genera of the Younger Zhuz.

Key words: Junior zhuz, Nogai Horde, Golden Horde, Deshti Kipchak, childbirth, tribes, pedigree.

Кіші жүзді бастамас бұрын, ең алдымен жалпылай қазақ руларына тоқталып кетейін. Қазақ жүздерінің пайда болуы туралы көптеген деректер, ойлар бар. Бірақ солардың ішіндегі ең көп кездесетіні географиялық жағына байланысты. Ал мақстына келер болсақ жүздердің құрылу себебі: қазақ елі бытыраңқы болмай бірлігіміз жарасқан ел болуы үшін құрылған. Өр жүздің өзіндік ерекшеліктері бар.

Қазақтың кара шежіресіндегі Кіші жүз елдері үш арыстың кішісі Бекарыстан тарайды. Шежіреге сүйенсек Бекарыстан - Ордаш, одан - Мөңке, одан - Шаншар, одан - Тұлпар, одан - Тоқпан деп келеді де, Тоқпаннан - Алау, Арғымақ деген екі бала туады. Алаудан - Алшын, Алшыннан - Қыдуар, одан Қаракесек (Әлім, Шөмен, Кете) он екі ата Байұлы өрбиді. Арғымақтан Телеу туады да, оған Рамадан мен Алшынның еншілестері қосылып, бәрі Жетіруға топтасады. Келесі бір шежірелік нұсқаларда Бекарыстан - Маңғытай. Одан - Алшын, Алшыннан - Алау батыр, Алаудан - Қыдуар, одан Сәдірқожа, Қыдырқожа,

Нәдірқожа тарайды. Сәдірқожадан-Әлім, Шөмекей, Кете, Қыдырқожадан - он екі ата Байұлы, Нәдірқожадан - Жетіру өрбиді [1].

Кіші жүз: Он екі ата Байұлы, алты ата Әлімұлы, жеті ата Жетіру

Кіші жүз құрамына енген тайпалар мен рулар XV - ғасырдың екінші жартысы мен XX - ғасырдың басында, негізінен, Қазақстанның батыс өңірін мекендеп, қазақ халқының этногенезіне ұйытқы болды. Қазіргі кезде еліміздің батыс өңірі Ақтөбе, Атырау, Маңғыстау, Қызылорда облыстары мен Қарақалпақстан, Иран және Ресеймен бірқатар шекаралас аумақтарда өмір сүреді.

Адай – ұраны Бекет Таңбасы садақ пен оқ

Адайлардың шығуы туралы сан түрлі ойлар бар солардың бірі біздің дәуірімізге дейінгі II - ғасырда өмір сүрген дай тайпасынан шыққан деседі. Бірақ, бұл пікірге келісу қиын. Себебі қазіргі айдайларымыз генетика жағынан моңғолойдқа жатады. Ал ол кезде бұл жерде еуропейдер өмір сүрген. Сол кезде аздап күмән туады. Бірақ өзгермей қалған бір факт - адайлардың Каспий теңізінің жағалауындағы, Маңғыстау аймағында өмір сүргені.

Алаша руы туралы тарихи деректер шамалы. Н. Аристов оны Саян-Алтай төңірегін мекендеген угрофин текті ежелгі динлин жұртымен қатысы бар болса керек топшылайды. Ескі қазақ аңыздарындағы алты алаштың атасы болып есептелетін Алаш хан есімі де түседі [2]. Бұл ру аты түруімендерде де бар. Олардың Сарық бірлестігіне енетін бес атасының бірі Алаш аталады. Оны қырым татарлары құрамынан да кездестіреміз.

Шеркеш руы "қазақия, қазақ, черкес болып екіге бөлінгенде" қазақтар құрамында қалған ел болуы мүмкін дегенді айтады. Қазақ шеркештердің ұраны - "Шағырай". Ал черкестерде "чахаркас" деген атта кездеседі...абазиндер арасында әлі күнге дейін шегірей руы бар, ол бес ата қазақ шеркештерінің Қойыстан тарайтын Сақауына үндеседі. Бұл сақаудың I - ғасырда Сыр мен Әмудария аралығын мекендеген Сақараул сақтарының жұрнағы болуы да ғажап емес деген шешімге апарды.

Байұлы құрамындағы **Беріш** руы атауының ізін де зерттеушілер ескі тарихтан тарқатады. М. Тынышбаев оның бір сілемін Сібірдегі Шұлым өзенінің сол жақ саласы Беріштен, сол маңдағы Берішкөлден, Симбирск төңірегіндегі Барыш, Бюрич өзендерінен, Азау теңізіндегі Бюрич аралынан көргендей болады. Әуелгісі - түрік жұрттарының құтты қонысы Алтай айналасы, кейінгілері - қалың қыпшақ қоныстанған Дешті қыпшақтың бір шеті, бұрынғы Қазақияның Жайық пен Қара теңіз аралығындағы құқалы мекені.

Байұлы құрамындағы рулардың бірі **Масқар** туралы деректерді байыптағанда, Батыс Моңғолияда мекендейтін түркі тектес хотон жұртына енетін жеті атаның бірі Масқар аталатындығы назарға ілігер еді. Осы атаның хотоннан бөлініп, батысқа қоныс аударуы, араласа - құраласа жүріп қазақ халқының құрамына енуі әбден мүмкін.

Таз руы атауының бір сілемі Алтай төңірегінен ұшырасады. Енисей өзенінің бір саласы - Таз. Осы төңіректегі "орман халықтарының" бірі ертеде Тас аталыпты. Бір замандарда солармен қатар мекендеген қырғыздардың Сарыбағыш руының бір атасы таздар аталады. Таз - тува, башқұрт елдерінің құрамында да кездеседі.

Қызылқұрт руының көсеу таңбалы болуы оны Ұлы жүздің көсеу таңбалы Ысты руындағы Қызылқұрт атасымен байланыстырады. Жалпы қазақ руларының таңбаларының бірдей шығуы кездейсоқтықтан көрі, сабақтастықтан шығады.

Кердерінің әуелгі тарихын ғалымдар б. з. д. II - ғасырында ғұндардың жойқын шабуылына ұшыраған юечжи елінен тарқатуға бейіл танытады. Көне Қытай жазбалары бойынша бұрын Шығыс Ерен Қабырға төңірегін қоныс еткен юечжилердің көп бөлігі сол үркіншіліктен Әмудария алқабына дейін қоныс ауады. Әмудария жаққа келген юечжилерді Еуропа тарихшылары қидарит - күндер деген атпен таныс. Сол қидариттерден Кердері атауы туындады.

Керейіт елінің тарихы көне жазба деректерде VII - ғасырдан белгілі Онон, Керулен, Арғұн өзендерімен сабақтасырыла қаралады. Шыңғыс ханнан ығыса отырып, Ертіс, Об құрамына енген керейіттер уақыт өте келе, байырғы атының соңындағы "т" қосымшасын

айтпайтын болды. Ал өзбектердің, қырығыздардың құрамына сіңген керейіттер өз атауларын сақтап қалды.

Тамаға ұқсас атауды Раши-ад-дин жылнамасынан кездестіреміз. Атақты шежіреші қырығыздармен қоңсылас жайлаған жауынгер Тұма халқы туралы айтады. Бұл жұрт Шыңғыс ханға бірнеше рет қарсы көтерілген. Сол үшін оларды моңғолдар аяусыз жазалаған. Тамалар башқұрттардың, ноғайлардың, қырығыздардың құрамында жеке ру ретінде кездеседі.

Табын елі атауының да әуелгі іздерін Алтай айналасынан ұшырастырамыз. Сол маңайда Табын тауы, Чумыша - Табун өзені секілді атаулар бар. Табын моңғолша бес дегенді білдіреді. Сондай-ақ табын руы башқұрттар құрамында да кездеседі.

Рамадынның шөміш таңбасы Дулат руларына ұқсас. Бір замандарда Дулаттың бір аталары әлдеқандай жағдайлар мен Кіші жүз құрамына ғажап емес. Және бұған Рамаданның ұраны - "Дулат"! екені де қосылады.

Жағалбайлы атауының түп-төркініне шежірешілеріміз айтқандай Жағал және Байлы деген екі батыр болған екен дегеннен көрі, "жағал", "төбел", "ала" мағынасына саясатын топшылау иланымдылау көрінеді деп атап кеткен.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ шежіресі Жарылқап Бейсенбайұлы Атамұра баспасы Алматы 1994 г.

2. Н. А. Аристов. Усуни и Кыргызы или кара — кыргызы. Бишкек — 2001 г.

Подробнее <https://bilim.akipress.org/lib/book:305/n-a-aristov-usuni-i-kyrgyzy-ili-kara-kyrgyzy-bishkek-2001g//?f=cp>

ЕРЖҮРЕК ИСАТАЙ ТАЙМАНҰЛЫНЫҢ СОҢҒЫ ЖОРЫҒЫ

Бисембаева Газиза Бисембайқызы

«Аударма ісі» мамандығының 1 курс студенті

Уталиев С. А.

Ғылыми жетекші, D.Ph (тарих, археология, этнология,) доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада Ержүрек Исатай Тайманұлының соңғы жорығы туралы және оның Ақтөбе облысы аумағындағы Патшалық Ресей әскеріне қарсы жүргізген соңғы күндері жайлы қарастырылған.

Түйінді сөздер: Кіші жүз, Бөкей Ордасы, қазақ, отарлау, Ақбұлақ, жорық.

ПОСЛЕДНИЙ ПОХОД ИСАТАЙ БАТЫРА

Бисембаева Газиза Бисембайқызы

Студент 1 курса специальности «Переводческое дело»

Уталиев Сакен Айладырович D.Ph

Научный руководитель, Доктор философии D.Ph, (история-археология, этнология)

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассказывается о последних днях восстания казахов Младшей орды под руководством Исатай батыра с войсками Царской России на территории современной Актюбинской области.

Ключевые слова: Букеевская Орда, Исатай, Махамбет, восстание, колониализм, Акбулак.

LAST TRIP ISATAY BATYR

Bisembayeva Gaziza

1st year student of the specialty Translation

Utaliev Saken A.

Supervisor, Ph.D, (history-archeology, ethnology)

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In the article told about the closing dates of revolt of Kazakhsof the Junior horde under the direction of Isatay of with the colonial troops of Tsar's Russia on territory of the modern Aktobe area.

Key words: Bukey Horde, Junior horde , Isatay Mahambet, revolt, colonialism, Akbulac.

Исатай деген ағам бар,
Ақ кіреуке жағам бар.
Хан ұлымен қас болып,
Қара ұлымен дос болып,
Хан үстіне барғанда,
Шабайық ханды дегенде,
Шапқандай ханды амал бар, -
Амал барда хан шаппай,

Тәңірім қылды - не амал бар?!
Махамбет Өтемісұлы

XVIII-XIX ғасырларда Батыс Қазақстан аумағында көшпелі тайпалар мен Кіші жүздің рулары орналасқан аймақта қазақ халқының орыс отаршылдықтарына қарсы ұлт-азаттық көтерілістерінің ошақтары өрши бастады. XVIII ғасырдың аяғында Сырым Датұлы өзінің Тентек-Тореге, Арынғазы сұлтанға, Жоламан батырға, Исатай Таймановқа, ағайынды Сержан мен Кенесары Қасымов және басқаларға қарсы көтерілісін жалғастырды. Исатай Тайманов басшылығымен болған 1836-1838 жылдары Бөкей Ордадағы көтеріліс Ресей патшалығының отаршылдық саясатына қарсы ашық күрес ретінде тарихта маңызды болып қалды. Махамбет пен Исатай бастаған көтеріліс қазақ халқының арасында кеңінен таралды. Бөкей Ордасында патша әкімшілігіне және оның адал қызметкері Жәңгір хан мен туыстарына қарсы Исатай батыр өзінің жақтастарымен қазіргі Ақтөбе облысында көтерілісін жалғастырды.

Көптеген ғылыми еңбектер, очерктер осы көтеріліс туралы жазылған, онда Бөкей ордасының танымал қозғалысының себептері мен мақсаттары зерттелді. Біз бұл тақырыпқа тоқтамаймыз, бірақ Ақтөбе облысының далаларында ерлікпен қаза болған Исатай батырдың соңғы шайқасына тоқталамыз. 1837 жылы 15 қарашада Ресейдің әскері Тастобеде жеңілген Исатай батыр отрядының қозғалыс жолымен жүретін боламыз. 26 қарашада Исатай мен оның жақтастары Қанышмоладағы Оралдың сол жағалауына (Жайық) өтіп, патша әкімшілігіне қарсы күресті жалғастыруға шешім қабылдады. Сол кезде Орынбор губернаторы Г.А Перовскийдің Исатайдың тұтқындауы туралы жарлығы жарияланды: «Исатайды тірі әкелгенге - 500 рубль! Егер оны өлі түрде әкелсе- бұл соманың жартысын алады! ». Сондай-ақ, тіпті, туыстары, бауырлары да Исатайды әкелсе толық кешірім мен ақшалай сыйлық алады. Бұл жарлық көтеріліс көшбасшысын ұстап алуға дайын болған кейбір қазақтарды ынталандырды. Аз уақыт ішінде 80-ге жуық «баскесерлер» тез жиналып, Жантөре басшылығымен Исатай мен оның жолдастарын іздей бастады. 1837 жылдың 13 желтоқсанында түнде Исатай мен Махамбет және олардың жолдастары, іздестіру шараларына қарамастан, Жаманкала бекетінің бірнеше шақырым жерде оңтүстіктіктегі өзенді кесіп өтті. 1836-1840 жылдары Орынбор әскери губернаторының шекара бөлімшесінің архивтерінде.: Орал казак атаман Покатиловтың есебі сақталды «Қарақшы Тайманов желтоқсанның 12-нен 13-не қараған түні сағат 4-те түнде Оралдан қашып кетті. Барлығы әйел мен еркектерінің саны 38 болған. Жауыздардың қашып шығуына салқын мен боран әсер етті. Казактардың патрульі осы топты Оралға жақындағанға дейін барып, бірақ тоқтата алмады. Мылтық дауысынан көмек келді, бірақ жауыздардың бәрін ұстай алмадық, себебі олар ең жақсы аттармен жүріп, қараңғы түн мен боранды пайдаланып, тығылып, іздерін жабып кетті. Біз тек бір қырғыз, Нұрманбай Сүниін, азық-түлігі бар түйені, 6 жылқыны алдық» [1].

Сонымен, Исатай Тайманов, оның досы Махамбет Өтемісов барлық есептерде өздерінің құрмет пен моральдық сипатын жоғалтқан адамдар ретінде қарақшылар мен зұлымдар деп аталады. Бірақ 1837 жылдың желтоқсан күндеріне оралайық. Сол кезде Айшуақ ханның баласы, Кіші жүздің сұлтаны Баймағанбет, Исатай мен оның жолдастарының Оралдан «Бұхара» жағына шығуы туралы біліп, ол өз адамдарымен және Орал казактарымен бірге бүлікшілердің артынан қуды. Сұлтан Баймағанбеттің басшылығымен іс-қағаздарға жетекшілік еткен, сондай-ақ қудалауға қатысқан Хорунжий Богданов кейінірек былай деді: «Біз Исатай мен Мұхаммедтің жасырын түрде аңдып, сыбыс қозғалып, олардың Хиваға қарай жылжып бара жатқанын естідік. Сұлтан 63 казактармен, 2 командирімен, сұлтандармен және құрметті қырғыздармен бірге, Исатайды 18 күн бойы Чанг-Джил, Тау-Чари, Ембі жеріне дейін аңдыдық, сол жерде жылқылары шаршағандықтан Кук-Чан деген жерде тоқтаған екен...» [2]. Осы қудалаудың нәтижесі Исатай батырдың отбасын басып алу болды.

Көтеріліс басшысы қол астындағылармен Тайсойған құмына келеді,оны Кете руын басқарып отырған Құдайберген Елемесов жақсы қарсы алды. Бұл күндері Орта және Кіші жүздің қазақтарының жерлерінде жергілікті халықтың патшалық саясатына қарсы қарулы көшпелі қозғалыстары болғанын айта кету керек. Торғай даласында Кенесары Қасымовтың ұлт-азаттық соғысы өршіп,Іле өзені алқабында Табын руының басшылығы Жоламан батыр (Бөкенбай батырдың немересі) Ресейден бас тартады. Маңғыстау мен Сам құмдарында патшалық биліктің жаулары көшіп жүрген- Науш Батыр және Есім ханның ұлы Қайыпқали сұлтан,1827-29жж. Бөкей Ордасында көтерілісті бастаған,кейін Хиуа хандығына Аллакулиханға қызметке кеткен. Исатай ортақ тіл тауып , халықтардың мүддесі үшін жаңа күрес бастайды. 1838 жылдың қыс-көктем айларында ресейдің шекарасында Исатай мен оның ізбасарлары Кіші Ордадағы түрлі тайпалардан табылғанын хабарлады.Бұл Таймановтың жанына көңілі толмайтын адамдарды жинап, Ресеймен және сұлтандарға қарсы күресуге шақырды. Жаздың басында патша әкімшілігіне Исатайдың қарулы күштері мен оның одақтасы Қайыпғали сұлтанның Адай, Шекті және Шөмішті Табын руларының 2000 адамдарымен шығып, Ембі өзеніндегі (Жем) Темір шатқалында шоғырланғаны туралы ақпарат алды. Бұл бүкіл армия болды. Өкінішке орай, болашақта атақты болған Тілеу-қабак руынан шыққан Есет Көтібарұлы, сондай-ақ, Ырғызға кеткен Жоламан Тіленшиевтің отряды Темірге келмеді.Сонымен қатар көтеріліске атақты табын руынан шыққан Асау-Барақ сол кезде өте кәрі болғандықтан қатыспады. 1838 жылдың маусым айының соңында бүлікшілер Сағызға жетті, ал шілде айының алғашқы күндерінде Ақшатқа жиналды. Бүлікшілер саны шамамен үш мыңға жетті.

1838 жылдың 28 маусымында Орынбор губернаторы генерал Перовский ескі қарсыласы Исатай Батырдың қолбасшылығымен Бөкей ордасының полковнигі Гекке Тастөбе шайқасында топ құруға бұйрық берді. Орынбордың екі жарым мың әскері, Илецк казактары, Орал казак полкінің жүзі, артиллериямен бірге 50 жаяу әскер қосылды. Сұлтан Баймағамбет Айшуақовтың әскери күштері одан көмек сұрады. Гекке «бүлікшілердің тобын таратып, негізгі бұзушыларды тартып алу» тапсырмасы берілді. Сол жылдың 6 шілдесінде осы ірі қарулы күштер далаға кірді.

Бұл күндері бүлікшілердің лагерінде түсініксіз оқиғалар орын алды, бұл сұлтан-билеушіге және Орал әскери желісіне қарсы бүлікшілердің әрекеттерінің кешігуіне және, тиісінше, уақыттың жоғалуына әкелді. Мүмкін, Ойылда Исатай мен Сұлтан Қайыпқали Ишимовтың қарулы көтерілістің мақсаттары мен міндеттері туралы кейбір келіспеушіліктер болған шығар. Осы оқиғалардың қатысушысы Махамбет Өтемісұлы Сұлтан Қайыпқалиге арналған «Реніш» атты өлеңінде келесі сөздерді келтіреді:

Алты күндей алаулап,
Он екі күндей ой ойлап,
Ақылды алпыс жаққа шаптырып,
Ақыл жөнге келгесін
Арқаның алпыс екі саласына барғанда,
Айдаһардай арбадың.
Арбадың да қалмадың.
Ханнан кегім ала алмай,
Қайрат қылар ер біз болсақ, -
Заманымда болған сұлтаным,
Бізді жіпсіз байладың! (шілде, 1838 г.) [3].

Мұнда әйгілі ақын-батыр Сұлтан Қайыпқалидің он сегіз күнге кешігіп жатқаны үшін айыпталуда. Қайыпқали сұлтан, саяси амбицияларында Хан деп жарияланғысы келді, бірақ оның жоспары сәтсіз болды. Соған қарамастан, Ойылде кешігуі Исатай басшылығымен Кіші жүздің қазақ халқының ұлттық қозғалысының одан әрі апатқа ұшырады, өйткені осы уақытқа дейін Патшалық күштері Гекке басшылығымен Ақбұлақта тұрып, қазақ көшпенділерінің одан әрі дамуына қауіп төндірді. Исатай Батыр 1837 жылы Бөкей ордадағы

Жангірдің Ордасын қоршауында уақытты жоғалтып алды, бұл кейін Геккенің әскери әрекеттерін жеңуіне, содан соң лейтенант полковникке жол ашты. Сәтсіздік лагерінде келіспеушілік 5-6 шілдеден бастап Сұлтан Махмуд Алғазұлының казак атаманы Покатиловтың баяндамасынан көрінеді: «Қайыпқали өз командасын таратып, кетіп қалды» [2]. Шын мәнісінде, 10-11 шілдеге дейін Қайыпқали сұлтанның негізгі күштері Батыстың оңтүстігіне қарай Тоқытқа, ал Исатай Батыр мен оның адал жолдасы Баймағамбеттің Сұлтан-билеушісінің Ақбұлақ бас кеңсесіне көшіп барады. Бұл жорықтың мақсаты - патша билігінің қызметшісін жеңу және Кіші жүздегі қазақтардың одан арғы күресінің жалынын арттыру. Бірақ Ақбұлақ өзенінің маңында полковник Гекке өзінің тұрақты бөлімдерімен күшейтті. Исатай Батыр өзінің соңғы жорығында 1838 жылғы 11 шілдеде бес жүз қарулы жігітке, бүлікшілердің ең күшті және белсенді тобына кірді. Таңертең 12 шілдеде оның аттары күтпеген жерден Ақбұлақ қаласындағы Геккенің негізгі күштерінен бірнеше шақырым қашықтықта орналасқан Баймағамбеттің туысы Сұлтан Асфандияр Сүйінғалиннің авангардтық қадағалау бекетіне шабуыл жасады. Жараланған Асфандияр қашып кетті, оның екі нөкері тұтқынға алынды. Геккенің бүкіл командасы дабыл бойынша көтерілді. Ақбұлақ патшалық әскерлердің бекіністеріне қарама-қарсы, Исатайдың бүкіл тобы пайда болды. Артиллерия болғанына қарамастан және полковник Гекке екі есе көп артықшылыққа ие болғанымен, Исатайдың құрамасы бекініске шабуыл жасау үшін төбеден түсе бастады. Оның жігіттері аймаққа еніп, сұлтан-басқарушы Баймағамбеттің тобын мылтықпен ата бастады. Гекке қорыққаннан бірнеше артиллериямен казак жігіттеріне оқ атты. Бір снаряд Исатай жақта жарылды. Соған қарамастан, олар алдыға жылжи берді. Бірақ сол кезде Гекке және Баймағамбеттің жүздеген казактары Ақбұлақты кесіп өтіп, бүлікшілерге соққы берді. Біруақытта, екі жүз казак жылжып, флангты айналып өтіп отырды. Исатайдың құрамасы жоғары қарсылас күштердің қысымымен баяу бастады. Әрине, Батыр Исатай бұл шайқастың тез арада кетуіне жол бермеуі мүмкін екенін түсінді, бірақ бұл қарсылық көтеріліс идеясы үшін жеңіліс еді. Сол себепті ол Гекке бөлімшесінен кетіп қалған Баймағамбеттің жақындасып келе жатқан жауынгерлеріналдыға жылжытты. Исатайдың күтпеген шабуыл жасағаны Сұлтан Баймағамбетті шатастырды. Исатайлардың шабуылына төтеп бере алмаған ол және оның қол астындағылар лагерьге оралды. Шайқаста Исатай мен оны қолдаушылар қоршалып қалды. Исатайдың рухының ерік-жігері мен күші оған және оның адамдары қоршауды бұзып, Шейтсайға шегінуге мүмкіндік берді. Жағдайдың қиындығын біліп Исатай досы Махамбетке 16 жасар ұлын құтқаруын айтады. Махамбет пен Оспанның алысқа кеткеніне көз жеткізген соң, ол соңғы жорығын өткізді. Бұл соңғы шайқаста Исатай Батыр өлтіріліп, оның жүзге жуық жолдасының жаны қиылды. Полковник Гекке осы шайқасты сипаттайды: «...Батырды қудалау кезінде Петров бірнеше казактармен және сұлтан отрядының жігіттерімен қуады. Біраз уақыттан кейін Исатайды Иван Богатырев, казак Леонтий Зеленин, және табын руының жігіттері Жанар Илекбаев, Сейітбай Ибитов, Кубень Субелин алдынан шығады. Исатай атпен кетіп бара жатып, садақпен атты. Ол екі жерден Богатыревтің атын жаралайды. Ол бірнеше рет алға қарай көтеріліп, үшінші рет батырылып, батырға аттанғанда, мерген Исатайдың астында жылқыны дәл атады...» [4]. Қол астындағы әскерлерінің ұсынған аттарынан бас тартып, өзінің жарақаттанған атына қайта отырды. Осы сәтте аяқ астынан шығып қалған Кубень Субелин Исатайды найзамен аттың ерінен құлатты. Исатай батыр жеңілісі келмей, бес жаудың көзін жойды. Исатайда сауыт және екі тапанша болатын. Ол бір казакты жаралап, күші азайып қалды. Жанар мен Сейітбай Исатайдың қолын ұстап, Богатырев батырды атып өлтірді. Осылай Исатай батыр ерлікпен қаза болды. Ол 12 шілдеде 1838 жылы Шейтсайда, Ақтөбе облысының территориясында қаза тапты. Исатай қайтыс болды, бірақ оның жоғары рухы мен қаһармандығы, қоғамға деген сүйіспеншіліктері бүкіл қазақстандықтарға тәуелсіздікке деген ұмтылыс, бақыт және гүлдену жолында ең жарқын үлгі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дела Пограничного отделения Оренбургского военного губернатора 1836-1840 гг. «О беспокойстве и мятежах в Западной части орды Оренбургских киргизов и в нескольких киргизских волостях в одном из внешних Омских округов». № 494. Часть 3-я.
2. Дело Пограничной Оренбургской Комиссии за 1836-39 г., «О возмущении Исатая», т.1, л. 830-734.
3. Махамбет, шілде, 1838.
4. А.Ф. Рязанов. Восстание Исатая Тайманова (1836-1838 гг.). Очерки по истории национального движения казахского народа. (По материалам Ц.К. Архива Казахстана), «Алтын-Орда» баспасы, Алма-Ата, 1991 г.

«ҚҰНДЫЛЫҚ» ЖӘНЕ «АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРА ҚАТЫНАСЫ

Бурибаев Даурен Еркинғалиулы

Педагогика және психология ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада «құндылықтар» және «адамгершілік құндылықтары» ұғымдарының, сондай-ақ адамзат құндылықтарының бақыт, өмірдің мағынасы, моральдық идеал, еркіндік, жауапкершілік және олардың адам өміріндегі маңызды орындары арасындағы өзара қарым-қатынасы көрсетілген.

Түйінді сөздер: құндылық, адами құндылық, ұлттық құндылық, адамгершілік, жеке тұлға, борыш, бақыт, өмір мәні.

ПРЕЕМСТВЕННАЯ СВЯЗЬ МЕЖДУ ПОНЯТИЯМИ «ЦЕННОСТЬ» И «ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ»

Бурибаев Даурен Еркинғалиулы

Магистр педагогических и психологических наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье раскрываются взаимосвязь понятий «ценности» и «человеческие ценности», а также категории человеческих ценностей как счастье, смысл жизни, нравственный идеал, свобода, ответственность и их значимое место в жизни человека.

Ключевые слова: ценность, человеческие ценности, национальные ценности, мораль, личность, долг, счастье, смысл жизни.

RELATIONSHIP BETWEEN «VALUE» AND «HUMAN VALUES»

Buribaev Dauren Yerkingaliuly

Master of Pedagogical and Psychological Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article describes the relationship of the concepts of "value" and "human values" as well as categories of human values as happiness, the meaning of life, the moral ideal of freedom, responsibility and their important place in human life.

Key words: value, human values, national values, morality, personality, duty, happiness, the meaning of life.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мақсатында экономиканың орнықты дамуы үшін сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы адами капиталды дамыту, білімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырумен қатар жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене бітімі және рухани дамыған азаматын қалыптастыру көзделген, сонымен қатар жастардың бойында белсенді азаматтық ұстанымды, әлеуметтік жауапкершілікті, отансүйгіштік сезімді жоғары адамгершілік және көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру міндеттері де айқындалған [1].

Жеке тұлға мен қоғам капиталының жандануы адам өмірінің негізгі өзегі болып саналатын адамгершілік, ұқыптылық, ар мен намыс, парыз және жауапкершілік, игілікті іс тәрізді жалпы адамзаттық қасиеттерді шынайы түрде талап етеді. Осыған орай қазіргі қоғамның мақсаты жалпы адами құндылықтарды қалыптастыру болғандықтан, бұл мәселе өзінің әлі де болса көкейкестілігін тоқтатпайды.

Ұрпақтың бойында адами құндылықтарды қалыптастыру мәселесі барлық кезеңдерде де көкейкестілігін жоғалтпай, үнемі педагогика ғылымдарының зерттеу объектісі болды. Оның тиімді үлгілерін ұрпақ тәрбиесінде пайдалану қажеттілігі мен теориялық-педагогикалық негіздері көптеген ғалымдардың, философтардың еңбектерінен орын алды: Аристотель, Платон, Сократ, алыс және жақын шетел педагогтары: Я.А.Коменский, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский, А.С.Макаренко, И.П.Подласый, И.Ф.Харламов, Л.И.Божович, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, Ж.Намазбаева, Қ.Б.Жарықбаев және т.б.

Ұлттық құндылықтарды Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, М.Қашқари тәрізді қазақ даласының ойшылдары, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев тәрізді ағартушылары, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, М.Дулатов, А.Байтұрсынов тәрізді ХХ ғ. педагог-ағартушылары да өз еңбектерінде қарастырған. Сонымен қатар бұл мәселе философтар мен мәдениеттанушылардың еңбектерінен орын алған: С.Торайғыров, Ә.Нысанбаев, Д.Кішібеков, Ғ.Есім, Т.Ғабитов, т.б. [2].

Еліміздің бірқатар ғалым-педагогтары адамның адами табиғаты, адамгершілік қасиеттері, адамгершілік болмысы, тәрбиесі, құндылықтары жөнінде де маңызы зерттеулер жүргізген: Т.Т.Тәжібаев, Қ.Б.Бержанов, Ғ.А.Уманов, А.П.Сейтешев, Қ.Б.Жарықбаев, С.Қалиев, С.А.Ұзақбаева, Р.К.Төлеубекова, А.Н.Ильясова, А.А.Калюжный, А.А.Бейсембаева, Г.К.Нұрғалиева, Г.Т.Хайруллин, Б.Ы.Мұқанова, Т.С.Слаббекова және т.б. [3;4].

Философия тарихында құндылық көрінісінің заңдылықтары туралы жалпы түсінік ХІХ ғасырдың ортасында пайда болған. Бұл мәселені құндылықтар теориясы немесе аксеология (грек тілінде «axiс» - құндылық және «logos» - ілім) шешуге ұмтылады.

Аксеология – құндылықтар жаратылысы, оның нақтылықтағы орны мен құндылықтың әлемдегі құрылымы, яғни әлеуметтік және мәдени факторлармен тұлғаның құрылымы арасындағы әртүрлі құндылықтар байланысы туралы ілім. Аксеология философиялық зерттеудің дербес аймағы ретінде болмыс ұғымы екі элементке ыдырағанда ғана пайда болды: нақтылық пен құндылық әр түрлі талап пен ұмтылыстар объектісі ретінде қарастырылады да, аксеологияның басты мақсаты – болмыстың жалпы құрылымындағы құндылық мүмкіндігін және оның нақтылық айғақтарына деген қатынасын көрсету болып табылады [5].

Құндылық ұғымына тұңғыш философиялық анықтаманы Р.Лотце мен Г.Коген берген. Сонымен қатар, неміс философтары Кант пен Гегель құндылықтар мәселесіне назар аударып талдаулар жасаған.

Философияда көптеген ғалымдар «құндылық» ұғымының мазмұнын заттар мен қоғамдық және табиғи құбылыстарды өлшейтін адамзаттық және әлеуметтік категория деп қарастырады. Кеңінен тараған «құндылық» ұғымына берілген пікірлерді қарастырайық. Мәселен, философ В.А.Василенко және басқа да зерттеушілер «мағыналық» ретінде құндылықтарды материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандырудағы әдістәсіл, пайдалылық деп қарастырса, ал И.С.Нарский, У.Хетчер сияқты зерттеушілер «құндылықтарды» идеал деп қарастырады, яғни құндылықтар дегеніміз амал-тәсіл емес, мақсат, тиесілілік емес, тиістілік. Бұл көзқарас этикада да кеңінен таралған. Философия мен әлеуметтануда бұл ұғым объектілер, құрылыстар, олардың қасиеттері, қоғамдық идеалдарды құрайтын идеяларды білдіреді делінген. Философ В.П.Тугариновтың пікірінше, құндылықтар болмысты танудан келіп шығады, олар танып білуге болатын нақты фактілер, қоғам мен табиғаттың мәнді жақтары адамзаттың іс-әрекеті мен қоғамдық тарихи тәжірибесі процесінде жасалады. Философиялық тұрғыдан алғанда, құндылықтар – адам үшін пайдалы

мәнге ие болатындардың барлығы, яғни адамзат қоғамының іргелі дамуы мен адамның жеке тұлғасын жетілдіруге тиімді ықпал ететіндердің барлығы болып табылады. Психологиялық тұрғыдан, құндылық қоғам үшін әлеуметтік-тарихи мәні бар және жеке адамдар үшін тұлғалық мағынасы бар болмыстың белгілі бір құбылыстары. Сонымен бірге құндылық қоғамның моральдық қатынастарының көріну формасы ретінде әрекет етеді. Олай болса, құндылық біріншіден, жеке тұлғаның адамгершілігі, абыройы және адамның адами әрекеттері, екіншіден, моральдық нормалар, принциптер, мұраттар, қайырымдылық, әділеттілік, бақыт ұғымдары.

Құндылықтар категориясы – философиядағы, әлеуметтанудағы, психология мен педагогикадағы ең күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, құндылық бұл философиялық және әлеуметтік ұғым, біріншіден, қандай да бір объектінің сапалық сипаттар мен салыстырғандағы оң және теріс маңыздылығын (заттық құндылықтар), екіншіден, қоғамдық сана құбылысының нормативті, ұйғарымдық-бағалаушылық жағын (субъективті құндылықтар мен сананың құндылықтары) білдіретін философиялық және әлеуметтік түсінік екені анықталған.

Ғылыми еңбектерге талдау жасау барысында 14 құндылықтың бар екендігі байқалды: *адам өмірі, еркіндік, адамгершілік, қарым-қатынас, отбасы, жеке бақыт, ұрпақ көбейту, әрекет мәні мен күнкөріс көзі ретіндегі жұмыс, игілік (кіріс, денсаулық), инициативтілік (дәстүрлі құрметтеу), тәуелсіздік, мейірімділік, беделділік, заңдылық.* Сондай-ақ, құндылықтарды *біріншіден*, өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адамгершілік насихаттарға, адам өмірінің мәніне деген бағалаушы қатынас және материалдық, рухани қажеттіліктерді өтеу процесіндегі қалыпты нәрселер деп анықтасақ, *екіншіден*, құндылықтар – адамдық қасиеттер. Ол қасиеттер бала кезден анна сүтімен бірге, өзінің ана тілі арқылы, адамгершілік негіздері ретінде өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру нәтижесінде орнығады. Сөйтіп, осы қасиеттер, адам бойында моральдық жауапкершіліктер жүктеп оның сезімін айқындай түседі.

Құндылықтар – тәрбие процесіндегі адамгершілікке бағытталған идеалдар, оларға: *шындық, қарапайымдылық, тұлға, бостандық, пайда, махаббат, шығармашылық* және т.б. жатқызуға болады.

Құндылықтар – идеалдарды қабылдау немесе қабылдамау сезімі арқылы айқындалып, ақыл-ой, сана арқылы қабылданады. Олар – құрметтеу, қошеметтеу, түсіну, қабылдау тәрізді ұмтылысты білдіреді және ол сезім мен ақыл-ойдың ұштасуын, сол арқылы адамның іс-әрекетін белгілейді. М.А.Гусаковский, М.В.Богуславский, Г.Б.Корнетов сынды зерттеушілер мынадай ең жоғарғы құндылықтар иерархиясын ұсынады: *Адам, Денсаулық, Өмір, Жанұя, Отан, Жер (планета), Адамзат, Бейбітшілік, Еңбек, Білім, Мәдениет, Даму.* Ғалым Н.Е.Щуркова құндылықтар иерархиясын пирамида түрінде ұсынады. Н.Е.Щуркова ұсынған «құндылықтар» пирамидасының негізі жалпыға мәлім жалпы адамзаттық құндылықтарды алғанымен, қазіргі қоғамның дамуына әсер ететін негізгі факторлар: *отбасы, білім, мәдениет, ұлт* қарастырылмаған.

Қазақстандық ғалымдар оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу тұжырымдамасында қазіргі жаңа ұстанымға сүйене отырып жалпы адамзаттық құндылықтардың ішінен: *Адам, Жер, Ұлт, Отан, Бейбітшілік, Мәдениет, Еңбек, Білім, Отбасын* іріктеп жүйелеген. Жеке тұлға бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы мектептердің рөлі С.Ғаббасовтың «Халық педагогикасының негіздері» атты жинағында берілген. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік-рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек деген. Осы пікірлерден байқағанымыз берілген бұл жүйелер бірдей болмағанымен, олардағы құндылықтар тізімінде ортақ көзқарас бар және оларды біріктіріп тұрған гуманистік бағыттылық.

Қарастырылған барлық жүйелерде «Адам» ең маңызды құндылық болып табылады. Осы адамға сипаттама беретін, адамның тұтастығын беретін құндылықтар адами құндылықтар болып табылады.

Адами құндылықты әркім өз деңгейінде қозғап, әрқалай түсінеді және түсіндіруде. Адамдық өмірдің мәнісін, тұлғалық болмыстың негізін, кісілік қасиеттердің құндылығын, азаматтық сапаның сабақтастығын ұқпай жаңа мүмкіндіктің не екенін ұғыну, адам капиталын үйлестіру, толықтыру мүмкін емес.

Адами құндылықтар туралы саяси және азаматтық көзқарастар әрқашан бір-бірімен үйлесе бермейді. Бірақ қос көзқарас бір арнада тоғысқанда өзекті мәселені дұрыс түсіндірудің дүниетанымдық бағыты тұрақтанады немесе адам факторының рөлін жетілдірудің тың жолдары ұсынылады.

Адами құндылықтарды мазмұны әр түрлі қасиеттер құрайды. Солардың ішіндегі ең маңыздыларына тоқталайық:

Ізгіліктілік – этиканың жеке моральдық санасының негізгі категориясы. Этикалық ұғымдардың барлығы осы категорияға негізделген. Ізгіліктілік – жалпылама түрде моральдық сананың көрінісі. Ізгіліктілікке жалпылама түрде анықтама берсек, ол – адам үшін маңызды, адам мен қоғам үшін қажетті жағдай. Ізгіліктілік гармониямен, үйлесімділікпен, сәттілікпен, т.б. ассоциацияланады.

«Жақсылық», «игілік» ұғымдары көбіне синоним ретінде жағымды мінез-құлықты, рухани құндылықты бейнелеуде қолданылады. Құбылысты, затты жағымды бағалау адам үшін бағалы игілікті түсінуге негізделген. «Ізгілік» сөзі салыстырмалы мағынада белгілі бір жағдайдағы адам үшін жақсылық, пайдалы нәрсе деп түсіндіріледі. Күнделікті санада игілік – адамның субъективті бағасының нәтижесі. Ізгіліктілік ұғымы моральдың қалыптасу процесінде пайда болған. Ол табиғи құбылыстармен байланысы жоқ құндылық ретінде қабылданады. Ізгіліктілік – алдын-ала ойластырылған, ерікті, моральдық идеалға жанасатын әрекет сипаты. Осы категорияның мазмұны адамгершілік идеалына жетуге байланысты айқындалады. Олай болса, ізгіліктілік – идеалға жетуге ұмтылыс [4].

Моральдық борыш – индивид мінез-құлқын бақылау формасы және адамдар арасындағы қарымқатынастың бейнесі. *Борыш* – адамның ішкі талап-тілегі, моральдық идеал ұйғырымын орындау қажеттігін сезіну. Кейбір ойшылдар (Ницше және т.б.) борышты сезінуді жеке басты тәрбиелеу нәтижесі деп көрсетеді. Борышты жалпы қабылданған норма, әлеуметтік тәртіптің жеке басқа түсіретін қысымы деп те түсінуге де болады. Моральдық талаптар ұсыныс, ақыл-кеңес формасында беріледі. Борыш адамның өз-өзін күштеуін талап етеді. Ол адамның өз бойындағы кейбір сапаның жеткіліксіздігін сезінуден, осы сапаны жетілдіруден, алда тұрған бөгеттерге мүмкіндігінше қарсыласудан тұрады.

Адамның өз беттілігі моральдық борышты орындауда көрінеді. Адам моральдық борышты өзін күштеусіз-ақ, ерікті түрде орындайды, осы талаптарды өзі ойлап тапқан сияқты болады, өз ісінің дұрыстығына кәміл сеніммен әрекет етеді.

Ар-ұждан – адамның өз қылығына, ойына сыни баға беруі, идеалына үйлесімсіздігін және моральдық борышты орындай алмауын сезінуі. Адамның ұжданы басқа адамдардың көзқарасына тәуелсіз, ол борышпен ғана байланыста, сырттай бақылау жоқ жерде де өз күшінде болады. Көбіне ұждан өзіндік «Мен» - ге тәуелсіз жоғарғы құндылықты тасымалдаушы екінші «Мен» - нің дауысы сияқты. Ұждан табиғатын талдауда бірнеше көзқарастар бар, соның ішінде діни ағым бойынша ұждан құдайдың дауысы болып саналса, екінші бір ағым арұятты ұялудың спецификалық формасы деп түсіндіреді. Сонымен қатар, басқа категориялардың мазмұны сияқты ұжданның мазмұны да мәдениеттің, тарихтың дамуымен бірге өзгеріп отырады. Ұждан адамды тәрбиелеу және әлеуметтендіру негізінде қалыптасады. Ұждан арқылы адам өзін жетілдіріп, өзіне ең жоғарғы талаптар қояды. Ұждан - адамның ішкі төрешісі. «Адам өзінің ішкі төрешісінің даусын неғұрлым көбірек тыңдауы, сол үшін барлық құралдарды қолдануы тиіс», - деп И.Кант орынды айтқан.

Адам үшін ең басты құндылық, ең бағалы нәрсе – өмір. Өмір адам тіршілігінің негізі, онсыз адамның өзі де өмірдің мәні туралы ойлары да, іс-әрекеті де, қуаныш-қайғысы да жоқ.

Бақыт және өмір мәні. Егер адам өз өмірін мәнсіз деп тапса, онда ол өз бақытын сезіне алмайды. Өмір мәнін жоғалту проблемасы көптеген психологиялық және

философиялық ағымдарда қарастырылған. В.Франкл «Человек в поисках смысла» деген еңбегінде өмір мәнін жоғалту адамның материалдық және әлеуметтік орнымен емес, депрессиямен, демек, уайымдаумен, қайғырумен байланысты деп көрсетеді. Жоғарғы деңгейде дамыған қоғамда материалдық қажеттілікті қанағаттандыру адамға өмір мәнін сезінуге көмектеспейді.

В.Франкл өмір мәнін адам жаны ұмтылатын «рухани объект» және ол мақсатпен, құндылықпен байланыста болады деп түсіндіреді. Өмір мәнін түсіну әртүрлі жас кезеңінде және әртүрлі жағдайда пайда болуы мүмкін, сондықтан адам өз тіршілігіне өзі мән беруі тиіс, әйтпесе оған сырттан келер көмек жоқ. Өмірдің мәні жазылып, құрастырыла салмайды, ол өмір бойы жинақталады. Өмір мәнін іздестіру ақылды жаратылыс үшін табиғи құбылыс болып саналады [4]. Өмір мәні мен бақыт бір-бірімен тығыз байланыста, өмір мәні – бақыттың міндетті түрдегі алғышарты; дегенмен өмір мәні адам өміріндегі жайсыз оқиға кезінде де, мәселен, бақыт жоқ жерде де алдыдан шығады. Өмір мәнін түсіну жағымды эмоционалдық жағдай ретінде мақсатқа ұмтылушылықпен, қарымқатынастағы өз орнын сезінумен, басқа адамдарға деген қызығушылықпен, олармен бірігу сезімімен, белгілі ережелерді ізгілік ережелері ретінде қабылдаумен, болмыстағы өз орнын, арман-тілегін сезінумен қоса жүреді.

Адамгершілік идеалы. Адамның мінез-құлқының бастапқы негізі болып жеке тұлғаның мінез-құлқы мен тұрмыс қалпынан орын алатын жоғары рухани құндылықтардың жиынтығы тұрғысындағы идеал ұғымы саналады. Ол адамның адамгершілік мақсатының жүйелі сипаты, мінез-құлықтың моральдық үлгісі, жеке тұлғаның жоғары абыройы тұрғысында қарастырылады. Жеке тұлғаның субъективті моральдық сипаты көптеген рухани қасиеттермен: қызығушылықпен (ғылым, бизнес, өнер, т.б.), сұраныспен (материалдық және рухани), психологиялық көңіл-күймен, тіршілік әрекетінің ережесімен, құмарлықпен, хал-жайымен, т.б. айқындалады. Олардың адам санасынан орын алуы басты рухани құндылықтың жүйелі көрсеткішін қалыптастырады. Сөйтіп, идеал адамның моральдық бейнесін айқындайды деп ой тұжырымдауға болады. Зерттеушілер пікірінше, идеалдар – ақыл-ойға ең биік үлгі-өнегелі нұсқа, өзін онымен салыстыру арқылы жоғарғы деңгейге ұмтылуды қамтамасыз ететін, жақсылық пен жамандықты ажыратуға көмектесетін ең биік үлгі, жоғарғы мұрат.

Идеалдың мазмұны әлеуметтік тұрғыда негізделеді. Оны қалыптастыру қоршаған әлеуметтік ортаның жетістіктерін адамның ішкі дүниесінің байлығына айналдыру процесі болып саналады. Ол жағымды үлгі негізінде, ұлы тұлғалардың беделі, мінез-құлықтың жеке адамгершілік бағдарламасы, белгілі бір іс-әрекет түрлерін бағыттау және басқа факторлар арқылы дами алады. Алайда идеалға тән басты қасиет сол, ол адамды жоғары дәрежеге көтеріп, оның бұрынғысынан да жақсы болуына, жағымды істер жасауына түрткі болуы керек. Егер идеал моральдық сананың жетекші элементі тұрғысында қарастырылса, оның мазмұндық элементі *бостандық және жауапкершілік* арқылы айқындалады.

Адамның моральдық бостандығы дегеніміз – адамгершілік позициясын анықтау және оны жүзеге асыру мүмкіндігі. Бостандық бағдарды таңдауда және әрекет тәсілдерінде көрінеді. Бостандық таңдауда жеке бас өзін өзінше дербес және творчестволық тұрғыда көрсетеді. Адам көптеген қажеттіліктің қоршауында өмір сүріп, табиғи әлеуметтік, құқықтық ережелерге, мінезқұлық стереотиптеріне және т.б. заңдарға бағынады. Адамның тіршілік ортасы, әрекеттері, жағдайлары, ол бағынатын заңдар – бәрі тек қана адамға тән. Бостандық адам әрекетінің объективті жағдайын ескерумен, ерікті түрде таңдау мүмкіндігінің болуымен сипатталады. Бостандық - моральдың қозғаушы күші. Мораль бостандықпен байланыса отырып, адам мен қоғамның тарихи белсенділігінің көзі болып табылады. Моральдық құндылықтар адам әрекетінің қозғаушы күші болады және практикалық әрекеттер арқылы таралады. Бостандық адамның әрекет нәтижесіне деген жауапкершілігін білдіреді.

Адами құндылықтар адамдардың өзара қатынасында көрінеді, демек адамгершілік қатынаста жеке тұлғаның моральдық сапасы айқындалады. Ол моральдың рухани

принциптерін, идеалын және нормасын жүзеге асыруды қажет етеді. Олай болса, адамиқұндылығы қалыптаспаған адам болашақтан үміт күтуге тиіс еместіктен мәселенің шешімін адамиқұндылықтарды бойға дарытудан, іздестіру мен бекітуден бастау керек.

Адамзаттың тыныс-тіршілігіне аса қажетті әлеуметтік мәні өте жоғары адами құндылықтар жиынтығы оның толық адам болуына мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 2011.

2. Уразбеков А.У. История развития философских и социально-этических идей в Казахстане (с раннего средневековья до конца XIXв). Автореф.докт. филос. наук., Алматы, 1986, 42с.

3. Жарықбаев Қ.Б. Қазақ тәлім-тәрбиесі. Алматы, 1995.

4. Сламбекова Т.С. Қазақ халқының моральдық-этикалық дәстүрлері. Монография, Семей, 2010, - 220 бет

5. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2005

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ҰҒЫМЫНДАҒЫ «ИТ» СӨЗІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Демесінова Гүлбану Молдахметқызы

Филология магистрі, аға оқытушы

Орынбасарова Ақтілек

«Филология» мамандығының 3 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52;

Бұл мақалада қазақ халқы ұғымындағы, танымдық түсінігіндегі «жеті қазынаның бірі-ит» этнонимінің табиғаты туралы айтылады. «Ит» қазақтардың дәстүрлі танымы, ырым-тыйым, сенім-нанымы этностың мәдени, рухани қарекетінде символдық бейнеге ие өзіндік ролі бар мәдени категориялардың бірі болып табылады. Мақалада «ит» этнониміне қатысты тұрақты тіркестер, ырым-жырымдар, тыйымдар, болжаулар мен салт-дәстүрлер, қазақ халқы өмірінде алатын орны талданған.

Түйінді сөздер: этнолингвистика, ит өмір, ит көйлек, наным-сенім, ит этнонимі.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВА «СОБАКА» В ПОНИМАНИИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

Демесінова Гүлбану Молдахметовна

Магистр филологии, старший преподаватель

Орынбасарова Ақтілек

Студентка 3 курса специальности «Филология»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается сущность этнонима «Собака-одно из семи сокровищ» в понятии казахского народа. «Собака» является одной из культурных категорий традиционных казахов, их обряды, убеждения играют уникальную роль в культурной и духовной деятельности этноса. В статье присутствуют устойчивые выражения, обряды, запреты, предсказания и традиции, связанные с этнонимом «собака», а также анализ ее роли в жизни казахского народа.

Ключевые слова: этнолингвистика, собачья жизнь, традиционная первая рубашка ребенка, поверье, этноним «собака».

ETHNOLINGUISTIC COGNITIVE MEANING OF THE WORD «DOG» IN THE KAZAKH PEOPLE

Demessinova Gulbanu Moldahmetkyzy

Master of Philology, senior lecturer

Orynbassarova Aktilek

3rd year student of the specialty of «Philology»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article deals with the nature of the ethnonym "One of the seven treasures" in the notion of the Kazakh people. The "dog" is one of the cultural categories of traditional Kazakhs, their rituals, beliefs and beliefs have a unique role in the cultural and spiritual activity of the ethnos. In the article there are constant expressions, rituals, prohibitions, predictions and traditions related to the "dog" ethnonym, traditions, role of Kazakh people in life.

Key words: ethnolinguistics, dog life, dog dress, belief, ethnicity.

Қазақ тіл білімі ғылымында тұрақты тіркестерді тақырыптық топтарға бөліп, оларды әр түрлі бағытта қарастыру кең үрдіс алып келеді. Кез-келген тілдік құбылыстың, соның ішінде тұрақты тіркестердің табиғатын оның тілдік заңдылықтарына ғана сүйеніп емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымына, салт-дәстүріне, ұлттық болмысына байланысты да қарастырған дұрыс секілді. Жалпы орын жағынан әбден қалыптасқан, құрамы өзгертуге келмейтін, бәрі тұтасып, бір мағынаны білдіретін, бір ғана сөйлем мүшесі ретінде қолданылатын тіркесті тұрақты тіркестер дейтініміз белгілі. Осы тұрақты тіркестердің тақырыптарына үңілетін болсақ, алуан түрлі. Сол тақырыптардың ішіндегі хайуанаттарға қатысты қолданылатын тұрақты тіркестердің этнолингвистикалық сипаттамаларына тоқталсақ. Қазақ тілі этнолингвистикасы жайында А.Т.Қайдар: «Этнолингвистика» - этностың болмысынан туындап, санасында сараланып, тарихи жадында сақталып, тіл арқылы ғасырлар бойы қалыптасып, қорланып, рухани мәдени мұра ретінде атадан балаға, әулеттен нәсілге үзілмей ауысып келе жатқан дәстүрлі мирасты жаңғыртып, жан-жақты зерттеп, танымдық мәнін ашып болашақ ұрпаққа ұсыну мақсатына байланысты дүниеге келген тіл білімінің күрделі де құнарлы саласы деп нақты, әрі тұжырымды анықтама береді [1].

Ит туралы қазақта нақыл сөздер көптеп кездеседі. Дегенмен көп нақыл сөз бір-біріне қарсы келеді. Бірі итті жақтаса, бірі жамандап үлгереді. Қазақ мақал-мәтелдің өзіне де үлкен мән қойған. С.Шаймерденов «Ит ашуы» повесі көркем әдебиетті қадірлеуге үйретеді. Әдеби кітабымызда да ит туралы шығармалар көптеп кездеседі. Джек Лондон «Ақ азу», «Қасқырдың ұлы», Мұхтар Әуезов «Көксерек», Мұхтар Мағауин «Тазының өлімі», Сәкен Жүнісов «Ақан серісінде» Басарала бейнесін келістіре-ақ суреттейді. Орыс кинологы К.Плахов «Қазақ тазысы құрып бітудің аз-ақ алдында.» [2] Осы бір киелі сөзді шығармаларда ғана емес, салт-дәстүрімізде де кездеседі.

Балаға ит көйлек кигізу. Дүние есігін ашқан сәбиге ең алғаш тігісін сыртына қаратып, киім тігіп кигізеді. Бұл киімнің атын «ит көйлек» немесе «ит жейде» деп атаған. Киімнің бұлай аталуы жайында мынадай қызық аңыз бар. Тәңірі тағала адамның мүсінін жасағанда, оның кіндігінен алынған бір шөкім балшықтан итті жаратады. Иттің үнемі адамнан айырылмай, қайда барса да, иесінің мал-мүлкін қорып, адамға серік болып жүретін себебі сол екен. Кіндік балшығынан жаралған соң, алғашында оның терісі түксіз, жалаңаш болыпты. Жаңа туған баланы да пәле-жәледен қорғасын деп ит көйлек кигізіп ырымдау содан қалыпты. Ит көйлекті бала қырқынан шыққанша кигізеді. Оны шыт, сиса, бәтес, бөз сияқты жұмсақ маталардан жасайды. Тысын сыртына қаратып, шетін бүкпей пішеді. Жағасын ойып, өңіріне баланың басын сыятындай етіп тік тілік жасайды. Баланы қырқынан шығарғасын ит көйлекті далаға тастамайды. Дауға барған адамдар, жауға шапқан батырлар баласының ит жейдесін қойнына тығып, өзімен бірге ала жүрген. Себебі, «көйлек қауіп-қатерден, пәле-жаладан сақтайды» деп ырымдаған. Баласы жоқ әйелдерге ит көйлекті ырым етіп береді.

Қазақтар итті қанша қастерлегенімен ас тағамдарға, әсіресе ақ тағамдарға иттің аузының тигенін жаман ырымға жориды. Сондықтан киіз үйге ит оңай кіріп кетпес үшін «ергенек» деп аталатын жіңішке ағаштардан істелген ағаш салалы, торлы бөгетті киіз есік ішінен істейді. Қазақта "Есіктен ергенек кетсе, иттен ұят кетеді" деген сөз содан туған. Сойылған малдың етіне адам ауыз тимей ит иіскеп немесе ауыз тиіп қойса, ет "харамдалды" деп ырымдайды қазақ сенімінде. Иттің қысқа-қысқа, үзіп-үзіп ұлуы жақсылық нышаны дейді қазақ. Ал оның мезгілсіз уақытта қасқырша ұзақ ұлуы, қыңсылауы жаманшылықтың жақындағаны дейді. Ит ұлыса өлім-жітім болады, сойқан, елге бақытсыздық болады, адамдар «ұлып» қалар ме екен, табиғат апаты деп ырымдап ұлыған итті ұрып, ауылдан қуады. Қазақта: "Ит көкке, яғни аспанға қарап үрсе сол үйдің шаңырақ иесіне "көрінеді", үй иесі

өледі деп ырымдап жоритын ғұрып бар. Мұндайда кейде итті өлтіріп, жерге көміп, үстіне жеті кісі қара тас тастап бастырып, түкіріп, пәле-қала өз басыңмен кетсін,— деп дауалап, домдайды. Мұндай ырым-тыйымдар Орта Азия халықтарының көбінде ұшырасады. Ит таластыру арқылы сапалы иттерді таңдап алып, оларды аңшылыққа, малшылыққа, тағы басқадай мақсаттарға пайдаланып келген. Кейде ауылдың еріккен адамдары «ит таластырып» көңіл көтерген.

Бұрынғы кездегі аласапыран нәубат замандарда жан сауғалау қамымен "үрке, үдере" көшкенде итті серік етіп, оларға да иттің шама-шарқына сәйкес қажетті заттарын теңдеп артқан. Ел басына күн туғанда амалы қалмаған немесе тақыр кедейліктен осындай аянышты халге душар болуды қазақ "итке қос артқандай деген бейнелі сөзбен суреттеп, лажы қалмай өлімші халге жеткен жандарға қаратып айтады. Итке мініп отыруға болмайды дегенмен, кемпірқосаққа ит мініп барсақ ол түрлі маржан әшекей үлестіреді-мыс деп балаларды сендіреді.

Қазақ иттің "елес, белгісіз заттық емес бейнелерді" сезуге, көруге, білуге қабілетті қасиеті бар дейді. Ертеде ит басқалардың жынын көргіш келеді, бақсы отырған үйдің "босағасын қабады" деп сенген. Сол тәрізді ит бәле-жала, жын-шайтанды да көріп, оларға үреді дейді. Ал егер ит иесіне қарай жүгірсе тектен-тек емес. Ол шын мәнінде иесіне қарай келе жатқан бәле-жаланы көріп, оны хабарлауға асыға ұмтылады екен деп аңыз етеді.

Иттің адамның түсіне енуді жорудың өзі сан алуан: егер түсінде ит көрсең, адал досыңа сәттілік болады, жүгірген ит көрінсе, онда өзің жаңа орынға жайғасуға орын іздейсің, қара ит түске енсе, дұшпандарыңнан сақтану керек, ақ ит түске кірсе, жақсылықтың нышаны, ырыс. Түске төрт көз ит кірсе немесе "ақ төс қара ит" көрінсе бұлар "кәпір, дұшпандар" олардан сақтанудың қамын ойлану керек дейді түс жорушылар.

Иесіне шын берілген тазы оған қауіп төнгенде өзін өлімге қиюға дейін баратын адал да, берілген хайуан. Ит адамға жақын табиғат ана перзенті болғандықтан ит жылы туса адамдар ойға алған ісі орындалады, тоқшылық пен молшылық болады, олқылық толып, тыныштық мамыражай шақ болады деп сенген. Сайып келгенде, итке қатысты қазақтардың дәстүрлі танымы, ырым-тыйым, сенім-нанымы этностың мәдени, рухани қарекетінде символдық бейнеге ие өзіндік ролі бар мәдени категориялардың бірі болып табылады. Ол албасты, жындардың көмекшісі, әрі олар ит бейнесіне еніп келіп адамға жамандық жасайды деген. Ит пәни мен жалған дүниенің арасын жалғап тұрған байланыстырушы, өтпелі кезеңнің дәрежесін білдіретін рәміз. Ол қазақтардағы ит жейде, көбею, өну, өлімге қатысты сенім-нанымында байқалады. Сонымен қатар ит отбасының құты тұрақтайтын "мекені" іспетті. Қысқасы, ит әлеуметтік және іс-қарекеттік шындықтың заттанған түрі болып саналады.

Қорыта келе, лингвомәдениеттану ғылымында түркілік танымдағы «ит» танымдық түсінігі арнайы зерттеуді күтіп жатыр. Тіпті қасқыр тотемінің түпкі төркіні де осы ит культіне барып тіреледі деген болжам да бар. Жас нәресте жаңа туғанда ит кейіпте болады деген танымды арқау етсек, қазақ адамға ғана «кім» деген сұрақ қоятынын ескергеніміз абзал. Ал біз, түп-танымымыздан ажырап, перзентті болғанымызды жарты әлемге жар салып, көлігімізге жазып алуды жаңа салтқа айналдырып барамыз. Бұрынғы ғұрыптық кешендерден әбден арылып болған соң, тамырсыз ұлтқа айналып шыға келеміз. Құдды бір бұтағын үзіп алып, бір апта суға салып, содан соң терезеге егіп қоятын көшет секілді майдаланып кеттік. Рас, біз терең тамырымызды, далалық болмысымызды тәрк етіп, терезеден ғана телміріп тұратын үй өсімдігіне ұқсап барамыз. Бұрын үй өсімдігін аяушы едім. Ол байқұста тұрақты топырақ та жоқ деп ойлайтынмын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Төрт түлік төресі кім?», Қайнар баспасы, А., 1990 ж.
2. «Ер қанаты», Қайнар А., 1987 ж.

3. І.Кеңесбаев «Фразеологиялық сөздік», Ғылым А.,1977 ж.
4. Ә.Қайдаров «Этнолингвистика негізі» А.,1998 ж.
5. Қазақ әдебиеті газеті № 11, 18.03.2005 ж.
6. «Қазақ ертегілері», Жазушы, А., 2002 ж.

БОЛАШАҚТЫҢ БАҒДАРЫ – ИДЕЯ ТӨҢІРЕГІНДЕ

Ермуханова И.Ж.

«Гуманитарлық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Жансары А.

*«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс студенті
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;*

Мақалада Ричард Уотсонның «Болашаққа арналған 50 идея» кітабы талқыланып, идея туралы ойлар салыстырылып, қорытынды жасалынған.

Түйінді сөздер: идея, болашаққа арналған идея, «жас қан», сапа, өмір, бақытты өмір.

О НАПРАВЛЕНИИ БУДУЩЕГО – ИДЕЕ

Ермуханова И.Ж.

Старший преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин», магистр

Жансары А.

*Студентка 1 курс специальности «Социальная педагогика и самопознание»
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В статье обсуждается книга Ричарда Уотсона «50 идей будущего», в которой сравниваются идеи о идее, сделаны выводы

Ключевые слова: идея, идея будущего, «молодая кровь», качество, жизнь, счастливая жизнь.

FUTURE DIRECTION – IDEAS

Ermukhanova I.ZH.

Senior Lecturer of chair of Humanitarian disciplines, master of arts

Zhansary A.

*Student of 1st course of «Social pedagogy and self-knowledge»
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

The article discusses Richard Watson's book "50 Ideas of the Future", in which ideas about an idea are compared, and conclusions

Key words: idea, idea of the future, "young blood", quality, life, happy life

Идея. Идея? Идея – түпкі ой, теориялық жүйенің, логикалық құрылымның, соның ішінде дүниетанымның негізінде жатқан анықтаушы түсінік. Яғни, бар нәрсені емес басқа ұғымдардан өзгеше, әлі болмаған, жоқ дүниені, жасалуға тиіс құбылыстарды білдіреді.

Идея әрбір жеке санада бар, алайда оларда жетілмеген күңгірт болуы мүмкін. Сондықтан, ол - ойлаудың негізгі формалары, рух дамуының белгілі бір сатылары ретінде қарастырылады. Ал, ойлау адам санасының ең маңызды қасиеті.

Болашағын ойламайтын адам жоқ.

Болашағына бағдар жасамаған адам да жоқтың қасы.

Болашағы жоқ бүгінгі күн, ертеңге жарамайды. Себебі, бүгінгі күн – ертеңнің көлеңкесі секілді. Ең бастысы, болашақты болжау бізге армандауға мүмкіндік береді. Бүгінгі күнін талдай отырып, болашағына ой толғаған, болжам жасаған жазушы философтар

қаншама. Солардың бірі де бірегейі бүкіл әлемге танымал футуролог, ағылшын жазушысы, лектор Ричард Уотсон. Оның атақты кітабы «phantompress» баспасынан, 2014 жылы Мәскеуден басылып шыққан «Болашаққа арналған 50 идея» еңбегі. Бұл кітап, біздің жақын болашағымыздың жарқын болатынына сенім білдіріп, қорқыныш, үреймен емес, үмітпен алға басу үшін дұрыс қадам жасау керектігін түсінуге көмектеседі. Кітапта көп ұзамай біздің өмірімізді анықтайтын барлық маңызды 50 идея бар, ал егер оларды алдын ала білсеңіз, болашақ соншалықты алаңдатпайды.

Сонымен алдағы 30 жылда өміріңізде қандай өзгерістер болатынын білгіңіз келсе зер салыңыз. Кітаптың мазмұны 10 тақырыптардан 5 идеядан тұрады. Әр тақырыптың өзіндік бір түпкі идеялары бар және ғалымдардың пікірлері жан-жақты ғылыми тұрғыдан талқыланды.

Денсаулық және әл-ауқатқа арналған идеялар қызықтырақ болып келеді. Қазіргі таңда Регенеративті медицина баяу алға жылжып келеді. Сізде «жас қан» деген ұғымнан хабарыңыз бар ма?

Стэнфорд университетінің зерттеушісі Томас Рэндтің айтуынша, егер қарт адамдарға жастардың қанынан дамыған дәрілер берілсе, қарт адамдар дене жарақатын жылдамырақ қалпына келтіре алу мүмкін. Зерттеу жұмыстары кезінде екі жұп тышқанға жасанды түрде жас тышқандардың қанынан жасалған егу егілді. Нәтижесінде қарт тышқандардың терілерінен, жасушаларынан өзгеріс байқалды. Егде жасушалардың қайта қалпына келтіру қабілетін жоғалтуына байланысты емес, белгілі бір сигнал болмағандықтан, ескі құрылымдар баяу қалпына келеді деген болжам бар. Яғни бұл зерттеу, егде жастағы адамдарға арналған түрлі «жылдам қалпына келтіру» өнімдерінің дамуына әкелуі мүмкін. Қазіргі таңда әлемде егде жасқа келу мәселесі толғандырады. Бір сөзбен айтқанда, адамдар мүлдем өлгісі келмейді немесе о дүниелік болмаса да, кем дегенде, кәрілікке дейін жақсы өмір сүруді қалайды. Болашақтың кейбір ғылыми жетістіктері мен технологиялық ғажайыптар әлемі адам қызығарлықтай даму үстінде, нұсқалардың бөлшектерін алу, сапаны жақсарту, сондай-ақ өмір сүрі жасын ұзарту секілді ғылыми жаңалықтар әлемді таңқалдыруда. Мысалы, 2011 жылы бір науқасқа зертханада жаңадан өзінің жасушасынан жасалған трахея орнатылды. Яғни, теріні, тыныс жолдарының түтіктерін, қан тамырларын, пульсирлерді, тіпті асқазанды жасанды пластикалық түрде ойлап тауып жағдайы тірелді. Алайда болашақта біз өз жасушаларымыздан ең маңызды ағзаларымыз - жүрек, бүйректі, өкпені құрастыра алмыз ба - мәселе күрделі, бірақ бұл мәселе толығымен шешілуі мүмкін. Адам өмірінің ұзақтығы Ұлыбританияда ерлер арасында 45 жастан, ал әйелдерде 49 жастан (1901 жылғы есептеу бойынша), 76 және 81 жасқа дейін өсті (2002 жылғы есептеу бойынша). Неге бұл өсім келесі жүз жылда қайталанбайды? Ағымдағы рекорд 150 жыл, неге 122 жыл емес? Неліктен «о дүниелік болу» туралы идеяны аяқтамаймыз? Сізге бұл идея қайтадан ақылсыз көрінуі мүмкін. Оптимистер арасында қартаю генетика тұрғысынан алдын ала анықталған және «о дүниелік болу» бағдарламасы немесе қартаюды бастайтын үдеріс жай өшірілуі немесе кем дегенде түзетілуі мүмкін деп санайтындар бар. «Омоложение» журналының бас редакторы Обри де Грейдің айтуынша адам 1000 жасқа дейін өмір сүре алады, бұл, әрине, сандырақ болып көрінуі мүмкін. Дүне жүзінде адамдардың 90% қартаю белгісінен қайтыс болады. Елестетіп көріңізші егер де қартаю, қайтыс болу үдерісін кейінге шегерсек, тіпті өмірімізден бір жолата көзін жойсақ қалай болады?! Қызық...?! Ол кезде адам баласына қалыпты жас 110, 130 немесе 150 жас болар еді, біз үшін 60, 70, 80 жастар жастық шақ болып саналатын еді. Адам баласы 80 жасқа келем дегенше отбасы құрмай жүре беретін еді. Және «бір жастықта қартайамыз» деген ұғым басқа мағынаға ие болатын еді. Мүмкін қартаймай ұзақ өмір сүрудің де жағымды да жағымсыз жақтары бар шығар. Кім біледі... Ол болашақтың еншісінде... Бірақ қазіргі таңда статистикалық мәліметтерге сүйенсек көп адамдар ұзақ өмір сүргісі келмейді шамасы, себебі, Швейцария еліндегі Дигнитас клиникасы өмірмен ерте қоштасқысы келетін адамдарға уақытын, күнін белгілеп бұл өмірден «ерте» аттануға көмектеседі екен. Және де айта кетерлік жайт, сол адамдардың 21 пайызы толық қанды дені

сау адам болып табылады. Осы кезде мынадай ой туындайды - сонда мәңгілік бақытты болу, дені сау болу, адамдық бақыт бізге қажет пе?!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Назарбаев. «Рухани жаңғыру - болашаққа бағдар» // Егемен Қазақстан республикалық газеті, 12 сәуір, 2017
2. Р.Уотсон. «Болашаққа арналған 50» «phantompress», 2014, Мәскеу

СІЗ ЖӘНЕ СІЗДІҢ IQ

Ермуханова И.Ж.

«Гуманитарлық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Мирманова Л.

«Журналистика» мамандығының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада IQ ұғымына терең түсінік беріліп, адам өміріндегі алатын орны туралы сөз болып, ақылды болу жолдары келтірілген.

Түйінді сөздер: IQ, ойлау, интеллект, ақыл

ВЫ И ВАШЕ IQ

Ермуханова И.Ж.

Старший преподаватель кафедры «Гуманитарных дисциплин», магистр

Мирманова Л.

Студенка 1 курса специальности «Журналистика»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье обсуждается понятие IQ, его место в жизни человека, приведены примеры путей интеллектуального развития

Ключевые слова: IQ, мыслить, интеллект, ум.

YOU AND YOUR IQ

Ermukhanova I.ZH.

Senior Lecturer of chair of Humanitarian disciplines, master of arts

Mirmanova L.

Student of 1st course of "Journalism"

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

The article discusses the concept of IQ, its place in a person's life, gives examples of ways of intellectual development

Key words: IQ, thinking, intellect, mind

«Әрине, IQ - бұл ең бастысы емес, бірақ бұл көрсеткіш өмірде табысқа жетудің маңызды факторларының жиынтығына кіреді»

Дэн Херли «Стань умнее»

Ойлау адам өміріндегі ең маңызды қасиет. Ойлау арқылы біз әр түрлі жетістіктерге жете аламыз. Ойлау - танымның ең жоғарғы сатысы және адамның теориясы, идеясы мен мақсаттары түрінде мінсіз шеберлігі. Адамның зияткерлік ойлау қабілетін бағалайтын ойлау коэффициенті болады. **Зияткерлік коэффициент** – (ағыл.т IQ — intelligence quotient,) адамдардың тез қабылдағыштығы мен ақылдылығына берілетін баға. Оны арнайы жасалған тест арқылы, қарапайым адамдардың ойлауы мен ақылдылығына қарап салыстыра анықтайды [1.13].

IQ деңгейін анықтауға арналған тесттерді әзірлеудің біртұтас стандарты жоқ. Бірақ, тесттердің барлығы жас санатына қарай бөлінеді. Сондықтан, студент пен баланың бірдей IQ көрсеткіші студент ақымақ, бала – ақылды дегенді білдірмейді. Олар өткен тесттер түрлі жас санаттарына жатады. Тест авторлары оларды қалай өту керек екенін түсіндіретін нұсқаулықтар да жазады. Ол нұсқаулықтар тест нәтижесіндегі қатені азайту үшін керек. Тест құрамына ойлану, жады, қисын, білім сынды категорияларды тексеретін тапсырмалар кіреді. Орташа балл жүзге тек: тесттер нәтижелері көбіне осы көрсеткішке сай келетін етіп жасалады. Содан кейін осы орташа нәтижемен тест өтушілердің нәтижесі салыстырылады. Сонда, IQ тестінің орташа көрсеткіші көпшіліктің деңгейі болып шығады. Сондықтан, орташа интеллект деңгейі – норманың өзі. Тест нәтижелерінде ауытқу болады, оған себеп көп: қобалжу, шаршау, асығыстық. Тек 79 балдан төмен нәтижені ғана ақыл жетілуінің кемістігі деп есептеуге болады. 130 балдан асатын интеллект деңгейі адамдардың 2,2 пайызында ғана кездеседі – зерттеуші Стюарт Риччи «Интеллект: маңызының бәрі» кітабында осындай деректер келтіреді [2.24]. Ал орташа деңгейге тест өтетіндердің 68,2 пайызы сай келеді екен.

IQ деңгейі – өмірдің өлшемі, жарқын болашақтың кепілі емес. Интеллект не нәрсеге тәуелді екенін тап басып айта алмаймыз. Ендеше, осыншалық бұлыңғыр көрсеткішті өлшеудің не қажеті бар? IQ деңгейін анықтайтын тесттер әлденені үйрену үшін ерекше жағдайды қажет ететін адамдарды анықтауға мүмкіндік береді. Баланың тест нәтижесі ортадан жоғары болса, оны едәуір күрделірек бағдарлама бойынша оқытқан дұрыс. Ал төмен болса – оған қамқорлық танытып, нан тауып жеуге жетерлік білім алуына жағдай жасау керек.

Теориялық тұрғыдан, интеллект деңгейі үйрену, карьера жасау, сол арқылы табыс деңгейіне ықпал етеді деуге болады. Стюард Ричидің айтуы бойынша интеллекті жоғары адамдар дағдыларын жалдамырақ жақсартады, кәсіби жетістіктерге жетеді, сәйкесінше табысы да жоғары бола алады. Бірақ ол үшін: жоғары IQ деңгейі бола тұра, адам күш жұмсамаса, табысқа жоғары жету кепілі болмайды. Оның үстіне, жауапкершілік, белсенділік, мұқияттық сынды жеке қасиеттер де маңызды. Стюард Ричи тағы бір қызық заңдылық ашты: IQ деңгейі жоғары адамдар ұзағырақ өмір сүреді. Интеллекті төмен адамдарға қарағанда оларда қаза табу қаупі үш есе азырақ. Бұл заңдылықты түсіндіру қиын, алайда төмендегі теориялар шындыққа жақынырақ.

Бірінші: интеллект деңгейі жоғары адамдардың табысы көбірек. Бұл оларға дұрыс тамақтанып, сапалы медициналық қызмет алуға, физикалық белсенділігін қажет деңгейде ұстауға мүмкіндік береді.

Екінші: олар жылдам талдау жасай алады, сондықтан қауіпті жағдайлардан қашып жүреді. Ал ондай жағдайға тап болса тірі қалу мүмкіндігі көбірек, өйткені саналы әрекет етеді.

IQ тесттерін орташа есеппен теңестіріп, шамамен 100 деп алатын болсақ, 50% адамдардың IQ-і 80 мен 110-ның арасында болуы тиіс немесе 25% адамдардың IQ-і 80-нен төмен, 110-нан жоғары болуы керек. Ал 70-ке жетпеген адамдардың ақыл-есі жетілмеген болып саналады. Тарихы 1912 жылы неміс ғалымы Вильгелм Штерн зияткерлік коэффициентін енгізді []. Ол адамдардың жас аралық ақыл-ой кемшіліктеріне аса мән берді. Штерн интеллект көрсеткіштерін жеке жас ерекшеліктеріне байланысты қолдану керек деп ұсыныс жасаған. IQ ең алғаш 1916 жылы Стенфор-Бине шкаласында қолданылды. Адамдардың IQ-ның гендік мәселеге тікелей қатысы бары "Plomin et al." (2001, 2003) атты кітаптан бастау алды []. Балаларға жасалған сынақ нәтижесінде тұқым қуалаушылық 0,4 пен 0,8 көрсеткішін көрсеткен. Олардың IQ дәрежесі тек аз мөлшерде генетикалық тұқым қуалаушылыққа тәуелді екені, ал қалғаны қоршаған орта әсерінен қалыптасатыны анықталған. IQ-ді қалай жоғарлатса болады? Зерттеулер IQ-дің жоғары болуы 40-80 пайыз адамдардың генетикалық белсенділігіне байланысты деген қорытындыға алып келді. Алайда

эртүрлі ізденістер, оқулықтар, білім алу және дұрыс тамақтану секілді іс-әрекеттерімен зияткерлілік коэффициентін жоғарылатуға болатыны дәлелденген.

Интеллект деңгейіне ықпал ететін нақты факторлар жоқ. Интеллект деңгейі әлдекімді жақсырақ, не жаманырақ етпейді. Әйелдер еркектерге қарағанда ақымақтау емес екенін, ұлттар мен нәсілдер «ақылдырақ», «ақымақтау» болып бөлінбейтінін, табысқа жету тек өзімізге байланысты екенін ұмытуға болмайды. Адамдар арасында дискриминация емес, өзара сыйластық болуы керек.

Зерттеулер IQ-дің жоғары болуы 40-80 пайыз адамдардың генетикалық белсенділігіне байланысты деген қорытындыға алып келді. Алайда эртүрлі ізденістер, оқулықтар, білім алу және дұрыс тамақтану секілді іс-әрекеттерімен зияткерлілік коэффициентін жоғарылатуға болатыны дәлелденген. Жоғарылатудың жолдары: Алдыңызға мақсат қойыңыз. Неліктен сіз интеллигент адам болғыңыз келеді? IQ-дің қандай болғанын қалайсыз? Егер де сіздің мақсатыңыз болмаса, сізді алдыға жетелейтін де ықпал болмайды, және де сіздің жасаған іс-әрекеттеріңіз аяқсыз қалады. Оқу. Кітап оқу, өз бетінше іздену секілді іс-әрекеттер IQ-ді міндетті түрде көтереді. Ғылымға бет бұра отырып сіз дүниетанымыңызды кеңейтумен қатар логикалық ойлау мен есептеу қабілеттеріңізді арттырасыз. Пазлдарды жасаңыз. The Wechsler Adult Intelligence Scale мен the Stanford-Binet ұйымдары адамдардың ақыл-ойын қалай дұрыс анықтау керек екені туралы сан алуан әдістер мен амалдар қарастырған. Сол себепті зияткерлілікті бір ғана әдіспен анықтау қате. Кез келген нәрсеге машықтану үшін бір әрекетті бірнеше рет қайталап, жылдамдық пен есте сақтау қабілеттеріне қатысы бар жаттығуларды жиі жасап тұруыңыз керек.

✓ Суреттермен жұмыс. Суреттермен жұмыс кез келген нәрсені жақсы сипаттауға, суреттерді ажыратуға, бір-бірімен байланыстыруға көп ықпал жасайды. Алдымен өте аз уақыттың ішінде суретке қарап, көзді жұма кездейсоқ бір бөлігін таңдап сипаттауға тырысыңыз. Егер де алдыңызда тыңдаушы кісі болмаса, ұнтаспаға жазып, жіберген қателіктеріңізді түзеп алыңыз.

✓ Медитация. Медитация ағзаның қан айналымын жақсартады, сонымен бірге ойыңызды, есте сақтауыңызды бір қалыпқа келтіруге септігін тигізеді. Күніне 30 минут уақытыңызды медитацияға арнаңыз. Сонымен қатар 10 немесе 15 минуттан әр кезде қолыңыз бос бола қалса медитация жасаңыз. Таңғы жаттығулардан кейін және жатардың алдында істегеніңіз абзал.

✓ Жаттығу. Спорт – денсаулық кепілі. Таң ертең тұрып таңғы жаттығулар жасаңыз. Жиі жүгіріп, суға түсіп тұрыңыз.

✓ Дұрыс тамақтану. Аптасына кемінде 3 рет майлы балықпен тамақтаныңыз. Мәзіріңізде жеміс-жидек, көкөніс, дәнді-дақылдардың болғаны шарт.

Қорыта айтқанда, ақылды болу – адам баласына тән қасиет. Сауатты болу, білім болу, белсенді болу – қозғалыс пен таңдаған бағытыңызға байланысты. Ақылды – болу заман талабы. Ақыл болу – сәнді. Таңдау өзіңізде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Стань умнее. Д. Харли. Перевод, издание на русском языке, оформление. ООО «Манн, Иванов, Фербер», 2015
2. Интеллект: все, что имеет значение. С.Риччи. Перевод. Москва, 2016
3. Бекжанова, Б.Ж., Кішкенбаева, А.Е. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы ойлау процесінің маңызы. // Сапалы білім беру - Қазақстанның индустрияландырылуының және инновациялық дамуының негізі: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақалалар жинағы, 13 мамыр 2011 ж. - Қызылорда: Қорқыт Ата атындағы ҚМУ, 2011.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ШИЗОФРЕНИЯ АУРУЫ

Кипчикбаева Альбина

«Психология» мамандығының 4 курс студенті

Карабалина Аксауле Алипкалиевна

Научный руководитель, к. пс. н., профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақала шизофрения ауруын талдауға арналған. Психикалық бұзылулар проблемасы жыл сайын өзекті болып келеді.

Бүгінгі күні шизофрения басқа психикалық бұзылуларға қарағанда кең таралған ауру болып табылады. Ол 40 миллионнан астам адам зардап шегеді.

Шизофрения-эмоциялық бұзылулар,әдеттен тыс мінез-құлық,ойлаудың бұзылуы және элеуметтік өмір сүру мүмкін еместігі байқалатын ауыр психикалық ауру. Буквальный перевод с грек-ыдырау ес. Мұндай адам өзінің ішкі әлеміне батырылған, ол қазіргі болмыстан алыс: оны отбасы да, жұмыс та, сыртқы да қызықтырмайды. Ол бір мезгілде жақсы көреді және жек көреді, оның өмірі күн өткен сайын науқастың ішінен және сырттан (радиоқабылдағыдан, жұмыс істемейтін телефоннан, жылыту құбырынан және т.б.) шыға алатын дауыстарды улайды. Бұл ретте науқасқа дауыс немесе бейнелер береді, қандай да бір әрекеттер жасауды бұйырады.

Түйінді сөздер: шизофрения, человек, қазіргі қоғам, эмоция, тұрақсыз мінез-құлық

БОЛЕЗНЬ ШИЗОФРЕНИИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Кипчикбаева Альбина

Студент 4 курса специальности «Психология»

Карабалина Аксауле Алипкалиевна

Научный руководитель, к. пс. н., профессор

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;

Данная статья посвящена анализу болезни шизофрении. Проблема психических расстройств с каждым годом становится все актуальней.

На сегодняшний день шизофрения является более распространенным заболеванием, чем другие психические расстройства. Ей страдает более 40 миллиона человек.

Шизофрения-тяжелое психическое заболевание,при котором наблюдаются эмоциональные расстройства,неадекватное поведение,нарушение мышления и невозможность вести социальную жизнь. Буквальный перевод с греческого-раскол рассудка. Такой человек погружен в свой внутренний мир, который далек от современных реалий: его не интересуют ни семья, ни работа, ни внешний вид. Он может любить и ненавидеть одновременно, его жизнь изо дня в день отравляют навязчивые голоса, которые могут исходить изнутри самого больного, так и извне (из радиоприемника, нерабочего телефона, трубы отопления и пр.). При этом голоса или образы давят на больного, приказывают совершать те или иные поступки.

Ключевые слова: шизофрения, человек, современное общество, эмоция, неадекватное поведение.

THE DISEASE OF SCHIZOPHRENIA IN THE CONTEXT OF MODERN SOCIETY

Kipshakbaeva Albina

4th year student of specialty " Psychology»

Karabalina Aksaule Alipkalievna

Scientific adviser to. Ps. n., professor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article is devoted to the analysis of the disease of schizophrenia. The problem of mental disorders is becoming more urgent every year.

Today, schizophrenia is a more common disease than other mental disorders. It affects more than 40 million people.

Schizophrenia is a serious mental illness in which there are emotional disorders, inadequate behavior, impaired thinking and the inability to lead a social life. The literal translation from Greek is a split of the mind. Such a person is immersed in his inner world, which is far from modern realities: he is not interested in any family, no work, no appearance. He can love and hate at the same time, his life is poisoned every day by obsessive voices that can come from inside the patient, and from outside (from the radio, non-working phone, heating pipes, etc.). At the same voices or images put pressure on the patient, I order you to do certain things.

Key words: schizophrenia, person, modern society, emotion, inadequate behavior.

В 80- 90 -е годы XX века в клинической концепции шизофрении популярностью пользовалась дихотомическая гипотеза английского психолога Т. Кроу (Т. Crow), согласно которой существует два варианта симптомов этого психического расстройства: негативные и позитивные. Согласно Т. Кроу (1980), можно выделить два типа шизофрении. Первый тип обнаруживается у 30%, второй — у 70% больных. Шизофрения первого типа в основном проявляется позитивной симптоматикой: бредом и галлюцинациями. Этот вариант болезни чаще всего начинается остро, но его симптоматика обратима и сравнительно легко купируется нейролептиками. Здесь не отмечается выраженных когнитивных нарушений. По мнению Т. Кроу, в основе данного типа шизофрении лежит нарушение нейрохимических процессов. Второй тип Т. Кроу назвал хронической шизофренией. В клинической картине этого типа болезни доминировала негативная симптоматика: расстройство побуждений, сниженная аффективность и когнитивные нарушения. Симптомы второго типа, по мнению автора, резистентны к терапии нейролептиками, а интеллект необратимо снижен. Т. Кроу предположил, что стойкость негативной симптоматики обусловлена необратимыми изменениями определенных структур мозга, прежде всего поражением нейронов височной доли мозга. В последние годы Т. Кроу стал уделять внимание изучению распространения шизофрении среди разных культур. Его заинтересовали вопросы: почему шизофрения, при которой отмечается сниженная репродуктивность, постепенно не исчезает?

В начале XX века сомнения в том, что «раннее слабоумие» является отдельным заболеванием, высказывал О. Бумке. В своей работе «Растворение шизофрении» он писал, что шизофрения представляет собой симптомокомплекс или группу симптомокомплексов преимущественно экзогенной этиологии. О. Бумке (1919) полагал, что нельзя говорить о специфичности даже конечных состояний шизофрении. В то же время он был согласен с тем, что встречается узкая группа наследственно обусловленной шизофрении (ядро) с обязательным исходом в «слабоумие».

Расчленение шизофрении на множество самостоятельных болезней особенно активно пропагандировалось психоморфологической школой (Восточная Германия), берущей свои истоки в работах венских психиатров С. Wernicke и Т. Мейнерт. Наиболее ярким представителем этого течения был К. Леонгард (К. Leongard) - последователь К. Клейст. В

книге К. Леонгард (1979) «Разделение эндогенных психозов» выделялось более 20 подгрупп шизофрении, более 10 форм фазных психозов и три формы циклоидных психозов, не относящихся ни к группе маниакально-депрессивных, ни к группе шизофренических психозов. Выделение субтипа шизофрении строилось на основе какого-либо одного ведущего синдрома, например, аффективной уплощенности или феномена кататонии.

Проблема нозологического единства шизофрении неоднократно поднималась на протяжении двадцатого столетия сейчас стоит остро. При этом нозологическая общность шизофрении традиционно выводилась, исходя из критериев Е. Крепелин. Исход болезни нередко считался отправной точкой для диагноза шизофрении и лишь в дальнейшем, в известной степени ретроспективно, обращали внимание на этиологию и патогенез этого психического расстройства. Этиологическая общность в ряде случаев приравнивалась к нозологической и аргументировалась результатами транскультуральных исследований. С другой стороны, генетическое единство шизофрении также выглядело сомнительным, поскольку противоречило основным положениям генетики (полигенная теория).

Многие психиатры понимая, что шизофрения не является ни заболеванием, ни группой болезней, предлагали закрепить за этим словом лишь совокупность признаков, встречающихся при различной патологии. Писали, что шизофрения представляет собой не болезнь, не синдром, а реакцию личности или даже различные типы личностных реакций. Последние рассматривались как результат взаимодействия всего, что было возможно: соматических, психогенных, конституциональных и социальных факторов. Дошло до того, что в шизофрении стали видеть выражение хронических процессов дезинтеграции личности, включая невроз и особое расстройство адаптации. Термин «шизофрения» только возникнув, стал стремительно «растворяться», быстро теряя свой первоначальный смысл.

Психиатр-экзистенциалист — К. Ясперс (K. Jaspers) рассматривал шизофрению, как «чистый психический процесс», познание которого нуждается лишь в методе «понимающей психологии». Еще в 1922 г., стирая границы шизофрении, он писал: «Шизофрения есть не ясно очерченное, а бесконечно богатое понятие ... огромная действительность, которая познается не в простых, осязаемых, объективных признаках, а как некая душевная совокупность».

Согласно К. Ясперс, на начальных стадиях шизофрении психическое расстройство в большинстве случаев принимает «космическую форму религиозного или метафизического откровения». Здесь открывается первоисточник фактического существования человека - «удивительный факт тончайшего и глубочайшего понимания, выход за пределы возможного, сопровождающийся исключительной творческой продуктивностью в сочетании с блистательным мастерством». При этом, по его мнению, несмотря на дезинтеграцию бытия и души, возникает новый мир.

И в наши дни проблема психических расстройств с каждым годом становится все актуальней.

В XXI веке шизофрения является более распространенным заболеванием, чем другие психические расстройства. Ей страдает более 40 миллиона человек.

Шизофрения-тяжелое психическое заболевание,при котором наблюдаются эмоциональные расстройства,неадекватное поведение,нарушение мышления и невозможность вести социальную жизнь. Буквальный перевод с греческого-раскол рассудка.При шизофрении наблюдается расщепление психических процессов. Мысли, эмоции и поведение больного нелогичны: утрата близкого человека может вызвать у него приступ смеха, тогда как на радостное событие он реагирует плачем. Такой человек погружен в свой внутренний мир, который далек от современных реалий: его не интересуют ни семья, ни работа, ни внешний вид. Он может любить и ненавидеть одновременно, его жизнь изо дня в день отравляют навязчивые голоса, которые могут исходить изнутри самого больного, так и извне (из радиоприемника, нерабочего телефона, трубы отопления и пр.). При этом голоса или образы давят на больного, приказывают совершать те или иные поступки

За последние 15 лет численность больных шизофренией и депрессией в мире увеличилась более чем на 40% и продолжает расти.

По статистике в 2017 году шизофренией страдает около 2,3-3,1% населения России.

По данным за 2016 год, в Казахстане состояло на учете с диагнозом «шизофрения» 38 564 человека, детей и подростков – 247.

Шизофрения опасна для окружающих, это миф.

Поведение больных шизофренией может быть неадекватным и непредсказуемым, но агрессию и насилие по отношению к окружающим они проявляют крайне редко. Зачастую люди с таким диагнозом стремятся к уединению и самоизоляции, им свойственна отчужденность.

Шизофрения больше опасна не для окружающих, а для самих людей, страдающих данным расстройством. Суицид – вот одна из самых распространенных причин ухода из жизни больных шизофренией в раннем возрасте. А виной всему потеря работы и перспектив, боязнь последствий своего состояния и одиночество. Иногда именно в самоубийстве больные шизофренией видят освобождение от тех голосов и образов, которые ежедневно отравляют их жизнь. Сегодня и в нашей стране больных шизофренией стараются более социализировать т. е. реорганизуют работы специальных поликлиник переводя такого типа больных в общегородские больницы, поликлиники.

Список использованной литературы:

1. Полный медицинский справочник/Пер. с англ. Е. Махияновой и И. Древаль.- М.: АСТ, Астрель, 2006
2. Журнал "Эксперт"
3. Статья: Margarita Tartakovsky, — Illuminating 13 Myths of Schizophrenia. PsychCentral, May 2016

БИЛИНГВИСТ БАЛАЛАРДЫҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Муратова Гулнар

«Психология» мамандығының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада екі тілді білімі бар балалардағы зерттеудің және сөздік қорын қалыптастырудың негізгі тәсілдері көрсетілген. Екі тілдесуді қалыптастырудың коммуникативтік көздері тұрғысынан екі үлгі бар: контактілі екі тілдік және байланыссыз екі тілдік қатынас. Байланысты екі тілдесу орыс тілінде формальды, институционализацияланған салада және күнделікті қарым-қатынаста жүзеге асырылған кезде Қазақстан аумағында тұратын жергілікті этникалық топтардың байланыс процесінде туындайды. Екі тілдесу бейресми жағдайда қалыптасады, байланыспаған екіліктік орта БАҚ әсерінен қалыптасады, әсіресе теледидар.

Түйінді сөздер: технология, тіл, билингвизм, екі тілділік, сөздік, гибельбле, коммуникация, грамматика, өнімділік, көптілділік, сөйлеу қызметі.

ТЕХНОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКИ У ДЕТЕЙ С БИЛИНГВИЗМОМ

Муратова Гульнара

Магистрант 2 курса специальности «Психология»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

Статья раскрывает основные подходы к определению исследования и формирования лексики у детей с билингвизмом. С точки зрения коммуникативных источников формирования билингвизма существует две модели: контактный билингвизм и неконтактный билингвизм. Контактный билингвизм возникает в процессе коммуникации локальных этносов живущих на территории РК когда коммуникация осуществляется на русском языке в формальной, институционализированной сфере и в обыденном общении. Билингвизм формируется в неформальной обстановке, неконтактный билингвизм формируется под влиянием средств массовой информации, особенно телевидения

Ключевые слова: технология, язык, билингвизм, двуязычие, лексика, гибербола, общение, грамматика, продуктивность, многоязычие, речевая деятельность.

TECHNOLOGY OF RESEARCH AND LEXICOGRAPHY OF CHILDREN IN BILINGUALISM

Muratova Gulnar

Master`s Degree student of specialty "Psychology"

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article reveals the main approaches to the definition of research and the formation of vocabulary in children with bilingualism. From the point of view of communicative sources of bilingualism formation there are two models: contact bilingualism and non-contact bilingualism. Contact bilingualism arises in the process of communication of local ethnic groups living in the territory of the Republic of Kazakhstan when communication is carried out in Russian in a formal,

institutionalized sphere and in everyday communication. Bilingualism is formed in an informal setting, non-contact bilingualism is formed under the influence of the media, especially television

Key words: technology, language, bilingualism, bilingualism, vocabulary, giberbole, communication, grammar, productivity, multilingualism, speech activity.

Язык - один из существенных признаков нации, тесно связан с национальной психологией, с самосознанием и самобытностью народа. За каждым языком - культура этноса, оригинальное видение мира, которые хранит язык. Современные условия жизни общества сопряжены со значительной миграцией населения или проживанием некоренного населения в русскоязычной среде, в которой они, как правило, не теряют родной язык, в связи с чем, развитие речи детей дошкольного возраста протекает в условиях билингвизма.

Границы общения неизбежно расширяются: около 70% жителей земного шара в настоящее время - двуязычные или многоязычные. Почти в четверти государств нашей планеты люди говорят на двух языках. Около 56% жителей Европы владеют двумя языками, 28% - тремя. Каждые 5 лет количество людей, знающих два языка, возрастает на 9%.

На земном шаре осталось мало мест, где население сталкивается за свою жизнь всего лишь с одним - своим родным языком, хотя бы потому, что средства массовой информации, и прежде всего телевидение, проникают повсюду, а вместе с ними и целые потоки иноязычной информации. Большинство людей путешествует, мигрирует, пытается приспособиться к новой обстановке. Иностранные языки - а зачастую их несколько - входят во многих странах, как известно, даже в школьный минимум. Часто язык образования в том или ином государстве отличается от родного языка учащихся. Без знания другого или других языков в той или иной степени теперь не обойтись. Авторитетный лингвист Е.Ю. Протасова считает, что сегодня правильнее уже говорить о мультилингвизме (многоязычии), а не о двуязычии современного общества.

Измерить подобное многоязычие очень трудно. Проявления его разнообразны даже в одном человеке, а в обществе можно встретить самые разные конфигурации нескольких языков, источников мультилингвизма.

Причины билингвизма встречаются самые разные. Одной из основных причин билингвизма можно выделить миграцию населения, связанную с политическими, социально-экономическими и духовными обстоятельствами, вынуждающими людей менять свою жизнь, а вместе с тем и язык. Современные условия жизни общества сопряжены со значительной миграцией населения, в связи с чем много людей пользуются в общении двумя и более языками. А наиболее характерным типом двуязычия в РК является национально-казахский язык, который усваивается при непосредственном общении людей разных национальностей с казахорусскоязычным населением. Поэтому особо остро встает вопрос обучения детей - мигрантов и не казахоязычных детей, представителей других национальностей РК, казахскому языку как неродному или иностранному. Так же в настоящее время границы дальнего зарубежья стали открыты для многих граждан РК и иностранный язык всё больше и больше внедряется в нашу жизнь. На улицах мы видим вывески, рекламу на иностранных языках. Многие жители Республики РК выезжают за рубеж на постоянное местожительство, на работу или на отдых. Поэтому в последние годы становится все более популярным изучение иностранных языков в дошкольном возрасте.

Общемировая тенденция становления многоязычия в условиях РК развивается в двух направлениях: внутреннем и внешнем. В первом случае речь идет о стремлении малочисленных народов изучить язык своей страны (русский), каковым является язык "титულიной" нации, для того, чтобы иметь возможность в полной мере реализовать свои гражданские права в рамках своего государства. Во втором случае имеется в виду стремление образованной части казахстанцев к интеграции в мировую систему информационных, социальных и иных взаимоотношений, приобщение к ценностям мирового

культурного наследия посредством изучения иностранных языков (английского, французского, немецкого, испанского, итальянского и т.д.). В регионах РК развитие трехязычия имеет совершенно разное значение; в зависимости от множества факторов каждый регион отличается собственной спецификой, содержанием, уровнем развития, сложившейся практикой и культурой двуязычия, а также степенью межкультурного взаимодействия и языковых контактов. Например, исключительную важность и актуальность эта проблема имеет в условиях Республики Карачаево-Черкессия, где черкесско(адыгско)-русские корреляции особо продуктивны для теоретизации билингвизма. Следует отметить, что в связи с миграционными процессами в постсоветском пространстве в Карачаево-Черкесской республике осело и проживает около тридцати национальностей. Понятно, что в подобной ситуации языковые контакты не только неминуемы, но в практическом плане и просто необходимы. Процесс развития речи и обучения языку явление сложное и многообразное. Важной стороной в развитии речи является лексическое развитие детей. Количество слов только в русском языке исчисляется многими тысячами: 17-томный "Словарь современного русского литературного языка" дает толкование более 120 тысяч слов, но в этот словарь не вошли ещё тысячи и тысячи слов.

Формирование лексики ребенка тесно связано с развитием его познавательной деятельности. Овладение словом отражает, прежде всего, процесс соотношения мышления и речи в сознании ребенка и во многом определяется уровнем его интеллектуального развития, тесно связано с формированием восприятия, памяти, других психических процессов. В свою очередь лексическая система речи оказывает существенное влияние не только на речевое развитие в целом, но и на формирование познавательной деятельности ребенка, так как именно значение слова, по мнению Л.С. Выготского, является единицей речевого мышления.

Формирование лексики в онтогенезе обусловлено также развитием представлений об окружающей действительности. Расширение представлений ребенка об окружающем мире происходит при взаимодействии с реальными объектами и явлениями в процессе неречевой и речевой деятельности, а также посредством общения с взрослыми. Одним из значимых факторов успешности речевого общения является сформированность лексики.

Нарушение в овладении лексической системой языка существенно затрудняет общение, сотрудничество ребенка с взрослым, отрицательно влияет на формирование познавательной деятельности, задерживает развитие как устной, так и в дальнейшем письменной речи, служит препятствием при овладении школьной программой.

Таким образом, развитие лексической стороны речи является важным моментом в общем, речевом развитии. Еще более актуальным является изучение лексики детей - билингвов. Ведь им приходится овладевать двумя, а нередко и тремя - четырьмя языками сразу.

Для логопедии билингвизм интересен тем, что он нередко становится причиной возникновения специфического рода речевых ошибок на русском языке, обусловленных как особенностями взаимодействия языковых систем, так и нарушением речевого развития не доминирующего языка, а нередко обоих языков. Фактор билингвизма для детей с речевой патологией является отягощающим, что не может не сказаться на развитии речевой, познавательной, а, следовательно, и учебной деятельности.

Билингвизм как научная проблема начал складываться в конце XIX века, однако как феномен, как социальное явление он имеет корни, уходящие еще в античный мир: смешение языка завоевателей и побежденных на завоеванных территориях. Именно социальные причины пробудили дидактический интерес к проблеме как дидактически установить коммуникативный баланс в определенном этносоциуме. С развитием лингвистической мысли с конца XIX века билингвизм становится предметом рассмотрения теории языкознания (В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, А. А. Потебня, Ж. Пиаже заложили лингвистико-методологические основы изучения вопросов билингвизма.) Таким образом,

можно сказать, что научное исследование билингвизма развивалось от социально-исторической знаниевой области к дидактике, а затем уже к лингвистике. Но и как лингвистическая проблема билингвизм характеризуется определенной динамикой в исследовательской парадигме.

По мнению Е.К.Черничкиной, диахронически исследование лингвистических вопросов билингвизма шло по спирали: от попытки нивелировать взаимовлияние языков до идеализирования его, от поиска инварианта контактирующих языков (идеи об универсальной грамматике Н. Хомского, врожденном языковом инстинкте С. Пинкера универсальном внутреннем коде Н. И. Жинкина до гиперболизации отличий.

Согласно А. Е. Карлинскому, который достаточно тщательно проанализировал и описал основы теории языкового взаимодействия, научная мысль развивалась от идеи гомогенной структуры языков, к теории их конвергентного развития, языковому смешению и его формальному проявлению - появление креольских языков, а затем к теории языковых союзов, построенных на общности фонологических и грамматических черт.

В качестве лингвистического термина понятие "билингвизм" впервые использовал У.Вайнрайх . Но ещё до него, в XIX веке, этой проблемы касались такие учёные, как В.А. Богородицкий, И.А. Бодуэн де Куртенэ, В.М. Жирмунский, Е.Д. Поливанов, Л.В. Щерба и др.

Билингвизм, будучи многоаспектной проблемой, является предметом изучения различных наук, каждая из которых рассматривает билингвизм в своей трактовке.

Билингвизм изучается в лингвистике, которая рассматривает данное явление в связи с текстом. Он является исследовательским предметом социологии, где первостепенное значение имеют проблемы, связанные с поведением или местом двуязычного человека или группы людей в обществе. Психология рассматривает билингвизм под углом зрения механизмов производства речи, и, наконец, билингвизм, рассматриваемый с позиции соотношения между механизмом речи и текстом, является предметом психолингвистики. Билингвизм, рассматриваемый в совокупности психологических и социологических характеристик - предмет социальной психологии. И, конечно же, билингвизм изучается в логопедии, которая рассматривает влияние данного явления на звукопроизношение детей в частности и на формирование речи детей в целом. Считается, что перечисленные науки связаны с изучением билингвизма непосредственно.

Определения двуязычия часто конфликтны друг с другом и отражают расхожие бытовые или профессиональные представления. Так, Ю.Д. Дешериев определяет двуязычие или билингвизм как свободное владение или просто владение двумя языками. Сходное определение двуязычия принадлежит В.А. Аврорину: "Двуязычием следует признать одинаково свободное владение двумя языками. Иначе говоря, двуязычие начинается тогда, когда степень знания второго языка приближается вплотную к степени знания первого" . Ранее такие же взгляды были высказаны Т.А. Бертагаевым .

Другое понимание двуязычия мы находим у У.Вайнрайх], В.Ю. Розенцвейга, Е.М.Верещагина, которые считают, что практику попеременного пользования двумя языками мы будем называть двуязычием, а лиц, ее осуществляющих - двуязычными. Здесь не указывается степень владения языками: просто подразумевается, что практика пользования языками по очереди уже предполагает самую возможность их использования для коммуникации. Считается классическим определение У.Вайнраха, где он утверждает, что билингвизм - это владение двумя языками и попеременное их использование в зависимости от условий речевого общения.

По мнению А.А.Леонтьева, быть билингвом - это значит "уметь осуществлять речевую деятельность (точнее отдельные виды речевой деятельности или их комплекс), пользуясь в зависимости от ближайшей социальной среды, цели общения, информированности о собеседнике и тому подобными языковыми средствами не одного, а двух языков, имея более или менее свободный выбор языка для общения".

Некоторые лингвисты называют билингвизмом такое явление, когда человек совершенно свободно владеет двумя языками и у него стирается грань между понятиями "родной" и "неродной" язык. "Иногда изучающий иностранный язык овладевает им настолько хорошо, что его нельзя отличить от говорящего на данном языке как на родном.... В тех случаях, когда совершенное усвоение иностранного языка не сопровождается утратой родного языка, возникает билингвизм (двуязычие), заключающийся в одинаковом владении двумя языками" (Блумфилд 1968) .

Широкое распространение получила точка зрения В.Н. Ярцевой, согласно которой под двуязычием понимается "способность отдельного индивидуума, или народа в целом, или его части общаться (добиваться взаимопонимания) на двух языках".

А.Е. Супрун также понимает двуязычие как "возможность владения носителем одного языка другим языком в различной мере, а следовательно, и возможность двуязычия разных степеней". Согласно позиции лингвиста, двуязычие начинается тогда, когда человек в состоянии высказать различные мысли (и понять некоторое сообщение) на двух языках. Важно отметить, что двуязычие редко выступает как некая данность или абстрактная возможность отдельного человека, групп людей или целого народа общаться на двух языках. Безусловно, оно предполагает стремление к достижению взаимопонимания на двух языках, причем степень взаимопонимания может быть различной.

Справедливо утверждение З.У. Блягоза, который считает, что центральной фигурой создания речи на родном и неродном языках является человек и рассматривает двуязычие как: "умение, навык, позволяющие человеку или народу в целом или его части попеременно пользоваться (устно или письменно) двумя разными языками в зависимости от ситуации и добиваться взаимного понимания в процессе общения" . Данное определение учитывает не только социальную и психологическую, но и лингвосоциологическую стороны рассматриваемого явления.

С позиций психолингвистики, билингвизм - способность употреблять для общения две языковые системы.

В понятийно-терминологическом словаре логопеда дается следующее определение: "двуязычие (или билингвизм) - это одинаково совершенное владение двумя языками"[37, стр. 121].

Таким образом, определений двуязычия может быть еще больше, так же как и его классификаций: все зависит от аспекта исследования, выдвигаемого на передний план, конкретного содержания двуязычия, условий его функционирования, значения его для носителя двух языков.

По мнению Багирокова "для билингва, родной язык – это исторически сложившееся средство общения этнической группы, к которой относит себя индивид, а функционально активный язык (ФАЯ) – это средство повседневного общения, орудие выражения мыслей и чувств, ставшее более необходимым в процессе социально-экономической и даже частной жизни индивида"

Е.М. Верещагин выделяет следующие критерии классификации билингвизма:

1. Билингвизм оценивается по числу действий, выполняемых на основе данного умения.

Соответственно данному критерию выделяются:

- рецептивный билингвизм, то есть когда билингв понимает речевые произведения, принадлежащие вторичной языковой системе. Такой вид билингвизма возможен при изучении мертвых языков;

- репродуктивный билингвизм, то есть когда билингв способен воспроизводить прочитанное и услышанное. Примером репродуктивного билингвизма является самостоятельное изучение неродного языка в качестве средства для получения информации. При этом текст понимается, но нередко неправильно произносится;

- продуктивный (производящий) билингвизм, то есть когда билингв понимает и воспроизводит речевые произведения, принадлежащие вторичной языковой системе, и порождает их.

2. Вторым критерием классификации билингвизма называется соотнесенность двух речевых механизмов между собой, когда обе языковые системы могут функционировать независимо друг от друга, или могут быть связаны между собой во время акта речи:

- чистый билингвизм (примером чистого билингвизма может быть случай, когда в семье используется один язык, а языком общения на работе, в магазине, транспорте и других общественных местах является другой язык);

- смешанный билингвизм, при котором языки свободно заменяют друг друга, а между двумя речевыми механизмами, относящимися к порождению разноязычной речи, возникает связь.

Как считает известный психолог Алла Баркан, "двуязычие бывает естественным и искусственным. Если папа и мама являются носителями разных языков и малыш с рождения слышит речь на двух языках, то родители создают ему условия естественного билингвизма. Когда родители ребенка - носители одного языка, но хотят, чтобы ребенок был двуязычным и прилагают усилия для осуществления своего желания, то речь идет об искусственном билингвизме. Если мама или папа знают иностранный язык и хотят обучать малыша сами, то можно создать в семье благоприятные условия искусственного двуязычия".

Семейный билингвизм определяется местом проживания (город-деревня), уровнем образования, возрастной градацией членов семьи и смешанными браками.

Существует также вариант стихийного, уличного билингвизма - когда родители общаются с ребенком на одном языке, а во дворе, играя с детьми, ребенок невольно осваивает язык своих новых друзей, отличный от "домашнего". При стихийном билингвизме в речи ребенка бывает много ошибок, и знание языка у него чаще доходит до рецептивного уровня (понимания речи на иностранном языке) и приближается к репродуктивному (умение пересказывать то, что услышал). До продуктивного уровня (умение грамотно высказываться на языке) доходят только единицы, постигающие язык в стихийном варианте. При естественном билингвизме практически каждый полноценный ребенок без особых затруднений доходит до третьего, продуктивного уровня знания двух языков.

С точки зрения коммуникативных источников формирования билингвизма существует две модели: контактный билингвизм и неконтактный билингвизм. Контактный билингвизм возникает в процессе коммуникации локальных этносов с русскоязычным населением, когда коммуникация осуществляется на русском языке в формальной, институционализированной сфере и в обыденном общении. В официальных условиях контактный билингвизм реализуется в системе среднего и высшего образования, в коммуникации на работе в официальных учреждениях. Контактный билингвизм формируется в неформальной обстановке, на улице, в транспорте, в местах отдыха и т.д.; неконтактный билингвизм формируется под влиянием средств массовой информации, особенно телевидения

По критерию коммуникативной активности обычно выделяют активных и пассивных билингвов. Активными могут быть и люди с недостаточно высоким уровнем компетенции в одном или даже двух языках, например, маленькие дети или взрослые, только начинающие осваивать новый для себя язык, но уже включающиеся в общение на нем. В такие ситуации активного использования неродного языка попадают люди при переезде в иноязычное общество: в семье продолжают постоянно общаться на родном языке, а за ее пределами - на языке общества. Пассивность билингвизма обычно не является постоянной характеристикой: если индивид способен общаться на втором языке, он найдет возможность использовать его в коммуникации. При одновременном и непрерывном усвоении двух языков дети в определенном возрасте (2-4 года) являются активными билингвами, а впоследствии могут либо сохранить активность в общении на каждом языке, либо стать пассивными билингвами.

Детское двуязычие в настоящее время охватывает почти половину детей на нашей планете. Но как происходит формирование второго языка, развитие речи у детей, растущих в двуязычных семьях – вопросы, на которые пытаются ответить многие исследователи, но однозначных ответов все еще нет.

Термин "ранний детский билингвизм" используется для характеристики условий воспитания ребенка, находящегося с рождения в контакте с двумя языками и приобретающего во время своего развития одновременно две речевые системы.

На сегодняшний день проводятся различные исследования, связанные с изучением формирования речи у детей - билингвов (двуязычных) и мультилингвов (многоязычных), изучаются ситуации, способствующие овладению вторым языком, и факторы, оказывающие влияние на развитие языков, изучается влияние одного языка на другой при двуязычии, но, все еще остается много открытых вопросов. Нередко данные, полученные разными исследователями, занимающимися вышеперечисленными вопросами, являются противоположными.

Проходит немало споров о том, как влияет знание нескольких языков на психическое развитие и последующую жизнь ребенка. Вопросом детского двуязычия занимались многие исследователи: одни были сторонниками раннего билингвального развития, другие выступали против. Немало было тех, которые утверждали, что билингвизм вреден и даже влечет за собой "психологическую отсталость". Большинство же исследователей выступало за положительное влияние двуязычия.

Кроме того, до сих пор нет однозначного ответа на вопрос о различии языков: когда оно начинается, насколько влияет на характер усвоения, вырабатывается ли для обоих языков общая база, наслаиваются они друг на друга или существуют относительно независимо, смешиваются, взаимно сокращаются или обогащают друг друга, а может быть, один является ведущим, а второй усваивается через него.

Анализ речевого развития ребенка в двуязычных семьях показал, что начало речевого развития ребенка больше зависит от отношения к развитию ребенка в семье, нежели от того, на скольких языках говорят в семье ребенка. Смешение языков ребенком первоначально связано с тем, что он не отличает языков, которыми владеет, и пользуется двумя языками как одним (моноязык). При этом он выбирает те слова, которые легче произносятся, либо короче. Ребенок начинает различать языки, на которых говорит только к 3 – 4 годам, что связано, вероятно, со сменой социальной ситуации развития и ведущей деятельности. Ошибки, допускаемые двуязычными детьми, связаны так же, как у одноязычных детей с тем, что они еще не усвоили языковые правила. Кроме этого, еще и с тем, что правила одного языка переносятся в другой. Причины отказа ребенка от одного из языков могут быть связаны с падением авторитета одного из них, или с отсутствием понимания у ребенка его необходимости.

Как и следовало предположить, двуязычные дети, родители которых с раннего детства занимаются их развитием и обучением, усваивают два языка не медленнее и не хуже, чем одноязычные дети усваивают один.

То есть, речевое развитие ребенка, его уровень овладения языками, его отношение к языкам во многом зависят от семьи, от отношения родителей к ребенку, к его воспитанию и развитию.

Не одно десятилетие учёных занимает вопрос о том, каким образом спустя всего несколько месяцев после появления первых слов дети уже обладают структурами, необходимыми не только для восприятия речи взрослых, но и для ее понимания, а к тому же и для построения достаточно правильных фраз, которые могут быть поняты взрослыми. Уже доказано, что у детей очень рано формируются фонологические, семантические и синтаксические познания, необходимые для усвоения языка. Как выяснилось, в первый год жизни каждый младенец способен без труда произносить 75 различных фонем. Таким образом, он обладает достаточной потенциальной способностью для усвоения любого языка и может с

одинаковым успехом произносить английское th, щелкающий звук, имеющийся в языке бушменов, и арабские гортанные звуки. Но поскольку ребенок, как правило, оказывается погруженным лишь в одну языковую среду, он постепенно перестает издавать звуки, не свойственные родному языку. Что касается детей, в семьях которых говорят на двух и более языках, то, как показывает практика, они "выбирают" тот язык, который им необходим для повседневного общения вне дома.

При рассмотрении проблемы билингвизма в рамках теории речевой деятельности (А.А.Леонтьев, А.А.Залевская, И.А.Зимняя и др.) были отмечены значение и важность создания специальной мотивации при овладении вторым языком в сензитивные периоды. Она может задаваться на основе целей его усвоения, а таковыми в СКС становятся коммуникативно-когнитивная цель в дошкольном возрасте и когнитивно-развивающая - на этапе школьного обучения.

Список использованной литературы:

1. Алхазишвили А.А. Основы овладения устной иностранной речью:). пособие для пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1988. -128 с.
2. Альбуханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -V!.; Наука, 1980.- 336 с. i f! 3. Анцыферова Л.И. Принцип связи психики и деятельности и методо-психологии // Методологические и теоретические проблемы психоло-и-М.: Наука, 1969. С. 28-35.
3. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. М.: Просвещение, 1969. - 279 с.
4. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. М.: Мысль, 1976 - 156 с.
5. Асмолов А.Г. Петровский В.А. О динамическом подходе к психологическому анализу деятельности // Вопр. психологии. 1978. - № 2. - С. 7079.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. эн-цикл., 1969. - 607 с.
7. Базжина Т.В. Психолингвистический анализ некоторых этапов доре-чевого периода // Психолингвистические исследования: речевое развитие и теория обучения языку. М.: Б.и., 1978. - С. 15-24.
8. Бейн Б., Ю.А., Панарин И.А. Билингвистическое воспитание детей (вновь обращаясь к Л.С.Выготскому и А.Р.Лурия) // Вопр. психологии. -1994. -№3-С. 68-81.
9. Белокурова А.В. Некоторые характеристики инициативной речи детей среднего дошкольного возраста // Психолингвистические основы речевого онтогенеза при усвоении родного и иностранного языков. М.: Б.и., 1987. -С 65-68.
10. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Пособие для преподавателей и студентов. М.: Просвещение, 1965. - 227 с.

ДЕМОГРАФИЯ: ҚОҒАМДЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ БАҒАЛАУ

Панабекова Махаббат Бекмуратқызы

«Аударма ісі» мамандығының 1 курс студенті

Ахметжан С.З.

«ТжҒЖП» кафедра меңгерушісі, техн.ғылым.кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада халықтың өсіп-өну көрсеткіштерін есептеу мен демографияның әлеуметтік – медициналық аспектілері жан-жақты қарастырылып, жас құрылымына байланысты халық типі зерделенген.

Түйінді сөздер: туу, өлу, медициналық демография, халық санағы, қоғамдық денсаулық, брутто-коэффициенті, нетто-коэффициенті.

ДЕМОГРАФИЯ: ОБЩЕСТВЕННОЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЕ И ЕГО ОЦЕНКА

Панабекова Махаббат Бекмуратовна

Студент 1 курса специальности «Переводческое дело»

Ахметжан С.З.

Зав.кафедры «ТиЕНД», канд.техн.наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В этой статье рассматривается рост населения и социально-медицинские аспекты демографии и изучается тип популяции в зависимости от его возрастной структуры.

Ключевые слова: рождение, смерть, медицинская демография, перепись населения, общественное здравоохранение, валовой коэффициент, нетто-коэффициент.

DEMOGRAPHY: PUBLIC HEALTH AND ASSESSMENT

Panabekova Makhabbat Bekmuratovna

1st year student of the specialty Translation

Akhmetzhan S.Z.

Head of the Department of TaNSD, candidate of technical sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article examines the population growth and socio-medical aspects of demography and examined the population type depending on its age structure.

Key words: birth, death, medical demography, population census, public health, gross-coefficient, net-coefficient.

«Отбасы – өмірдің тұтқасы. Үй – ішінің қызыққа, қуанышқа толы болуы – отбасындағы бауырмалдылық, береке – бірлікке байланысты. Береке – аз табыстың көп пайда әкелуі, көп іске жарауы деген сөз. Аз нәрсе берекелі болса көп адамның ісіне жарайды, көптеген жақсы істер жасалуына да септігін тигізеді. Жанұяда сыйластық, бірін – біріне деген сабырлық болса, барлық жасаған істер мен алдына қойған мақсат – міндеттері бәріне береке мен бақыт әкеледі.

Біздің осындай қазақстандықтар деген отбасымыз берекелі болса, біз оның отбасы мүшелері бақытты боламыз ғой» - деген болатын елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев.

«Саналы тәрбие, терең білім-тәуелсіздігіміздің –тірегі» деп Елбасы «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін, ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, отбасы құндылықтарын бойына сіңіріп өскен, бәсекеге қабілетті, тұлға болуға маңыз береді»

Демографияның әлеуметтік – медициналық аспектілері. Демография – халық туралы және оның қоғамдық дамуы туралы ғылым. Медициналық демография – бұл халықтың механикалық және табиғи қозғалысы процесіне медициналық – әлеуметтік факторлардың әсерін зерттейтін және тұрғындар денсаулығының көрсеткіштерін жақсартуға арналған ұсыныстарды өңдейтін ғылым. Демографиялық статистика көрсеткіштері тұрғындар денсаулығын бағалауда; көбею заңдылықтарын; тұрғындар саны мен құрылымы негізінде денсаулық сақтау кадрлары мен ұйымдарын жоспарлау; орналастыру және болжауда; медициналық – әлеуметтік шаралардың тиімділігін бағалауда кеңінен қолданылады. Демография статистика халықтың сандық және сапалық құрамын, миграция және көбеюмен зерттейді.

Статистика белгілі бір уақытқа сәйкес халық санын, орналасуын, жасы, жынысы, ұлты, әлеуметтік және кәсіптік тобы және т.б белгілеріне сәйкес таралуын сипаттайды, оларды тіркеу кезеңді түрде жүргізілетін халық санағы арқылы жүзеге асырылады. Негізінде халық санағы он жылда бір рет жүргізіліп отырады. Халық санағына қойылатын негізгі талаптарға: жалпылық, санақ бағдарламасының болуы және оның бірлігі, әрбір жеке адамнан белгіні тіркеу, мәліметті тікелей халықтан жинау, бақылаудың экспедициялық әдісі, санақтың біркезділігі, санақтың орталықтандырылуы, мәліметтерді автоматты түрде өңдеу, мәліметтерді тұтас жинау әдісін мәліметтердің қосымша іріктендірілген жинау әдісімен тіркестіру, санақ құпиясын сақтау.

Жас – жыныстық құрамы халық денсаулығы мен халықтың көбеюін сипаттауда маңызды орын алады. Халық құрылымында қандай да бір жас – жыныстық топтардың басым болуы туу – өлім, өлім себептерін, еңбекке қабілетті немесе еңбекке қабілетсіз жастағы адамдардың үлес салмағын, алдағы өмір сүру орташа ұзақтығын анықтайды. Халықтың жасқа сай құрылымының типі 0 – ден 14 жасқа дейінгі балалардың үлес салмағын 50 жас және одан жоғары халықтың үлесімен салыстыру арқылы анықтайды. Жас құрылымында 14 жасқа дейінгі балалардың басым болуы үдемелі, яғни прогрессивті халық типін көрсетеді. Ересек жастағы топтардың 0 – ден 14 жасқа дейінгі балалардан басым болуы халықтың регрессивті типін көрсетеді. 14 жасқа дейінгі балалардың 50 жас және одан жоғары топтармен тең болуы халықтың стационарлық типін көрсетеді.

Егде жастағы адамдар үлесінің басымдылығымен сипатталатын халықтың қартаю процесі туу көрсеткішінің төмендеуімен және өмір сүру ұзақтығымен байланысты, бұл қазіргі кезде кеңінен байқалуда. Бүкілдүниежүзілік денсаулық сақтау пікірі бойынша: ересек жас индикаторы болып 65 жас таңдалып алынды. Біріккен Ұлттар Ұйымы қартаю шкаласы бойынша, егер 65 жас және одан жоғарылардың үлесі 4% дан төмен болса – жас халық; 4-7% - халық қартаю табалдырығында; 7% және одан жоғары болса – қарт халық деп аталады. Халықаралық бағалауға сәйкес, Қазақстан халықының қартаю процесі жеделдетілген елдер қатарына кіреді, мысалы 2050 жылға қарай 25% қарт адамдар көбейеді. Осы мәліметке сәйкес әлемдік көрсеткіш бойынша: *әлем жылдан жылға қартайып келе жатыр.

Халықтың табиғи қозғалысы – бұл туу және өлу, халықтың табиғи өсімі, неке және ажырасулар тәрізді демографиялық құбылыстардың жиынтығы.

Туу көрсеткіші календарлық жылда тірі туылғандардың санын бір жылдағы халықтың орташа санына бөліп, 1000 көбейту арқылы есептейді.

ЮНИСЕВ анықтамасы бойынша балалар өлімі балалардың салауаттылығын сипаттайды және бір жыл ішінде 1 жастан 5 жасқа дейінгі өлген балалар санын тірі туылғандар санына қатынасы, 1000-ға көбейту арқылы есептейді. Балалар өлімінің негізгі себептеріне: тыныс алу жүйелерінің аурулары және инфекциялар, оның ішінде басты орында ішек инфекциялары, сепсис және менингиттер. Балалар өлімі мен тамақтанудың бұзылуы,

анемия, емшекпен қоректендірудің болмауы немесе ерте тоқтату арасында байланыс анықталған. Қайғылы оқиғалар: жол, көлік жарақаттары, термиялық және химиялық күйіктер, биіктен құлау үлесі орасан зор. Көп жағдайда қайғылы оқиғаларға ер балалар көбірек ұшырайды. Осы жас кезеңінде ауылдық жерлерде өлім жағдайының жоғарғы көрсеткіші тіркелген.

Туу /өсімнің/ негізгі көрсеткіштерін есептеу

Туудың жалпы коэффициенті промилледе (1000 адамға) көрсетіледі және бала туудың барлық халыққа қатынасының қарқындылығын сипаттайды. Келесі формуламен есептеледі: $CBR=(B/P)*1000$ мұнда: CBR - туудың жалпы коэффициенті; B - жыл бойы туғандардың абсолюттік саны; P - халықтың орташа жылдық саны.

Туудың жасына қарай коэффициенті промилледе көрсетіледі және белгілі бір жастағы әйелдің туған балаларының санын көрсетеді. Репродуктивті жастың төменгі және жоғарғы шегі ретінде әдетте 15 жас және 49 (44) жас алынады. 15 жастан жас әйелдерден туылғандар мен 50 (45) жастан жоғары жастағы әйелдерден туылғандар осы төменгі және жоғарғы шекке қосылады. Жасына қарай коэффициент келесі формуламен есептеледі: $ASFR=(Bx/ Fx)*1000$ мұнда: ASFR - туудың жасына қарай коэффициенті; Bx - x жастағы әйелдерден туғандар саны; Fx - x жастағы әйелдердің орташа жылдық саны.

Туудың жиынтық коэффициенті туу деңгейінің ең дәл өлшеуіші болып табылады. Есептелетін жылғы туудың жасына қарай қарқындылығы сақталған жағдайда бір әйелдің барлық өмірінде туатын балаларының орташа санын сипаттайды. Туудың жиынтық коэффициентін өлім-жетім болмайды деген болжаммен, яғни шартты ұрпақтың барлық әйелдері репродуктивті кезеңнің (15-49 жас) соңына дейін өмір сүреді деген болжаммен есептейді.

Туудың жиынтық коэффициенті 15-тен бастап 49-ға дейінгі жастар үшін жасына қарай туу коэффициентінің қосындысы ретінде есептеледі: $TFR= 1000$ мұнда: TFR - туудың жиынтық коэффициенті; ASFR - туудың жасына қарай коэффициенті. Егер деректер 5 жастық интервалмен жарияланатын болса, келесі формула қолданылады: $TFR = 1000$ мұнда $5ASFRx$ – 5 жастық интервал үшін жасына қарай туу коэффициенті. 1000-ға бөлу бір әйелге коэффициенттік мәнге келтіру үшін алынады.

Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің брутто-коэффициенті – өлім-жетімді есепке алмайтын буын ауыстыру көрсеткіші. Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің брутто-коэффициенті өлім-жетім болмаған жағдайда және аталған жылғы туудың жасына қарай коэффициенттері барлық өмірінде сақталған жағдайда гипотетикалық ұрпаққа әйел жататын туатын қыздардың орташа санына тең.

Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің брутто-коэффициенті туудың жиынтық коэффициентін туылғандар арасындағы қыздардың үлесіне көбейту жолымен алынады. $R =\delta * TFR$ мұнда: R - ұдайы өсіп-өнудің брутто-коэффициенті; δ - жаңа туылғандар арасындағы қыздардың үлесі (ережеге сәйкес ол 0,488-ге тең және әйелдердің барлық жасына бірдей алынады); TFR - туудың жиынтық коэффициенті.

Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің нетто-коэффициенті туу мен өлім-жетімнің осы деңгейіндегі тууға репродуктивті кезеңнің (15-49 жас) аяғына дейін өмір сүрген бір әйелдің бар өмірінде туған қыздарының орташа санын бірдіреді. Егер ұдайы өсіп-өнудің нетто-коэффициенті 1-ден төмен болса, онда туу мен өлім-жетімнің заманауи деңгейлері болашақта қыздар буыны аналарының орнын баса алмайды.

Есептеу келесі формуламен есептеледі: мұнда: R_0 - ұдайы өсіп-өнудің нетто-коэффициенті; Fx - x жаста туудың жасына қарай коэффициенті; Lx- x жастағы өлім-жетім кестесіне сәйкес өмір сүретін әйелдердің орта саны.

Бұл ғылыми ізденіс бойынша айтар ойым: Қоғамның дені сау болу үшін біріншіден кеңес беру, яғни адамды бес минуттан қырық минутқа дейін танып білу. Екіншіден медициналық бақылаудан өту, бұл жерде бастапқы көзге көрінетін аурулардың болмауы (бұл тәжірибенің тегін болуы өте маңызды).

Ұлы ата – бабам айтқандай: «Дені саудың жаны сау», «Ел болам десең бесігіңді түзе» жастардың маңызды қадамға дейінгі этапын қадағалап, сара жолға салса нұрдың үстіне нұр болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. http://ksu.kz/file/univer/umo/tupr/sr/3_kz.pdf
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012399>
3. Аян Нысаналин. Қазақтың мақал – мәтелдері. Алматы, 2004ж. 133 б.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ- ӨМІР ҚАЖЕТТІЛІГІ

Панабекова Махаббат Бекмуратқызы
«Аударма ісі» мамандығының 1 курс студенті
Амантурлина Айгерим Дильмановна
Оқытушы, магистр

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мүмкіндігі шектеулі балаларға қазіргі заманғы қоғамның қарым-қатынасын өзгертуді іске асыру арқылы балалардың оқу процесінде өз қабілеттері мен жетістіктеріне жетуі мамандандырылған оқу орнында емес, кәдімгі жалпы білім беру мектебінде жүзеге асуын қамтамасыз ету.

Түйінді сөздер: инклюзия, методология, тактильды плиталар, бұзылыстар, түзету (оңалту).

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ-ЖИЗНЕННАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ

Панабекова Махаббат Бекмуратқызы
Студент 1 курса специальности «Переводческое дело»
Амантурлина Айгерим Дильмановна
Магистр, преподаватель

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;

Изменение сознание общества в процессе обучения детей с ограниченными возможностями не в специализированных школах, а в общеобразовательных школах помогая развиваться и достигать результатов.

Ключевые слова: инклюзия, методология, тактильные плиты, нарушения, коррекция(реабилитация).

INCLUSIVE EDUCATION IS A VITAL NECESSITY

Panabekova Makhabbat Bekmuratkyzy
1st year student of the specialty Translation
Amanturlina Aigerim Dilmanovna
Master's degree, teacher

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Achievement of children with disabilities of their abilities and achievements in the educational process through the implementation of changes in the relationship of modern society to ensure the implementation of children with disabilities in ordinary secondary school, not in specialized educational institutions.

Key words: inclusion, methodology, tactile plates, disorders, correction (rehabilitation).

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарына баршаның сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі; әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі жатады («Білім туралы» ҚР Заңының, 3-бабының, 1, 2-тармақтары). Инклюзивті білім беру баршаның сапалы білімге қол жетімділігін қамтамасыз етуге

бағытталған білім беру жүйесін тарату процестерінің бірі болып табылады. Ол балалардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдениетникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумға кірігуін көздейді.

Инклюзивті білім беру қазіргі таңда Қазақстан Республикасында даму жолында. Инклюзия дегеніміз барша балаларға тең құқықты көз қараста қарау, яғни олардың мүмкіндігі шектеулі деп қоғамнан бөлектету емес, оларды сол қалпында, сол ерекшелігімен қабылдау. Әрбір адамзат – ерекше! Олардың бұл өмірдегі рөлі де өзгеше! Оларға жәрдем беру тек ата – ананың ғана емес, менімше ол бүткіл қоғамның, қалың бұқараның, сіздіңде, менінде міндетіміз!

Инклюзияның артықшылығы – 1 мектепте ғана емес, 1 сыныпта да ерекше әрі сау баланың толық қанды білім алу мүмкіншілігі. Онымен қоса балалар арасындағы дискриминацияны жою, сондай-ақ сау балаларды толеранттыққа, қайырымдылыққа, түсіністікке үйретеді. Ерекше балаларды әлеуметке, қоғамға бейімдеу, оларға өз құрдастарымен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беру. Теңдік қатынасын орнату. Сонда мектеп біліммен қоса адамгершілік пен қамқорлыққа насихаттайды. Ерекше оқытуды қажет ететін балаларға мыналар жатады: - мүмкіндіктері шектеулі балалар; - мигранттардың, оралмандардың, босқындардың, саны аз ұлттар отбасыларынан шыққан балалар; - қоғамда әлеуметтік бейімделуде қиындықтары бар балалар (жетім балалар, виктимді балалар, девиантты мінез-құлықты балалар, әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-психологиялық мәртебесі төмен отбасынан шыққан балалар). Мына 8 диагнозды балалар инклюзивті білім алу мүмкіншілігі бар : -есту, көру, тіл, психикалық, эмоциялық, тірек қимылысында, интеллектте бұзылысы бар және бірнеше аурулардың басы қосылған диагнозы бар балалар жатады.

Саламан Декларациясына сәйкес инклюзивті білім беру саясатының міндеттері мынадай:· Әрбір бала білім алуға құқылы және оны алуға тиіс.· Әрбір баланың дара қабілеттері, қызығушылықтары, қажеттіліктері және оқуға деген мұқтаждықтары болады. Білім беру жүйесіне оң өзгерістер, яғни осы мұқтаждықтарды қанағаттандыру мақсатына орай өзгерту. Осыған орай, инклюзивті білім берудің негізгі 8 принципі туындайды.

1. Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады.

2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.

3. Әрбір адам қарым-қатынасқа құқылы.

4. Барлық адам бір-біріне қажет.

5. Білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады.

6. Барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді.

7.Әрбір оқушы үшін жетістік кезетуөзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру.

8. Жан- жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.

Инклюзивті білім беруді дамытудың мақсаты - барлық категориядағы тұлғалардың сапалы білім алуға тең құқығын жүзеге асыру.

Инклюзияның талаптары:

1) Материалды-техникалық базамен қамтамасыз ету, яғни арнайы компьютермен жабдықтау

2) Оқу-әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету – кітаптармен жабдықтау, көру бұзылыстары бар балалар үшін шрифтері үлкейтілген түрде, ал ақыл-есі бұзылысы балалар үшін арнайы кітаптар қажет.

3) Білікті мамандардың болуы - дефектолог, логопед, психолог, тьютор, педагог мамандарының арнайы курстан өтуі маңызды.

4) Педагогика әдістемесі (методология) - стандартты оқыту бағдарламасы ерекше қажеттіліктері бар кейбір балаларға сәйкес келмейді, сондықтан сабақтың жоспарын жетілдіруді және жаңғыртуды талап етеді.

5) Кедергісіз орта яғни, пандустарың болуы маңызды. Есіктің ара қашықтығы 80 см-ден төмен болмауы тиіс, себебі арба өтуіне ыңғайлы болуы керек. Көру бұзылыстары бар балалар үшін тактильді плиталар болуы тиіс. Және де медицинада айтылған нашар көретіндер сары түске реакция береді екен, сондықтан да есіктің тұтқасын, лифттердегі кнопкаларды сары түсті ету қажет.

«2020 ж. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру мектептердің үлесі 70%-ға артады»- деген болатын білім және ғылым министрі Бақытжан Жұмағұлов. Жалпы Ақтөбе облысы бойынша 399 мектеп бар, оның ішіндегі 241 мектепте инклюзивті білім беру бағдарламасы енгізілген. Ал біздің Ақтөбе қаласында жалпы 80 мектеп бар. Оның төртеуі инклюзивті білім беруді қамтиды. Олар №19 мектеп психикалық бұзылыстары, №4 мектеп тіл бұзылыстары, №3 көру бұзылыстары бар балалар үшін және №1 мектептер жалпы инклюзивті балалар үшін арнайы мектептер. №4 мектеп жанындағы түзету(оңалту) кабинеті 2015 ж. Астанадағы «Дара қайрымдылық қоры» мен бірлесіп ашылған болатын. Мұндай оңалту кабинеттері әр ауданда біреуден орналасқан. Балалар саны 6012, оның 3000-нан астамы мүмкіндігі шектеулі балалар, ал 2393 инклюзивті түрде білім алу мүмкіншілігі бар.

«Құнан» мектеп-лицейі инклюзивті білім беруді енгізген. Бұл мектеп-лицейі барлығымен қамтылған, яғни тьютор, психолог, дефектолог, логопед мамандарымен қамтылған, тек ерекше балаларға арналған арнайы спортзалы жоқ. Жалпы оқушылар саны – 60, соның ішіндегі 6 ерекше балалар. Статистика бойынша 1 ерекше бала, 3 қарапайым балаға тең келеді. Сондақтан 1 сыныпта 2 ерекше баладан артық болмауы тиіс!

Осылайша, жыл сайын арнайы білім беру шарттарын талап ететін оқушылардың саны үнемі артып келеді. Осыған байланысты мұндай балаларға тек мектепте ғана емес, қаламыздың жоғары оқу орындарында да білім алу жағдай жасалуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің № 1118 Жарлығы «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» - Астана, 2010 .- 7 желтоқсан.

2. «Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования».- Париж: ЮНЕСКО, 2009.

3. <http://www.ikprao.ru>

4. Материалы всемирной конференций «Саламанская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере -образования лиц с особыми потребностями».- Испания, Саламанка, 1994.- 7-10 июня

5. Қазақстандағы инклюзивті білім // egov.kz мемлекеттік порталы.

6. Р.Б. Каримова «Основные проблемы и задачи инклюзивного образования в РК» // Журнал «Открытая школа».

7. Мухина В. С. Детская психология. – М., 1985. 8. Ахмедалиева, Д. У. Мүмкіндіктері шектеулі балалармен жұмысты ұйымдастыру // Әлеуметтік педагог. - 2010.-№1

8. Дефектология – 2008- №3. 10. Г.Б.Алипкалиева «Инклюзивтік білім беру жағдайында мектеп жасына дейінгі мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтендіру».

9. Инклюзивті білім беру жағдайында даму мүмкіндігі шектеулі оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің ұйымдастырылуы // «Открытая школа» журналы. № 7(128) 09. 2013ж

10. ҚР-ның білім туралы Заңы, 2008 ж Мектептегі психология, №3 2010.

11. Әлеуметтік педагогика, №3, 2011.

12. Ә.Ермағамбет «Психикалық дамуы тежелген балалардың психологиялық-педагогикалық сипаттамасы», Дефектология, 2008, №4.
13. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізілетін түзету және дамыту жаттығулары» әдістемелік құрал, Шымкент., 2012.
14. Л.В.Артемова «Дидактикалық ойындар», М., 1992.

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

ПУШКИН АТЫНДАҒЫ САЯБАҚТЫҢ КЕЛУШІЛЕРІНІҢ САУАЛНАМАСЫ

Алдашева Даяна Танжаровна

«Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету»

мамандығының 3 курс студенті

Шлапак Елена Юрьевна

Ғылыми жетекші

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада сауалнаманың мақсаттары мен түрлері қаралған. Сондай-ақ Пушкин атындағы саябақтың келушілерінің сауалнама деректері қаралған. Сауалнама «Ақтөбе қаласындағы Пушкин атындағы саябағының аймағын қайта құру жобасының дизайн дамуы».

Түйінді сөздер: сауалнама, саябақ, қалпына келтіру.

АНКЕТИРОВАНИЕ ПОСЕТИТЕЛЕЙ ПАРКА ИМ. ПУШКИНА

Алдашева Даяна Танжаровна

Студент 3 курса специальности «Вычислительная техника и программное обеспечение»

Шлапак Елена Юрьевна

Мгистр искусствовед, научный руководитель

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би,52;

В данной статье рассмотрено предназначение анкетирования и его виды.

А также рассмотрены данные опроса посетителей парка имени Пушкина. Анкетирование проводилось в рамках проекта «Разработка дизайн проекта по реконструкции территории парка им. А.С. Пушкина в городе Ақтөбе».

Ключевые слова: анкетирование, парк, реставрация.

ANALYSIS OF VISITORS PUSHKIN PARK

Aldasheva Dayana Tanzharovna

Student of the third course of specialty "Computer Science and Software"

Shlapak Elena Yuryevna

Research supervisor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the purpose of the survey and its types. We also reviewed survey data visitors the park Pushkin. The survey was conducted in the framework of the project "Development of a design project for the reconstruction of the park. A.S. Pushkin in the city of Aktobe».

Key words: survey, park, restoration.

Анкетирование – это социальный опрос людей, связанный определенной тематикой и контекстом. Данный опрос необходим для получения определенной информации и данных. Анкетирование бывает двух видов: групповое и персональное.

- Групповое анкетирование. Данный вид опроса проводится для получения информации определенной темы. Группа опрашиваемых должна состоять больше двадцати человек. После социального опроса производится анализ данных.

- Персональное анкетирование. Такой вид опроса часто несет характер «сбора информации». В основном это личные данные человека или группы людей. Персональное анкетирование проводят для принятия человека на работу, перепись населения и т.д.

Для составления анкетирования нужно учесть определенные факторы:

1. Тематика. Определить нужное направление опроса и тему.
2. Аудитория. Рассчитать основную целевую группу людей (определить возраст прохождения опроса).

3. Вопросы. Подготовить и выбрать вопросы для получения определенной нужной информации.

Для проекта «Разработка дизайн проекта по реконструкции территории парка им. А.С. Пушкина в городе Актобе». использовалось «групповое анкетирование». Вопросы составлялись для изучения положительных и отрицательных сторон парка. А также для изучения целевой аудитории посетителей.

После составления анкетирования нужно определить вид распространения: онлайн режим или индивидуальный опрос.

- Индивидуальный опрос. Для данного опроса следует подготовить бумажные варианты. Анкетирование можно проводить в определенном помещении или на улице.

- Онлайн режим. Для получения данных онлайн следует разослать ссылки анкеты пользователям. На сегодняшний день анкетирование в онлайн режиме набирает популярность, так как это не составляет особого труда и неудобств людям. Положительной стороной для опрашиваемых является то, что юзер сам выбирает время заполнения. Один из главных плюсов такой анкеты то, что ее можно распространять с помощью репостов, таким образом юзеры делятся опросом с другими пользователями социальных сетей.

Для выявления более эффективного варианта было выбрано оба вида анкетирования. По подготовке итогового анализа опроса пользователей были сделаны следующие выводы: онлайн режим более эффективен, так как в нем приняло 63% опрашиваемых. Индивидуальный опрос (37%) занял довольно много времени, многие люди отказывались проходить анкету из-за нехватки времени.

В современном мире, где процветают информационные технологии, онлайн опрос имеет приоритет. Правильно подобранные вопросы помогут изучить выбранную тему более подробно и сопоставить взгляды других людей. Анкетирование является одним из наиболее удобным вариантом сбора информации, а также индивидуального мнения.

Список использованной литературы:

1. Ядов В.А. Социологическое исследование — методология, программа, методы. — М.: Издательство «Самарский университет», 1995. С 10-25.
2. Никандров В.В. Вербально-коммуникативные методы в психологии. — СПб.: Речь, 2002.
3. Официальный сайт Google. Создание формы . — URL: <https://www.google.com/intl/ru/forms/about/> (дата обращения: 25.09.2018)
4. Энциклопедия «Академик». — URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/business/782> (дата обращения: 19.10.2018)

ДИЗАЙН ЖОБАЛАУДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Бедаш Владислав Андреевич

«Құрылыс» мамандығының 3 курс студенті

Шлапак Елена Юрьевна

Ғылыми жетекші

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада дизайн жобалаудың құруының кез келген қиын кезеңдері туралы айтылған. Төрт кезең жобаның орындауымен айналысатын адамнан және жобалаушыдан не талап ететіні туралы толықтай түсіндіреді.

Түйінді сөздер: саябақ, жоба, сауалнама, сызба, Пушкин.

СТРУКТУРА ДИЗАЙН-ПРОЕКТИРОВАНИЯ

Бедаш Владислав Андреевич

Студент 3 курса специальности «Строительство»

Шлапак Елена Юрьевна

Научный руководитель

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье, описаны все этапы создания дизайн проекта любой сложности. Четыре этапа полностью объяснят, что требуется от проектировщика и человека, который собирается заняться проектной деятельностью.

Ключевые слова: парк, проект, опрос, чертеж, Пушкин.

STRUCTURE OF DESIGN-DESIGN

Bedash Vladislav Andreevich

student of the third course of specialty "Construction"

Шлапак Елена Юрьевна

Research supervisor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes all the stages of creating a design project of any complexity. The four stages will fully explain what is required of the designer and the person who is going to engage in project activities. Reviewed.

Key words: park, project, survey, drawing, Pushkin.

Под проектированием «художественным конструированием» в дизайне понимают систематизацию процессов предпроектной деятельности направленную на совмещение анализа и синтеза, как основных элементов научного исследования.

Основное значение дизайн-проектирование приобретает при практической направленности, процесс посвященный созданию объекта с определенными характеристиками и свойствами с непосредственным задействованием человеческого фактора в проектной деятельности процесса обучения, его концептуализации для создания дизайн продукции.

Проектирование, как отдельная часть целенаправленной деятельности, обладает определенной структурой, т.е. последовательностью стадий и этапов создания проекта, совокупностью процедур, взаимодействия участников проекта.

В настоящее время выделяют два основных представления структурного проектирования. Обе структуры подобны по форме, но разные по целям. Если одна структура направлена на стадии проектирования, то другая направлена на структуру процесса проектирования.

Стадии или этапы проектирования являются непосредственно ключами для удачной реализации проекта. Точное их действие и соблюдение последовательности, положительно скажется на результате задуманного вами.

Первый этап дизайн проекта. Разработка технического задания.

Перед началом работы дизайнеру, архитектору, проектировщику, необходимо получить техническое задание с описанием основных целей и конкретного направления деятельности. Не зная того, что от вас требуется, вы не сможете точно выполнить поставленную перед вами задачу.

На примере предложенного проекта в Казахско-Русском Международном Университете по разработке «Дизайн-проекта по реконструкции территории парка имени А.С. Пушкина в городе Актобе» мы можем выделить из названия основную проблему над которой необходимо будет работать. На этом этапе дизайнер, точнее весь проектный состав занимается выявление спектра всех проблем и недостатков связанных с парком. Проводится анкетирование и делается фото-отчет с дальнейшим применением этих данных. После того как проблема и дальнейшая цель выявлены, проектировщик может приступать ко второй стадии дизайн проекта. Второй этап дизайн проекта. Согласование проекта с заказчиком.

Именно заказчик решает, что именно требуется от вас, как профессионала своего дела. В нашем случае заказчиками выступают окружающие нас люди непосредственно, посещающие парк имени А.С. Пушкина. Из предоставленных нами анкет, на которые ответило множество людей, мы смогли выявить необходимые потребности и пожелания будущих посетителей обновленного парка. После выявления желаний заказчиков или заказчика, а также некоторых предпочтений самого архитектора, дизайнера можно приступать к третьей стадии.

Третий этап дизайн проекта. Непосредственное проектирование.

Основной этап проектирования - это оформление рабочих чертежей, планов, эскизов, карт подборки материалов, а также создание 3D видов проекта.

На планах и эскизах отражается, расположение спроектированных деталей, тех что заказчик потребовал от архитектора, при этом учитываются все его обоснованные пожелания. Таким образом, на данном этапе участник проекта, смог предложить свое видение и разработку ген-плана с будущим расположением тематических зон парка, а остальные участники приняли участие в обсуждении и согласовании предложенного идейного решения, и занялись непосредственной разработкой и проработкой каждой из запланированных зон, распределив обязанности, кто эскизной работой, кто 3D моделированием и плановой частью, а также исследованием исторического развития садов и парков.

При проектировании учитываются пожелания граждан которые прошли наше анкетирование для «Дизайн-проекта по реконструкции территории парка имени А.С. Пушкина в городе Актобе» из которого мы смогли выделить необходимое количество зон и что имеется хотят видеть будущие посетители парка. На данном этапе нашей группе необходимо будет грамотно все разработать для дальнейшей реализации графической модели, а также составления макета объекта.

После того как все проектные процедуры выполнены и вся документация подготовлена для ее передачи в руки строительной организации, можно переходить к последнему этапу.

Четвертый этап. Авторский надзор.

После сдачи документов по проекту в руки строительной фирмы, проектировщик или проектировщики если это команда, полностью от начала и до конца находятся на месте исполнения данного проекта. Следят за его исполнением и точностью постройки всех будущих сооружений по проектному плану. На этом этапе, мы планируем предложить нашу разработку в акимат города Актобе на рассмотрение.

Список использованной литературы:

1. Хорошев А.Н. Введение в управление проектированием механических систем: Учебное пособие. -Белгород, 1999. 372с.
2. Хорошев Александр Николаевич -URL:
https://www.cfin.ru/management/controlling/sys_project.shtml (дата обращения 13.10.18)

ӨРІКТАУ КЕН ОРНЫНЫҢ Ө-4 ҰҢҒЫМАСЫН ЖАЙҒАСТЫРУДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА ТОПЫРАҒЫНА ӘСЕРІ

Боранқұлов Еркін Ержігітұлы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Қапанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖҒА профессоры

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақала өнім шығару мөлшерін арттыру мақсатымен Өріктау кен орнында салынатын жаңа Ө-4 ұңғымасының қоршаған ортаға тигізетін әсері мен оның құрылысын орындау ерекшеліктері жөнінде мәлімет береді

Түйін сөздер: Экологиялық қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғау, ластану, ықтимал авариялық жағдайлар, жағымсыз әсерлер, топырақ жамылғысының бұзылуы, тозу.

ВЛИЯНИЕ ОБУСТРОЙСТВА СКВАЖИНЫ У-4 МЕСТОРОЖДЕНИЯ УРИХТАУ НА ПОЧВУ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Боранқұлов Еркін Ержігітович

Магистрант специальности

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Капанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

Данная статья предоставляет информацию о влиянии на окружающую среду и особенностях выполнения строительства новой скважины Урихтау на месторождении Урихтау с целью увеличения объемов выпуска продукции.

Ключевые слова: Экологическая безопасность, охрана окружающей среды, загрязнение, возможные аварийные ситуации, побочные эффекты, разрушение почвенного покрова, износ.

EFFECT OF ARRANGEMENT OF WELLS IN U-4 FIELDS URIKHTAU ON THE SOIL ENVIRONMENT

Borankulov Erkin Erzhigitovich

Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article provides information about the impact on the environment and the features of the construction of a new well Urihtau on the field Urihtau to increase production.

Key word: Environmental safety, environmental protection, pollution, possible emergencies, side effects, soil destruction, wear and tear.

Кез келген өндіріс орындары бойынша жоспарлы жұмыстарды жүргізу барысындағы маңызды проблемалардың бірі қоршаған ортаны қорғау болып табылады. Қоршаған ортаны

қорғау ережелерін сақтамаған жағдайда табиғи ортаның барлық компоненттерінің едәуір ластануына әкеп соғуы мүмкін.

Экологиялық тұрғыдан қауіпсіз жұмыс жүргізу режимін қамтамасыз ету үшін алдын ала табиғи ортаның барлық компоненттеріне ықтимал теріс әсерін бағалауды жүргізу, қоршаған ортаға келтірілетін ең аз зиянға қол жеткізу жөніндегі іс-шараларды әзірлеу, табиғи ортаның жай-күйіне экологиялық бақылауды қамтамасыз ететін шаралар кешенін белгілеу, ықтимал авариялық жағдайларды алдын ала болжау жүргізу және оларды жою тәсілдерін әзірлеу қажет. Жоғарыда аталған барлық міндеттерді орындау осы міндеттерді әзірлеудің алғышарты болып табылады.

Топырақ жамылғысының қазіргі жай-күйін бағалау Өріктау кен орнының объектілерінің орналасқан ауданының аумағы табиғи жағдайлардың алуан түрлілігімен ерекшеленеді. Геоморфологиялық тұрғыдан ол өз негізінде мезозой шөгінді жыныстарымен қалыптасқан, негізінен бор және юр жасындағы, және 150-320 м абсолюттік белгілері бар толық-күлді жоғары жазықты білдіреді. Әсіресе күшті бөлшектенумен Жем өзенінің алқабына іргелес жолақ ерекшеленеді.

Жер бедерінің эрозиялық формалары бойынша кей жерлерде биіктігі 10 метрге дейін және одан да көп жарықтар кездеседі. Жазық рельефтің жалпы фонында кейде бет үстінен көтеріледі. Табиғи-климаттық қатынаста өндірістік қызмет аумағы ендік (тұзды) дала аймағының шегінде орналасқан. Мұнда солтүстіктен оңтүстікке қарай жылжуына қарай құрғақ даладан шөл далаға жылу мен ылғал тепе-теңдігінің өзгеруіне байланысты ауысу байқалады[1,2].

Шөл дала аймағы климаттың жоғары құрғақтығымен сипатталады. Аязсыз кезең 130-140 күнге созылады, ал қыста тұрақты қар жамылғысы 130 күнге дейін созылады. Қысы құрғақ және қатал. Температураның 0° арқылы теріс мәндерге тұрақты ауысуы қазанның соңғы күндерінде басталады. Абсолюттік минимум 42- 48°С аязға жетеді. Қысқы айларда жауын-шашын аз түседі.

Ерте көктемде қар ерігеннен бастап қар жамылғысының түсуіне дейін 5 мм жауын-шашын түседі. Топырақтың метрлік қабатындағы өнімді ылғал қоры көктем басында ең аз далалық ылғалдылыққа жете алмайды. Жазғы кезең ұзақ, өте ыстық және салыстырмалы құрғақ.

Температурасының абсолюттік максимумы 40-45°С. Жылдық жауын-шашынның ең көп мөлшері жазғы айларға келеді, бірақ температура жоғары, ауаның ылғалдылығы төмен және қатты жел болғандықтан, олар тез буланады, сондықтан жазғы маусым құрғақшылықпен сипатталады. Жылы маусымда жауын-шашын жылдық норманың 60-75 % құрайды. Жазғы жауын-шашын найзағай нөсерлі сипатта болады. Жекелеген жылдары екі айға дейін ұзақ уақыт бір тамшы жауынсыз кезеңдер болады.

Күндізгі салыстырмалы ауа ылғалдылығы жазғы айларда 30-35% - ға дейін төмендейді, жылы маусымда құрғақ күндер саны 10-20-ға жетуі мүмкін. Құрғақ жерлерде оңтүстік және оңтүстік-шығыс бағыттағы жел басым. Осылайша, сипатталған аумақ үшін жоғары континенттілігі бар күрт айқын білінетін материктік климаттың барлық белгілері тән[1,3,5].

Бұл, ең алдымен, күрт температуралық контрастар: суық қыс және ыстық жаз, қысқа көктемгі мезгіл мен қыстан жазға жылдам көшу, атмосфералық жауын-шашынның тұрақсыздығы мен тапшылығы, ауаның құрғауы, булану процестерінің қарқындылығы және күн радиациясының молдығы.

Гидротермиялық жағдайлардың қатандығы мұнда қалыптасқан табиғи кешендердің ерекшелігін анықтайды. Осы аумақтың биоклиматтық жағдайлар кешеніне дала қоңыр топырағының аймақтық түрі сәйкес келеді.

Топырақтық-географиялық жағынан учаске аумағының солтүстік бөлігі ксерофитті-түрлі шөпті-дәнді құрғақ далалардың каштан топырағының аймағына жатады, ал оңтүстік

бөлігі шөл-дала типтес өсімдік қоғамдастықтары бар ашық каштан түсті топырағының астына түседі.

Топырақ жамылғысы біркелкі емес, бұл топырақ түзетін жыныстардың сипатына, жер бедеріне, жер асты суларының бар болуына және тереңдігіне байланысты. Мұнда тұзды сортаңды кешендер кең таралған. Олардың құрамына аймақтық сортаң емес топырақтар, сондай-ақ автоморфты сортаң жерлер кіреді. Топырақ жамылғысының құрылымындағы компоненттердің ара қатынасы кең көлемде өзгеруі мүмкін, бірақ көбінесе аймақтық топырақ басым болып табылады.

Аумақтың өзен арналарымен және уақытша ағын суларымен, жыралармен және арқалықтармен едәуір бөлінуі эрозияға ұшыраған топырақтың жаппай дамуын анықтайды. Топырақ жамылғысының аса күрделі құрылымы Елек өзенінің алқабы мен оның ең ірі құймалары маңайында байқалады. Оларда: жайылма гидроморфтық әртүрлі дәрежедегі тұзды және сортаң топырақты бірқатар жерлер; сортаңдар және аймақтық жартылай гидроморфтық топырақтар, сондай-ақ шабындық тұзды топырақтар мен сортаңдар байқалады.

Біртекті топырақ контурлары құрамы бойынша жеңіл жыныстармен қалыптасқан аумақтарда кездеседі. Жоспарланып отырған жұмыстардың әсеріне түсетін аумақтың басым бөлігінің топырағы агрономиялық тұрғыдан аз өнімді болып табылады және жайылымдық жерлер ретінде пайдаланылады.

Кен орнында жоспарлы жұмыстарды жүзеге асыру алаңдық қатынаста топырақтың тозуын тудыратын топырақ жамылғысының жергілікті бұзылуы түрінде көрінетін топыраққа әсер етумен сөзсіз ілесе жүретін болады. Жобаланатын объектілерді салу және пайдалану кезінде топырақ пен жерге жағымсыз әсер ету факторларына мыналар жатады: топырақ және өсімдік жамылғысының механикалық бұзылуы (техника мен автокөліктің қозғалысы); өнеркәсіптік, құрылыс және шаруашылық-тұрмыстық қалдықтармен химиялық ластану[4,5,6].

Топыраққа және өсімдіктерге негізгі әсер етуді алаңды теңестіру барысында және іргетасты дайындау кезінде күту керек. Мұндай операциялар әдетте көлік құралдарын тартуды талап етеді, олардың қозғалысы үлкен алаңды қамтиды. Құрылыс жұмыстарын жүргізу уақытының маңызы да зор.

Экожүйелер және олардың құрамдас бөліктері жылдың әр түрлі маусымдарында әртүрлі жағдайда болады, сондықтан олардың антропогендік әсерлерге реакциясы бірдей болмайды.

Сазды, ауыр және орташа көмірлі қалыпты сортаң аймақтық топырақтар басым қарастырылатын алаңда жер жұмыстарын жылдың кез келген уақытында жүргізуге болады. Топырақтың едәуір механикалық бұзылуы және олардың нығаюы рұқсат етілмеген жолдар мен жолсыздықтар бойынша автожолдар мен жүруді тудырады.

Экологиялық тұрғыдан алғанда кез келген объектінің құрылысын ыңғайлы және сапалы кірме жолдарды жасаудан, рұқсат етілмеген жолдар бойынша жүруге тыйым салудан бастау қажет. Жобаланатын кірме жолдар қолданыстағы жолдардың жалғасы болып табылады және қолданыстағы жолдарға жанасатын болады. Автокөлік пен құрылыс техникасының барлық қозғалысы тек осы жолдармен жүреді, бұл құрылыс кезінде топырақ-өсімдік жамылғысының әсерін төмендетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Капанова А.Т. Мұнай мен газды барлау және іздеу геологиясы. Оқулық құралы, баспахана «Бастау», б. 105-107
2. Капанова А.Т. Қайраң кен орындарын игеру. оқулық құралы, баспахана «Бастау», б.15-17

3. Экологический кодекс Республики Казахстан, утверждённый постановлением Правительства РК №212 от 09.01.2007г (с изменениями и дополнениями от 01.01.2018г).

4. Вылкован А.И., Венцюлис Л.С, Зайцев В.М., Филатов В.Д. Современные методы и средства борьбы с разливами нефти: Научно-практическое пособие. - СПб.: Центр-Техинформ, 2000.с. 20-21

5. Мелкозеров В.М., Васильев С.И. Технология очистки нефтезагрязненных земель, водоемов, лесных угодий и других ландшафтов. Вестник науки и образования. 2008. № 2 с.7-13

6. Безопасность труда в нефтегазовом комплексе: справ. пособие/ сост.: Аржанов С.П., Васильев С.И., Горбунова Л.Н. Красноярск: ИПК СФУ, 2008, 519 с.

КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қапанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖФА профессоры

Каюрмина Гулдаурен Русланқызы

Аға оқытушы, физика магистрі

Тагибергенова Жанара Барлыққызы

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;*

Кәсіби білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру әрқашанда қажетті мәселе болып табылады.

Өндіріс жағдайында өнімді қызмет атқару негіз болғандықтан, әртүрлі курстардағы студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру ерекше мәселе болуы.

Түйінді сөздер: зерттеу, құзыреттілік, дағдылар, іскерліктер, өндіріс, қоғам, қызмет, білім.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В НАПРАВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Капанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Каюрмина Гулдаурен Руслановна

Ст.преподаватель, магистр физики

Тагибергенова Жанара Барлықовна

Магистрант специальности

*«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;*

Формирование исследовательских навыков всегда остается особо необходимой проблемой в работе системы профессионального образования во всех его уровнях.

В статье рассматриваются проблемы формирования исследовательской деятельности студентов различных курсов, как основа продуктивной деятельности в условиях производства.

Ключевые слова: исследование, компетенция, навыки, умение, производство, общество, деятельность, знание.

RESEARCH PROBLEMS IN THE AREA OF PROFESSIONAL EDUCATION

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kaurmina Guldauren Ruslanovna

St.teacher, master of physics

Tagibergenova Janar Barlukovna

*Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

Forming exploratory skills always remains specifically necessary problem in working of the system of the professional education in all its levels.

The problems of the forming research activity of students of different course as the basic of productive activity in condition of production are considered in the given article.

Key words: research, competence, skills, ability, production, society, activity, knowledge

Қазіргі кезеңде қоғам тұрақты түрде жаңа идеялар, технологиялар мен өнімдерге зәру болып отыр. Тез жаңарып отырған ғылыми технологиялар тек тапсырылған жұмысын қарапайым, ойсыз орындайтын конвейер қасында тұратын орындаушыларды емес, творчестволық түрде ойшыл, зерттеушілікке бейім, активті, өзінің білімін жаңа өндірістік процесстер мен техниканы тез игеру үшін үздіксіз толтықтырып отыратын жаңашыл мамандарды талап етеді.

Байқап жүргеніміздей, өндіріс мамандарының ішінде ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысушылар қатары көбейіп келеді. Сондықтан, қазіргі студент, ертеңгі маманды кәсіби дайындау дәрежесіне, мақсатына, білім мазмұны мен талаптарға да, көзқарастарға да өзгерістер енгізіліп, олар нормативтік-құқықтық құжаттарда, жоғарғы оқу орындарына арналған мемлекеттік білім стандарттарында, оқу жоспарлары мен бағдарламалық құжаттарда белгіленіп отыр

Жоғары мектептің сапа жағынан қайта құрып, өзгертілуі студенттердің оқу әрекетін нақты өндіріс жағдайында зерттеушілік мақсаттарды шешуге қабілетті етіп құруға бағытталады. Жоғары оқу орнында білім беру процесінің бағытын оптималдау және зерттеушілік әрекетін арттыруға бұрып, студенттердің тек қана білімді алу нысанынан өз бетімен ізденіс жүргізе алатын, белсенді тұлғаларға айналуын және мамандарды дайындау әрекетінің ғылыми-әдістемелік жағынан қамтуды қарастырады. Бұл жағдайда мамандарды дайындау сапасын арттыру дайындық кезінде студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастырумен байланыста болады.

Өзіміз байқап жүргендей, зерттеушілік мүмкіндіктерді студенттер көбіне қолдана бермейді. Төменгі курс студенттерінің ішінде бұл дағдыны жүзеге асыру қабілетін студенттердің тек қана 2-3,5% көрсете алса, 15,0 % жуығы бұл мүмкіндіктер жөнінде ойланбайды деп те атауға болады. Студенттердің басым көпшілігі, яғни, төменгі курстарда оқитындардың 80-85% бұл қабілеттерін көрсетуі оқта-текте, жүйесіз, алдына қойған мақсатын онша сезіне алмайды да, мүмкіндіктерін өте нашар пайдаланады.

Сондықтан, осы кемшіліктерді жою мақсатында, студент оқу орнын бітірген кезеңге дейін зерттеушілік әрекеттерді пайдалануына, әрі дамытуына ықпал жасап, қалыптасуын ең төменгі курстардан бастап жүргізу қажет. Бұл мәселенің маңызды болуына байланысты, жалпы сұрақтары СИ. Архангельский, Ю.К. Бабанский, В.А. Беликов, Г.Г. Гранатов, Т.А. Ильина, Т.Е. Климова, И.Я. Конфедератов, И.Я. Лернер, О.В. Лешер, Х.Я. Мулюков, Л.В. Путляева, П.Ю. Романов, Н.В. Сычкова, А.В. Усова, ВВ. Успенский, В.П. Ушачев, С.А. Шапоринский, Н.М. Яковлева мен т.б, еңбектерінде.

Бұл мәселе студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру өз бетімен орындайтын жұмыстарына байланысты ерекше маңызы бар: теория, білімді меңгеру, кәсіби білік пен дағдыны қалыптастыру үшін жоғарғы оқу орнының студенттері өз бетімен жұмыс орындауы ешқандай дау тудырмауы керек. Өз бетімен жұмыстарды орындау қабілеті жөніндегі мәселелерді дидактикада М.Г. Гарунов, Н.К. Дайри, А.М. Данилов, Б.П. Есипов, В.И. Загвязинский, СИ. Зиновьев, И.Я. Лернер, А.С. Лында, И.И. Малкин, М.И. Моро, П.И. Пидкасистый, М.И. Скаткин, В.П. Стрезикозин, А.В. Усова және т.б. қарастырды.

Өз бетімен жұмыс істеу арқылы студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруды ұйымдастыру формаларын С. И. Зиновьев, А.Г. Молибог; оқу әрекеті кезінде студенттердің өз бетімен жұмысы және белсенділігін дамытудың дидактикалық шарттарын Т. В. Минакова, Н.И. Олейник, Т.Б. Пигалова; оқу әдебиеттік құралдармен өз бетімен жұмыс жасаудың тиімді жақтарын таңдау М.К. Койчуманов, Г.И. Некипелова; өз бетімен білімді көтеру дағдысын дамыту жолдары И.Н. Калошина; өз бетімен жұмысты

оптималдандыру мәселелері В.И. Осмоловский; интенсивтендіру В.Н Боканч; әрі қарай дамыту И.Р. Сташкевич; тиімділігін арттыру мәселелері И.А. Аллаеров еңбектерінде орын алды. Соңғы жиырма жыл ішінде жалпы ғылыми, оның ішінде, студенттердің өз бетімен жұмыс істеу арқылы зерттеушілік дағдыларын арттыруы жөнінде жазылған еңбектердің саны көбеюіне байланысты (В.Н. Бессонова, В.М. Коликова, Г.И. Некипелова, Е.Д. Нестерова, Н.И. Олейник, Г.А. Таратута, Я.О. Устинова) бұл мәселе жан-жақты көңіл аударуға тұратындығы сөзсіз.

Зерттеулер кең көлемді жүргізіліп жатқанмен, қазіргі педагогикада университет студенттерінің іздену-зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру мәселелері жеткілікті дәрежеде теориялық және практикалық жағынан негізделіп біткен жоқ.

Осыған орай, өндірістің ізденіс-зерттеушілік қасиеттері мен дағдылары қалыптасқан мамандарға қажеттілігі орындалмай отыр. Оқыту барысында бұл тұрғыда әлі де мәселелер көп[4].

Студенттердің өз бетімен жұмыс орындау дағдысын зерттеушілік дағдыларды қалыптастырудың негізін қалау ретінде қарастыра отырып қана, теориялық-әдістемелік шешімдерге келуге болады.

Жоғары инженерлік білімді игерген маман тек қана оқу кезінде игерген кәсіби мақсаттарды жүзеге асырып қоймай, жалпы кәсіби дайындық ретінде творчестволық қасиеттердің де негізін қалауы қажет. Бұл қасиеттердің қалыптасуы зерттеушілік қызметпен айналысу кезінде жаңа мағлұматтардың қалыптасуынан басталады. Ол бір жағынан байыпты түрде ойлану, талдау жасау нәтижелеріне байланысты болса, екінші жағынан осы нәтижелерден жасалған түйіндерді интуициялық байланыстыру негізінде, шешім қабылдаумен бағыттайды.

Кәсіби педагогикалық әдебиеттер мен еңбектерге сүйене отырып, студенттердің зерттеушілік талпынуларына септігін тигізетін келесі ерекшеліктерді ескерген жөн болады деп есептеймін:

1) оқыту процессі нақты мамандық алу мақсатына бағытталған бағдарлама бойынша жүргізіледі. Бұл бағдарламаландыру оқу мотивіне өз әсерін тигізетін болғандықтан, шын мәнінде, тек қана арнаулы кәсіби, жалпы техникалық пәндерге ерекше көңіл бөлуді талап етеді;

2) оқу процессінің жалпы қолданбалы бағытталуы, студенттерге білімдерін практикалық мәселелерді шешу үшін қолдана білуге бағыттау;

3) студенттердің танымдылық еркіндігін тәрбиелеу, өзін-өзі кейіннен кәсіби дамыту үшін алған білімін шығармашылық түрде пайдалана білуге баулу мүмкіндіктері;

4) жоғары білім шеңбері белгілі білім аумағы мен дағдыларды жеткізуге бағытталып, ал оқу процессінің өзі студенттерді әрекеттердің әдістерін ғылыми категориялар тұрғысынан ойлану, өз білімінің аумағы мен кәсіби қызметін зерттеушілік көзқарас тұрғысынан сезінуге баулуды талап етеді [8].

Бұл күнге дейін инженерлік білім беру концепциясы дәл белгіленбеген деп есептеуге болады, ал қолданылып отырған стандарттар аса жетілмеген діктен, инженерлік қызметтің барлық қажетті бағыттарын қамтыңқырай алмай отыр. Стандарттарда тек қана маманға қажет біліктілігі жөніндегі талап қойылғанмен, мазмұны жағынан іске асыруға қажетті шарттар анықталмай келеді.

Инженерлерге арналған білім стандарттары оқытудың мәселелерін пассивті түрде қоюға бағытталған (дайын құжаттарды, модельдер мен шешімдерді талдау және пайдалану), ал зерттеушілік қызметке дайындау түк қарастырылмайды. Дегенмен де, талдау жасау, активті түрде орындалатын әрекеттерді инженерлік қызмет барысында қажетті нәтижеге жеткізетін жағдайларға байланыстыру, келтіру, зерттеушілік мәселелерді шешуге дағдыландыру қарастырылмай келеді.

Сондықтан, техникалық жоғары оқу орындарының студенттерінің зерттеушілік әрекеттерге дайындығын қалыптастыру үшін нақты жеке тұлғаға бағытталған білім жүйесін атағым келеді.

Ол жүйенің басты сипаты ретінде келесі жағдайлар ескерілуі керек:

- кәсіби білім алудың мақсаты ретінде толығынан білімімен қоян-қолтық жүретін адамның тәрбиесі, кәсіби талабы, мәдениеті, өмірге деген көзқарасы және өмірді ең бағалы құндылық, қазына ретінде қарап түсінуі жатады. Мұндай адам ғаламның ғылыми көрінісіне көңіл аудару, оны түсіну арқылы өзгертуге жарамды әдістерін орындауға бейімділігі қалыптасып, өмірдің өзгеріп отыратын шындықтарына икемделе алады;

- жалпы техникалық, әлеуметтік, гуманитарлық, жалпы техникалық және кәсіби дайындықты интеграциялау;

- студенттердің шығармашылық қабілеттері, инновациялық қасиеттері, зерттеу, өнер тапқыштық және конструкторлық дағдыларын дамыту, білімдерін әрі қарай жалдғастыруына бағдарлау;

- нақты кезеңдегі практикалық еңбек қызметіне дайындау.

Университет студенттерінің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруын педагогикалық мәселе ретінде алсақ, «дағды» ұғымы оның белгілі әрекетті орындау кезінде қалыптасатындығын көрсетеді. Е.Н. Кабанова-Меллердің «Педагогикалық энциклопедияда» келтірген анықтамасына сүйенсек, «дағды» - қажетті мақсат пен мүддені орындау үшін қажетті жағдайда орындалатын әрекеттер», ал М.А.Данилов пен Б.П.Есипов «Педагогикалық сөздікте» «дағды» ұғымын меңгерген білім мен өмірдегі тәжірибе негізінде тез, дәл және ұғымды етіп орындауға дайындығы деп көрсетеді.

В.П. Ушачев «дағды» ұғымына: ... оқушының қалыптасқан жүйелі білімінің негізінде ойлау және орындау әрекеттерін жүзеге асыру қасиеті» десе, Платонов К.К., Молибог А.Г. өз еңбектерінде осындай тұжырымға келіп отырып, дағдының тек әрекет кезінде ғана қалыптасып, әрі көрінетіндігін айтады.

Бұл мәселені қарауды осы жоғарыда аталған ұстанымдарды негізге алып дамытуымыз қажет. Оқу орнындағы дағды мәселесі белгілі бағытта жалпы ғылыми және арнаулы әрекеттердің біріге орындалуынан ғана өз негізін алады. Арнаулы дағдылар бір ғана оқу пәнінің төңірегінде қалыптасады, әрине, егер адамда ерекше талант болған жағдайда, бұл мәселеге өзге тұрғыдан қарастыру қажеттік туындайды.

Педагогикада оқулық дағды екі негізгі топқа біріктіріледі: арнаулы және жалпы оқулық. Арнаулы дағдылар оқылатын пәннің біреуінің ғана шеңберінде қалыптасса, жалпы оқулық дағдылар көптеген оқу пәндерінің жүйесінде қалыптасады. Әдетте, арнаулы дағдылар жалпы оқулық дағдылармен салыстыру кезінде пайдалануы мен қалыптасуы бойынша қолдану шеңбері тар деп есептеледі.

Оқулық дағдының түрін жалпы оқулық немесе арнаулы түрге жатқызу критерийі оның ілгеріде оқулық және мамандық бойынша кең қолдануға жарамды сипаттары. Осыған байланысты, университет қабырғасында студенттің өз бетімен жұмыс істеуі нәтижесінде қалыптасатын зерттеушілік дағдыларын жалпы оқулық дағдылар қатарына жатқызу керек.

Зерттеушілік дағдыларды да жалпы оқулық дағдылар деп атауымызға себеп болатын жағдайлар бар, оның ішінде бұл дағдыларды жоғары оқу орнында өтетін және болашақ мамандыққа байланысты барлық пәндер үшін пайдалануға болатын қасиеті. Зерттеушілік дағды топтарын жалпы оқулық дағдылардан бөліп қарасақ, ол ғылым мен өндірістік бір-біріне қарай жақындау процесінің объективті көрінісі ретінде, тек ғылыми қызметкердің ғана емес, өндіріс инженерінің де қызметінде зерттеушілік қасиеттің ролі артып отырғанын көрсетеді[2].

Зерттеушілік дағдының қалыптасуына қызметтің ерекше түрі, яғни, ғылыми қызмет немесе ғылыми зерттеу әсер етеді. И.В. Герасимовтың берген анықтамасы: «Ғылыми зерттеу дегеніміз - нысанды жүйелі және мақсатты түрде білуге бағытталған әрекет, ол үшін ғылыми

әдістер мен құралдар пайдаланылып, нәтижесінде сол нысан жөнінде белгілі білім қалыптасады».

Ал В. В. Давыдов ғылыми-зерттеу қызметінің келесі компоненттерін атайды: ақпараттық (қалыптасқан білім жөнінде мәлімет алу, оларды жүйелеу, бекіту); талдау-сынау (бар білімді талдау, зерттеу тақырыбының белгісіз жақтарын толық немесе ішінара анықтау арқылы зерттеу проблемасын белгілеу); зерттеудің өзін орындау (жаңа мәліметтер алу үшін теориялық және тәжірибелік жұмыстарды жүргізу, аралық нәтижелерді бекітіп, тіркеу); хабарлау-өңдеу (ғылыми құжат түрінде хабарлама дайындау, зерттеу толық нәтижелерін және жаңа білімді тіркеу).

Зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру оқу орнында үшін студенттерден ғылыми ізденушілік сипаты бар, жеке түрде өзі барынша жауапкершілікпен орындайтын жұмыстар болуы керек. Оқу процесінде студенттердің ол оқу-ғылыми мәселелерді шешуге қатысуы олардың зерттеушілік дағдыларын дамытуға және шығармашылық қасиеттерді қалыптастыруына әсер етеді.

Оқыту процесі ғылыми зерттеулер, ғылыми және өндірістік проблемаларды шешуге неғұрлым жақындап, жоғары оқу орнының оқытушылары бұл жағдайда кеңес беру-шығармашылық қасиеттерді жинап, студенттердің оқу-зерттеушілік әрекеттерін дамытушы тұлғалар ретінде көрінеді[5].

Кәсіби инженерлік білім беруге бағыттау нәтижесі мен мақсаты маман дықтарға байланысты стандарттарды жобалауды талап етеді, негізгі нәтижесі мамандықты меңгеруді мақсат қылып қоюы керек. Студенттердің дайындығының іргетасын қалап, оны берік етіп енгізіп, іздемпаздық пен зерттеушілігін қалыптастыруға мүмкіндік жасауы қажет.

Сондықтан, кәсіби дайындықты жетілдіру үшін өздігінен реттеуге жарамды оқыту (технологии саморегулируемого обучения) технологияларын және кәсіби білімнің дамытушылық технологияларының ерекше орындары мен маңызы болуы қажет.

Олар:

- 1) когнитивті-бағытталған технологиялар: диалогтар әдістері, проблемалық оқыту және т.б.
- 2) әрекеттік-бағытталған технологиялар: жобалар мен бағыттаушы тесттер әдістері, контекстті оқыту, ұйымдастыру-әрекеттік ойындар және т.б.
- 3) жеке тұлғаға бағытталған технологиялар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2018 года № 171-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений».

2. Капанова А.Т. Расширение возможности НИРС при дуальной системе обучения. Приоритетные направления развития науки и образования: материалы III международной научно-практической конференции (Чебаксары, 04 декабря 2014г) ЦНС «Интерактив плюс», 2014. – ISBN 978-5-906626-52-3.

3. Капанова А.Т. Применение инновационных технологии в условиях университета им.С.Байшева. Современный научный журнал №13(125) Белгород. 2012.г.

4. Классификатор направлений подготовки специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан.

5. Борибеков К.К. Организация разработки государственных общеобязательных стандартов образования в Республике Казахстан. Региональный международный семинар на тему: «Реальный сектор экономики и учебные заведения: партнерство для модернизации профессионального образования». Алматы.,2003

6. Абовский Н. Чему учат и не учат инженеров / Н. Абовский, Л. Енджиевский // Вестник высшей школы. - 2005. - № 8. - С. 14-15.

7. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального исследования: учебное пособие для студ. высш. учебных заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 283 с.

САБАҚТАР МЕН БАҚТАРДЫ ДАМЫТУДЫҢ ТАРИХИ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Құлмағамбет Мәдина Нурланқызы
Дизайн» мамандығының 3 курс студенті

Шлапак Елена Юрьевна

Ғылыми жетекші, өнертану ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Осы бапта саябақтар мен бақтарды дамытудың тарихи алғышарттары туралы айтылған. Және қандай түрлері бар. Ансамбльдік композицияларды жобалаудың және құрудың негізгі принциптері қозғалды

Түйін сөздер: саябақ, дамыту, саябақ өнері, бақ, антиқалық.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ПАРКОВ И САДОВ

Құлмағамбет Мадина Нурланқызы
Студент 3 курса специальности «Дизайн»

Шлапак Елена Юрьевна

Научный руководитель, магистр искусствоведческих наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье описывается историческое развития парков и садов. О том какие виды существовали. Затронуты основные принципы их проектирования и создания ансамблевых композиций.

Ключевые слова: парк, развитие, сад, садово-парковое искусство, античность.

OF PARKS AND GARDENS

Kulmagambet Madina Nurlankyzy
student of the third course of specialty " Design"

Shlapak Elena Yuryevna

Research supervisor, master of arts history, Research supervisor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the historical development of parks and gardens. About what species existed. The main principles of their design and creation of ensemble compositions are affected

Key words: park, development, garden, landscape art, antiquity.

Целесообразно начинать изучение истории развития паркового ансамбля с общеизвестного «сада-рая» - Эдема, как самой первой территории обитания людей, где они жили в наслаждении и достатке, а после изгнания Адама и Евы, нарушивших правила этого места, человек всегда стремился снова воссоздать это пространство, эти условия благодати, отсюда садово – парковое искусство выступает, как некая попытка вернуть среде обитания человека черты небесной гармонии.

Уединенные экзотические парадные ансамбли, самых знаменитых дворцов, с их аллеями, фонтанами, скамейками, лабиринтами создавались талантами великих художников, мастеров ландшафтного искусства (Андре Ленотр). Основные типы планировки парка: регулярный стиль 17 века и пейзажный или живописный стиль 18 века. Сады в последствии

и парки, стали частью жизни, начиная с древне-восточных цивилизаций стали воздвигаться в основном возле культовых сооружений, резиденций правителей или знатных особ. Их планировочное решение связано с материальной и духовной потребностью, и какая из этих потребностей была первой неизвестно.

Сады и парки древнего Египта

Считается, что Египтяне были первыми из оформителей и садовников парков. Они очень ценили искусство создания садов и парков. Для создания данного объекта во дворах дома, подразумевало под собой определённые расходы на покупки растений и строительства системы искусственного орошения. Египтяне любили густо высаживать кусты и деревья. Больше всего они любили цветы, которые очень хорошо благоухают (царицы Египта принимали ванны с большим количеством лепестков цветов и различных трав и масел, для поддержания своей красоты). Аромат цветов ценился больше, нежели чем сама красота. В основном они высаживали лилии, левкой, ландыши и ирисы, пруды наполняли нимфеями. У них очень почиталось растение голубого лотоса, которое обладает дурманящим свойством. Когда в Египте царствовала Клеопатра, очень стали популярны розы. В городе Фивы были самые богатые дома, в их дворах обязательно разбивались сады.

Висячие сады

Великолепные сады украшали города Древней Месопотамии. Их описывали как прекрасный оазис посреди Вавилона. Легенда гласит, что их возвел царь Навуходоносор для своей жены. Сооружение состояло из четырех уровней, с большим количеством прохладных комнат. Здания поддерживались 25 метровыми колоннами, после укрепления террасы засыпались землей. Для того, чтобы жидкость не проникала на другой этаж, их застилали свинцовыми листьями и покрывали асфальтом. Был разработан специальный механизм, благодаря которому вода поступала наверх, из реки Евфрат. Рабы крутили огромное колесо орошая достаточным количеством воды. Если бы в наше время висячие сады существовали, то чтобы увидеть их нам пришлось бы ехать в Ирак, ведь там были обнаружены руины древнего города Месопотамии – Вавилона.

Средневековые сады

В средневековье было нежелательно праздность и беспечное времяпровождение, а идеалы красоты античности были забыты. Это отразилось на развитии садово-паркового искусства. Средневековые сады утратили свое эстетическое значение. В них вокруг домов выращивали фрукты и овощи, в основном использовали как огород. Чаще всего предпочитались маленькие и скромные парковые уголки. Фонтаны и водоемы были нежелательны. Но все же, эпоха средневековья внесла свои уникальные элементы. Растительность высаживали ровными симметричными рядами. Так же своими особенностями обладали парки при монастырях, где выращивали овощи, лекарственные растения и душистые травы.

Эпоха Возрождения

В этой эпохе идет развитие искусства и культуры. В проектировании садов мастерами устанавливаются свои характерные особенности, а главное это, композиционное единство с архитектурными сооружениями. Сады разбивались у дома, обычно на террасированном склоне, сооружаются сложные гидротехнические системы, которые подавали воду во множество фонтанов. В планировку садов прибавляется постройка аллеи и посадка деревьев и кустарников. Больше всего использовали растения, которые можно с легкостью подстричь, и которые надолго сохраняют форму. В оформлении сада появляются боскеты геометрически и симметрично расположенные небольшие пространства. Во внутренней части боскетов высаживали деревья и кустарники. Посадки были свободными или регулярными. В основном сад строился в виде дома-крепости, в стенах которого располагался сад, как место для размышлений, отдыха и уединения от мирской суеты. Озелененные комнаты, места перехода сада в здание, украшали статуями, соединенными между собой такими же зелеными колоннами.

Японские сады

Японские сады одни из характерных творений гения. Искусство японский садов в первую очередь повествование о природе, гармонии и порядка. Но в нем также скрывается сложный внутренний мир человека с вечными поисками истины. Для европейца, воспитанного в традициях западной цивилизации в садах открываются новые грани в отношении к себе, людям и окружающему миру.

Китайский сад

Эта философия формировалась в течении тысячи лет. Она основывается в формировании миниатюрных ландшафтов, выражает гармонию, которая существует между природой и человеком, и как между стихиями Ян и Инь. Создаются иллюзии замкнутости, создание микромира. Главной чертой сада является гармоничное соединение пейзажа и архитектуры. Традиционный китайский сад – это неповторимое явление, которая соединяет в себе философию и архитектуру. В нем человек отдыхает и душой, и телом.

Французский парк Версаль

Дизайн версальского парка формировался классической и геометрической формой. На его постройку ушло около 40 лет. Стиль парка был разработан между 17-м и 18-м в., сад Версаль всегда будет оставаться одни из прекрасных стилей садово-паркового искусства. В 1979 году Версальский парк был внесен в список всемирного наследия ЮНЕСКО. Около 9 миллионов человек посещают сад в год. Он на протяжении долгих лет потерпел много изменений.

Парк имени А. М. Горького

Раньше он назывался парк имени А. М. Горького, а в настоящее время Центральный парк отдыха. Парк подвергался изменениям, то он разрастался то уменьшался. Он был основан в 1865 году. Так же в 1965 он был признан лучшим парком в Советском союзе. В самом начале он назывался «Казенный сад». В 1935 переименовали парк имени Горького, а после назвали Центральный парк отдыха.

Парк имени Кирова

Он был основан в 1839 году. Этот парк является старейшим по всему Казахстану. В данное время идет расширение парка. Было запланировано строительство моста через реку Чаган. Он будет располагаться на высоте 4 метров над водой. Ширина моста 3 метра. Сейчас мост подходит к завершению строительства

Список использованной литературы:

1. "Курбатов В.: Всеобщая история ландшафтного искусства Сады и парки мира" – Т.: Изд-во «Эксмо», 2008 г. – С. 736.
2. Letopis/URL:http://www.letopis.info/themes/gardens/landshaftnyj_dizajn_rannego_sredn_evekovja.html
3. Le-park/ - URL: <https://www.le-park.com/sadu-epoxi-voztrojdeniya/>
4. <http://interesnyefakty.org/sem-chudes-sveta-visyachie-sadyi-semiramidy/>
5. Sainfo/ - URL: <https://sainfo.net/content/view/146/67>

ТЕМІР ЖОЛ КӨЛІГІНДЕГІ ТАСЫМАЛДАУ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Мусаев Болатхан Кенжалыұлы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Қапанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖФА профессоры

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл жұмыста теміржол көлігімен жүк тасымалдау кезінде орын алатын апаттық жағдайлардың түрлеріне және олардың пайда болу себептеріне қысқаша сипаттама берілген. Апаттық жағдайдың қайсысы болса да, жүйенің жұмысы зиянды әсерін тигізетін болғандықтан, көлік әсерінен болатын табиғаттағы тепе-теңдікті құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, техникалық, санитарлық-гигиеналық, биологиялық және басқа да әдістердің көмегімен қамтамасыз етуге болады.

Түйінді сөздер: қозғалыс қауіпсіздігі, техникалық құралдар, адам факторы, ережелер, регламенттер, зақымдаушы факторлар, еңбек қауіпсіздігі, өндірістік тәртіп.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА БЕЗОПАСНОСТЬ ПЕРЕВОЗОК НА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ

Мусаев Болатхан Кенжалыұлы

Магистрант специальности

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Қапанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В этой работе дается краткая характеристика видов аварийных ситуаций, возникающих при перевозке грузов железнодорожным транспортом, и причин их возникновения. В связи с тем, что любая из аварийных ситуаций оказывает вредное воздействие на работу системы, можно обеспечить равновесие в природе от транспортного воздействия с помощью правовых, социально-экономических, организационных, технических, санитарно-гигиенических, биологических и других методов.

Ключевые слова: безопасность движения, технические средства, человеческий фактор, правила, регламенты, травмирующие факторы, охрана труда, производственная дисциплина.

FACTORS AFFECTING THE SAFETY OF RAILWAY TRANSPORTATION

Musayev Bolatkhan Kenzhalyuly

Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this paper, a brief description of the types of emergencies arising in the carriage of goods by rail, and the causes of their occurrence. Due to the fact that any of the emergencies has a harmful effect on the operation of the system, it is possible to ensure the balance in nature from the transport

impact with the help of legal, socio-economic, organizational, technical, sanitary, biological and other methods.

Key word: safety, technical tools, human factors, rules, regulations, injuring factors, labour safety.

Қазіргі уақытта темір жол көлігіндегі жүк тасымалдары Қазақстанның көлік желісінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Көліктің басқа түрлерімен салыстырғанда салыстырмалы түрде жоғары емес өзіндік құны бола отырып, жүктерді темір жолмен тасымалдау жүкті жеткізудің ең тиімді және оңтайлы тәсілі болып табылады. Жүк тасымалы компания қызметінің технологиялық процестеріне жатады, өйткені тауарларды сату бір иесінен екіншісіне ауыстырылмастан жүзеге асырылуы мүмкін емес. Сондықтан темір жол көлігінің негізгі міндеті өз қызметтеріндегі қауіпсіздік пен сенімділікті қамтамасыз ету болып табылады.

Темір жол көлігінде тасымалдау процесі **негізгі өндірістік процесс** болып табылады. Бұл процесс үздіксіз болу үшін басты міндеті қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылатын компанияның сауатты құрылған инфрақұрылым жүйесі қажет.

Қозғалыс қауіпсіздігіне тасымалдау процесінің жұмыс істеуіне теріс із қалдыра алатын көптеген факторлар әсер етеді. Барлық осы факторлар бір-бірімен тығыз байланысты және бір-бірінің салдарынан іске асырылуы мүмкін, сондай-ақ бір-біріне қарамастан пайда болуы мүмкін. Осыған байланысты темір жол жүк тасымалдарының қауіпсіздігін арттыру үшін **сыртқы факторларды анықтау және оларды жіктеу қажеттілігі** туындайды.

Бүгінгі күні темір жол көлігінде тасымалдау кезінде тасымалдаудың осы түрі кезінде әлеуетті қауіпсіздікке байланысты бірқатар **негізгі проблемалар бар:**

- жылжымалы құрамды лаңкестік (террористік) басып алу;
- жылжымалы құрамның жануы;
- жылжымалы құрамның жиыны;
- пойыздардың соқтығысуы;
- тонау;
- жолдардың ақаулары;
- соқтығысу кезінде зақымдаушы фактор (травматизм);
- жолаушылардың қауіпсіздік ережелерін сақтамауы.

Қозғалыс қауіпсіздігі - бұл темір жол көлік жүйесінің барлық сатыларында тасымалдау процесін жүзеге асыру нәтижесінде адамдардың өмірі мен денсаулығына, материалдық құндылықтарға, табиғатқа және басқа да техникалық кешендерге қауіп тудырмайтын қасиеті.

Қозғалыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесін қарастыра отырып, **екі негізгі факторды бөліп көрсетуге болады: техникалық құралдардың істен шығуы және адам факторы.**

Темір жол көлігінің жұмыс істеуі - бір-бірімен тығыз байланыстағы техникалық құралдардың үлкен саны қатысатын өте күрделі процесс. Темір жолдардың техникалық пайдалану (ТПЕ) ережелеріне сәйкес темір жол көлігінің барлық құрылыстары, құрылғылары, механизмдері мен жабдықтары бекітілген жобалық құжаттама мен техникалық шарттарға сәйкес келуі тиіс. Сондай-ақ тасымалдау процесін ұйымдастыру үшін пайдаланылатын құрылыстар, құрылғылар темір жол көлігінің механизмдері, жабдықтары, арнайы бағдарламалық құралдар темір жол көлігін пайдаланудың жекелеген мәселелерін реттейтін техникалық регламенттерге, нормалар мен ережелерге, қозғалыс қауіпсіздігінің, тасымалданатын жүктердің сақталуы, еңбекті қорғау, экологиялық қауіпсіздік және т. б. талаптарына сәйкес болуы тиіс.

Барлық техникалық құралдардың жұмыс істеуін қолдау үшін осы құралдарға жауап беретін құрылымдық бөлімшелер темір жол көлігінің жұмыс істеу қабілеттілігіне, үздіксіз және қауіпсіз жұмысын қамтамасыз етуге тұрақты бақылау жүргізуі тиіс. Бірақ, өкінішке орай, техникалық құралдардың істен шығуы себебінен қозғалыс қауіпсіздігін бұзу жағдайлары орын алады [2].

Адам факторы – қозғалыс қауіпсіздігіне әсер ететін күтпеген сәттердің бірі. Осы тұрғыдан алғанда негізгі проблемалық сәттер: *тәртіпсіздік, жауапсыздық, орындалатын жұмысқа адал қарамау, немқұрайлылық, әлсіз кәсіби дайындық және қызметтік келіссөздер регламентінің сақталмауы* болып табылады.

Келіссөздер регламенті – тасымалдау процесіне барлық қатысушылардың өзара іс-қимылын түсінуді және өзара бақылауды қамтамасыз ететін поездар қозғалысы қауіпсіздігінің негізгі құралы. Поездық және маневрлік жұмыс кезіндегі келіссөздер регламенті машинист пен локомотив машинисінің көмекшісі арасындағы, сондай-ақ локомотив бригадасы мен тасымалдау шаруашылығы қызметкерлерінің арасындағы радиобайланыс бойынша келіссөздер тәртібін белгілейді [2].

Регламент поездар қозғалысын және маневрлік жұмысты ұйымдастыруды және басқаруды жүзеге асыратын барлық қызметкерлердің, локомотив бригадаларының, өздігінен жүретін арнайы жылжымалы құрам жүргізушілерінің және олардың көмекшілерінің темір жол желісіндегі орындауы үшін міндетті.

Басқа факторлар, яғни қозғалыс қауіпсіздігіне әсер ететін өзге де факторлар, әдетте, дербес фактор болып табылмайды, ал осы бапта қарастырылған қандай да бір фактордан кейін пайда болады, ол темір жол көлігінің жұмысын ұйымдастыруға бөгде адамдардың араласуының нұсқасы болуы мүмкін.

Кез келген нысан сияқты теміржол көлігінің осал орындары бар. Темір жол көлігінің барлық жүйесінің жұмыс істеуінің іркілісін өз мақсатына қарастыратын бөгде адамдардың ең танымал іс-әрекеттерінің арасында:

- темір жол рельстеріне бөгде заттарды салу;
- бағыттамалы бұрманың бұрма бөліктеріне (үшкір мен рамалық рельс арасында) олардың еркін қозғалуына кедергі келтіретін бөгде заттарды салу;
- темір жол көлігінің мүлкін ұрлау.

Қаскүнемдердің қолында тежегіш башмақтары аса қауіпті болып табылады.

Поездың қозғалысы басқа поездбен, басқа көлік құралымен өткелде кезде немесе жылжымалы құрам рельс жолынан келе жатқанда қауіпті болады. Бұл жағдайларда жолаушылардың, темір жол персоналының, халықтың өмірі мен денсаулығына, жүктер мен сыртқы орта объектілерінің тұтастығына қауіп төндіретін зақымдаушы факторлар туындайды.

Темір жол көлігінің **жоғары қауіп жанатын материалдарды кеңінен қолданумен**, сондай-ақ тасымалданатын жүктің қауіпмен байланысты. Темір жол көлігіндегі авариялар мен апаттардың негізгі себептері-*жолдың, жылжымалы құрамның, сигнал беру құралдарының ақаулықтары, диспетчерлердің қателіктері, машинистердің салғырттығы.*

Көбінесе жылжымалы құрамның рельстерден шығып, түсуі, соқтығысу, өтпелердегі кедергілерге өту, тікелей вагондардағы өрт, темір жол табандарының шайылуы, опырылу, көшкіндер, су басу жиі орын алады. Газ, тез тұтанатын және жарылыс қауіп бар заттар сияқты қауіпті жүктерді тасымалдау кезінде жарылыстар мен өрттер де болады.

Жол бойындағы апат немесе өрт кезінде көбінесе қажетті елді мекендерден тыс болып, көмек көрсету қиындайды. Техникалық (аппараттық) құралдардың қауіпті істен шығу себептері – құралды жобалаушылардың, жасаушылар мен жөндеу жұмыстарын орындаушылардың қателіктері, технологиялық процестер мен материалдарды таңдау кезіндегі өндірушілердің қателіктері, сондай-ақ өндіріс ақаулары салдарынан олардың элементтері беріктігінің жеткіліксіз қоры.

Апат себептерінің тізіміне сондай-ақ ресурстарды уақытынан бұрын әзірлеуге әкелетін техникалық құралдарды пайдалану технологиясының бұзылуы және беріктілік қорын толық және уақтылы қалпына келтірмейтін техникалық қызмет көрсету мен жөндеу технологиясының бұзылуы кіреді. Осы себептерге пайдалану, техникалық қызмет көрсету және жөндеу технологияларын, сондай-ақ сыртқы ортаның, оның ішінде оның табиғи, технологиялық және әлеуметтік құрамдас бөліктерінің әсерін сақтаған кезде де элементтер материалдарындағы химиялық және физикалық процестерге негізделген техникалық құралдардың тозуы жатады.

Бағдарламалық құралдардың қауіпті қателерінің себептері әзірлеушілердің қателіктері, сондай-ақ бағдарламаларды пайдалану және сүйемелдеу процесінде темір жол персоналының қателіктері болып табылады[3].

Темір жол персоналының қауіпті қателері:

- кәсіби іріктеудің қателіктері және мамандарды даярлаудың жеткіліксіздігі;
- технологиялық тәртіптің төмен деңгейі;
- медициналық препараттарды қолдану кезіндегі қателіктер;
- алкоголь және есірткі заттарын қабылдау;
- физикалық немесе психологиялық жағдайдың нашарлауы, оның ішінде сыртқы ортаның әсерінен.

2013-2015 жылдар аралығындағы жарақаттар туралы жинақталған деректерге жүргізілген талдау темір жолдардағы жазатайым оқиғалардың негізгі себептері:

- темір жолдардың белгіленбеген орындардына немесе жақын келе жатқан поезд алдында өтуі — барлық зардап шеккендердің 65-75% - ы;
- теміржол станциялары мен платформаларда қауіпсіздік ережелерін сақтамау — 25-35 %;
- поездға отырғызу және түсіру кезінде жолаушылардың жеке абайсыздығы-8-9 % оқиға;
- өзін — өзі өлтіру-1% құрайтындығын көрсетті.

Жарақат саны жылдан жылға азайып келеді.

Темір жол көлігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша кейбір негізгі ұсыныстарды **тұжырымдауға болады:**

- пойыз қозғалысы кезінде мүмкіндігінше ұйықтамау;
- барлық күдікті адамдарға және күдікті заттарға назар аудару, олардың табылғаны туралы жолсерікке, станция бойынша кезекшіге немесе милиционерлерге хабарлау;
- платформаның шетінен тұруға болмайды, құрам тоқтағаннан және жолаушылар шыққаннан кейін есіктерге жақындап, құрамның ортасында вагондарға отыруға тырысыңыз;
- егер жарылыс немесе өрт болса, ауызды және мұрынды орамалмен жауып, вагонның немесе салонның еденіне жату керек.;
- бейтарап киіну, әскери киім мен әскери түстерден, әшекейлердің көп санынан аулақ болу;
- террористерді, экстремистерді немесе бұзақыларды арандатпау үшін саяси тақырыптарға сөйлеспеу, порнографиялық, саяси немесе діни жарияланымдарды оқымау; алкоголь ішпеу.

«ҚТЖ» АҚ темір жол желісінде тасымалдау қауіпсіздігін қазіргі заманғы басқару оның жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, басқарудың тиімділігін арттыру есебінен жылжымалы құрам мен поезддардың соқтығысуының санын азайтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. С.В. Балалаев, И.Е. Кологривая: Безопасность движения на железных дорогах., Изд-во ДВГУПС, 2013 – 111 с.

2. Правила технической эксплуатации железных дорог: ООО «ТРАНСИНФО ЛТД» Москва 2012 г.
3. Соколов Ю.И. Управление качеством продукции на железнодорожном транспорте. – М.: МИИТ, 2008. – 168 с.
4. Терешина Н.П., Сорокина А.В. Повышение эффективности управления развитием корпорации на основе формализации стратегических инициатив // Транспортное дело России. 2014. № 1. С. 78-80.

ТЕМІРЖОЛ ТАСЫМАЛЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ТИГІЗЕТІН ӘСЕРЛЕРІ

Мусаев Болатхан Кенжалыұлы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Қапанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖҒА профессоры

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада мемлекеттің негізгі экономикалық негіздерінің бірі - теміржол тораптарының қоршаған ортаға әсері қарастырылады. Аумақта темір жол объектілерін орналастырмас бұрын оның өндірістік - шаруашылық қызметінің материалдық балансын жасау, оны табиғат мүмкіндіктерімен салыстыру, енгізу кезеңінен бастап табиғатты қорғау іс-шаралары кешенін енгізу есебінен болашақ қызметтің табиғатқа зиянды әсерін болдырмау және табиғаттағы тепе-теңдікті қолдау мәселелерін шешу қажет.

Түйінді сөздер: Экологиялық қауіптер, ресурстар, техника тозуы, биосфера, ластаушы заттар, ластау көздері, тұрақты және жылжымалы ластандырушылар, жану өнімдері, газдар.

ВЛИЯНИЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ПЕРЕВОЗОК НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Мусаев Болатхан Кенжалыұлы

Магистрант специальности

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Қапанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается влияние железнодорожных узлов - одной из основных экономических основ государства на окружающую среду. Прежде чем располагать на территории объекты железной дорог, необходимо составление материального баланса его производственно - хозяйственной деятельности, сравнить его с возможностями природы, решить вопросы предотвращения вредного воздействия будущей деятельности на природу и поддержания равновесия в природе за счет внедрения комплекса природоохранных мероприятий начиная с этапа внедрения.

Ключевые слова: Экологические опасности, ресурсы, износ техники, биосфера, загрязняющие вещества, источники загрязнения, стационарные и передвижные загрязнители, продукты горения, газы.

IMPACT OF RAIL TRANSPORT ON THE ENVIRONMENT

Musayev Bolatkhan Kenzhalyuly

Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the impact of railway junctions-one of the main economic foundations of the state on the environment. Before positioning on site and the facilities of Railways, necessary compilation of the material balance of production and economic activity, compare it with the possibilities of nature, to solve the issues of prevention of harmful effects of future activities on

nature and maintaining the balance of nature due to the complex implementation of environmental protection measures since the implementation phase.

Key words: Environmental hazards, resources, equipment wear, biosphere, pollutants, pollution sources, stationary and mobile pollutants, combustion products, gases
Keyword Environmental hazards, resources, equipment wear, biosphere, pollutants, pollution sources, stationary and mobile pollutants, combustion products, gases.

Орта Азия аумағындағы темір жолдардың даму тарихы 1874 жылдан басталады. Алайда, кейінірек, стратегиялық мүдделерге сүйене отырып, шешім өзгертілді-бірінші болат магистраль Ташкентті Каспий теңізінің шығыс жағалауымен біріктіруі тиіс еді.

XIX ғасырдың соңында салынған темір жол жолдардың экономикалық, стратегиялық мақсаттардан басқа, әскери маңызы болды. Қазақстан аумағында мұндай жол Орынбор-Ташкент магистралі болды. 1901-1906 жылдары салынған жол құрылысы негізгі инженерлік-техникалық, өнеркәсіптік, құрылыс жетістіктерінің жарқын көрінісі, жаңа пәндік-кеңістіктік орта болды. XIX ғасырдың екінші жартысында темір жолдар прогрессивті конструктивтік шешімдер мен материалдарда орындалған инженерлік, көлік құрылыстарының көптеген типологиялық жаңа нысандарының пайда болуына ықпал етті.

Жоба бойынша жол келесі бағыт бойынша салынуы жоспарланды: Орынбор-Ақтөбе-Ембі-Шалқар-Арал-Қазалы-Перовск-Түркістан-Ташкент. Жол Жайық, Елек, Ембі, Сырдария, Арал теңізі өзендерінің бойымен, Мұғоджар, Бершүгір таулары, құм арқылы жүрді. Оның құрылысы Солтүстік және Оңтүстік екі бөлікке бөлінді.

Солтүстік бөлігі-Орынбор-Қазалы - ұзындығы 946 шақырым.

Оңтүстік-Ташкент-Қазалы-ұзындығы 790 шақырым. Жолдың солтүстік бөлігін төсеу 1901 жылдың 10 мамырында Орынборда басталып, 1905 жылдың 25 шілдесінде аяқталды. Жолдың екі бөлігінің түйісуі Қазалы теміржол станциясында 1906 жылы 1 сәуірде өтті. Бес жыл ішінде Орта Азия мен Қазақстанды Ресеймен байланыстыратын **ұзындығы 1736 километр болатын бұл ірі темір магистраль** салынып, пайдалануға берілді.

Қазіргі уақытта темір жолдар - халық шаруашылығының көлік жүйесіндегі негізгі буын. Жалпы жүк тасымалдарындағы олардың үлес салмағы үнемі ұлғайып отыр. Халық шаруашылығының басқа салаларымен салыстырғанда темір жол көлігінің елеулі ерекшеліктері бар. Оның тиімділігі жалпы технологиямен байланысты. Бұл тасымалдау процесінің көптеген қатысушыларының күш-жігерін үйлестіруге, барлық темір жол желісінде пайдалану қызметін басқаруға мүмкіндік береді. [1,2,3]

Бірақ темір жол көлігі саласында қолда бар техниканың үдемелі көнеріп-тозуы, қатынас жолдары, ресурстарды ұтымсыз пайдалану, жаңа экологиялық нормаларға, әлемдегі экономикалық жағдайға бейімдеу қажеттігі сияқты кейбір шешілмеген проблемалар да бар.

Қазіргі таңда темір жолдағы жүк айналымы бойынша Қазақстан әлемде 7-ші орында тұр, ал ҚТЖ әлемдік ірі темір жол компанияларының ондығына кіреді.

Экологиялық тұрғыдан қарағанда темір жол көлігінің қызметін қамтамасыз ететін әрбір нысандары экологиялық қауіпті болып табылады. Экологиялық қауіп атқаратын жұмыс көлеміне байланысты табиғи ресурстарды көп тұтынумен және тиісінше биосфераға ластаушы заттардың шығарындыларының байланысты.

Ластаушы заттарды шығаруына байланысты теміржолда **жылжымалы және тұрақты ластау көздері** ерекшеленеді.

Жылжымалы ластау көздері

Жылжымалы көздерден ластаушы заттардың шығарындылары жылына орта есеппен 1,65 млн.т құрайды. Негізгі ластану дизельді күш қондырғылары бар тепловоздарды локомотив ретінде пайдаланатын аудандарда орын алады, ал Қазақстанда әзірге тепловоздарды қолдану басым болып отыр, Магистральдық тепловоздар жұмыс істеген кезде

атмосфераға пайдаланылған газдар, құрамы бойынша автомобиль дизельдерінің ұқсас шығарындылары бөлінеді. Бұл шығарындылар ауа кеңістігін ластайды.

Отынның жану өнімдерін шығарудан басқа, жыл сайын жүктерді тасымалдау және вагондардан қоршаған ортаға тасымалдау кезінде шамамен 3,3 млн.тонна кен, 0,15 млн. тонна тұз және 0,36 млн. тонна минералдық тыңайтқыштар түседі. Темір жол желілерінің ұзындығының 17% - дан астамын жүктерден бөлінетін шаң ластауының елеулі дәрежесі бар. Вагон-цистерналардан жолда және жол аралығына, тасымалдау кезінде клапандары мен төгу аспаптарының герметикалығының бұзылуы, люктердің тығыздығының әлсіреуі салдарынан мұнай өнімдері жоғалады. Олар топырақ қабаттары арқылы жерге сіңеді және жер асты суларын ластайды.

Жолаушылар вагондарынан темір жол төсемінің құрғақ қоқыспен және сарқынды сулармен ластануы орын алады. Жолдың әрбір километріне 180 - 200 м. кубқа дейін құйылады, су ағындарының 60% - ы аралықтарда, қалғандары-станция аумағында төгіледі.

Экологиялық қауіпсіздік тұрғысынан қауіпті жүктерді тасымалдау ерекше алаңдаушылық туғызады. Темір жолмен 890 атаулы қауіпті жүктердің түрлері тасымалданады, қауіпті жүктері бар пойыздардың қирауы мен апаттарының саны да жоғары болып отыр. Қауіпті жүктерді тасымалдау кезінде мұнай өнімдерінің, улы және басқа да заттардың жол үстіне ағуы болады. [1,4]

Рефрижераторлық жылжымалы құрамның тоңазытқыш жабдықтарында озонды бұзатын заттар пайдаланылады, әрбір тоңазытқыш машинасына 35 кг фреон құйылған. Ағып кету озонды жою процестерін белсендіруге әкеледі. Озон қабатын бұзудың жаһандық экологиялық мәселе болғандықтан, отандық тоңазытқыш жабдықтарында озонды бұзатын заттарды қолданудан тез арада бас тартуды талап етеді

Тұрақты ластану көздері

Темір жол көлігінде атмосфераға шығарындылар бөлетін 36 мыңға жуық стационарлық көздер бар. Олардан атмосфераға 197 мың тонна бөлінсе, оның ішінде 53 мың т қатты заттар, 144 мың т газ тәрізді заттар түрінде болып отыр. Шығарындылардың 90% - дан астамы жылу қазандық агрегаттарға (қазандық, ұсталық өндіріс) келеді. Локомотив депосының ағынды сулары жылына 20-400 мың текше метр, жолаушылар тасымалының вагон депосы - 30 180 мың текше метр, жүк тасымалының вагон депосы - 20-150 мың текше метр құрайды.

Темір жол көлігі үшін шпал дайындау және сіңіру кәсіпорындары, қиыршық тас зауыттары, жуу-булау станциялары ерекше болып табылады. Шпал (жол төсеніші) қоректендіргіш зауыты (ШӨЗ) темір жолдарды жөндеуге және салуға баратын ағаш шпал дайындау және сіңдіруді жүргізеді. Ластаушы заттарды бөлудің негізгі көздері антисептикті шпалдардың сору кезеңінде сіңдіру цилиндрі, құбырлар мен вакуум-сорғы, сондай-ақ оларды вагонеткаларда қоймаға тасымалдау, суыту процесінде жүреді. Шпалды өңдеу процесі ауа ортасына нафталин, антрацен, аценафтен, бензол, толуол, ксилол, фенол, яғни қауіптіліктің 2-сыныбына жататын заттардың бөлінуімен қатар жүреді. Атмосферадан басқа, шпалөңдеу зауыттарында топырақ пен су қоймаларының ластануы орын алады. Негізгі ластауыштар құрамына фонолдар кіретін тақтатас және таскөмір майлары болып табылады; олардың топырақта жиналуы тірі организмдер үшін қауіпті. ШӨЗ ағын сулары антисептикпен, ерітілген шайырмен, фенолдармен қаныққан. Бір шпалөткізгіш зауыт жылына 40-тан 150 мың текше м. дейін өндірістік және шаруашылық-тұрмыстық суды лақтырады.

Вагон депосының құрамында немесе дербес кәсіпорындар ретінде цистерналарды қалдық мұнай өнімдерінен тазарту жүргізілетін шамамен 40 жуу-булау станциялары (ЖБС) жұмыс істейді. ЖБС ағынды сулары (көлемі 60-тан 500 м. куб. дейін) органикалық қышқылдармен, фенолдармен, тетраэтилқорғасынмен, ерітілген мұнай өнімдерімен ластанған. Жабық жүк вагондарының ішкі және сыртқы беттерін және жолаушылар вагондарының сыртқы қаптамасын жуу жүргізіледі. Ластану құрамына тасымалданатын

жүктердің қалдықтары, минералдық және органикалық қоспалар, ерітілген тұздар және т. б. кіреді. Бұл су ресурстарын тұтыну шығынын және табиғи ортаның ластануын күрт арттырады.

Темір жол құрылысын жүргізу мен жөндеу жұмыстары

Темір жол желілерін салу және қайта құру кезінде балластты төсеу адамдардың денсаулығына әсер етудің тағы бір жағымсыз аспектісі болып табылады. Балласт ретінде қиыршық тас пен асбест қоспасы қолданылады. Құрамында асбест бар балласты қолданудың экологиялық қауіптілігі оны тиеу, тасымалдау, сақтау және салу кезінде қатты тозаңдануды туындатады. Жол жұмысшыларының, монтерлердің, қиыршық тас тазалайтын және жер жинайтын машиналардың машинистерінің жұмыс орындарында асбест шаңының жоғары деңгейі асбест, созылмалы бронхит және трахеобронхит, өкпенің қатерлі ісіктері сияқты кәсіби ауруларға алып келеді.

Су ресурстарын қорғау және ұтымды пайдалану жөніндегі қызметтің негізгі бағыттары

Ауыз су сапасындағы суды өндірістік қажеттіліктерге тұтынуды қысқарту; ластанған сарқынды суларды қолданыстағы жергілікті және тораптық тазарту құрылыстарынан ағызуды төмендету, теміржол кәсіпорындарының сарқынды суларын аумақтық кәріз жүйелеріне ауыстыру, аз су қоймаларында технологиялық процестерді қолдану, айналым және қайта сумен жабдықтау жүйелерін енгізу, судың ағуы мен ысырабын қысқарту болып табылады.

Орман екпелерін сақтау жөніндегі шаралар бірінші кезектегі маңызы бар; қорғау, санитарлық-гигиеналық, сауықтыру және басқа да табиғи қасиеттерін арттыру; ормандарды өрттен, аурулардан және зиянкестерден қорғау; орманды озық қалпына келтіру.

Теміржол маңындағы өрт қаупін азайту. Жаз айларында теміржол торабының бойында орын алып отырған өрттер де үлкен мәселе болып отырғаны бар. Қоршаған табиғи ортаны қорғау үшін түтінді шектеумен қатар тепловоздардың газ бұру құрылғылары, сондай-ақ локомотивтер мен вагондардың **шойын тежегіш қалыптары** ұшқын шығару көздері болып табылатындығын ескеру қажет. Ұшқындар темір жолдарға жанасатын аумақтардағы өрттің себебі болуы мүмкін. Отынның толық жанбағанын куәландыратын газ бұру құрылғыларынан ұшқын шығаруды шектеуге тепловоздардың жылу- техникалық жағдайын жақсартуға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыруға, сондай-ақ ұшқын сөндіргіштерді (искрогаситель) орнатуға болады. Синтетикалық және композициялық материалдардан жасалған тежегіш қалыптарды шойын тежегіштердің орнына қолдану ұшқынды жояды. [5,6]

Теміржол саласына байланысты табиғаттағы тепе-теңдікті құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, техникалық, санитарлық -гигиеналық, биологиялық және басқа да әдістердің көмегімен қамтамасыз етуге болады.

Құқықтық әдістер қоршаған ортадағы салыстырмалы тепе-теңдікті сақтау шарттарына сүйене отырып табиғат пайдалану нормалары мен тәртібін реттейді.

Әлеуметтік әдістер қоршаған ортаны қорғаудың жай-күйі үшін қоғамның барлық жіктерінің жауапкершілігіне негізделген. *Экономикалық әдістер* қоршаған ортаның тепе-теңдігін сақтауға, ресурстар үшін ұтымды ақы төлеуге, зиянды өтеуге арналған шығындардың белгілі бір түрлерін көздейді.

Ұйымдастыру әдістері табиғат пайдалануды ғылыми ұйымдастыруға және қоршаған ортаға зиянды әсерді болдырмау жөніндегі әкімшілік және құқық қорғау шараларын орындауға негізделген.

Техникалық әдістер табиғи ортаға зиянды әсерді азайтатын жаңа технологиялар мен өндірістік жабдықтарды жасауға, атмосфераға шығарындылар мен су қоймаларына төгінділерді тазартудың тиімді құралдарын енгізуге негізделген.

Санитарлық-гигиеналық әдістер ластанудың адамдар мен табиғатқа зиянды әсерін болдырмау жөніндегі шараларды уақтылы қабылдау мақсатында қоршаған ортаның жай-күйін міндетті бақылауды көздейді.

Қорытындылай айтсақ, қоршаған ортаның ластану шамасын азайтудың негізгі бағыттары мыналар болып табылады: дайын өнімді өндіру және оны тасымалдау үшін технологиялық процестерді ұтымды таңдау; қоршаған ортаны қорғау құралдарын пайдалану және оларды жарамды күйде ұстау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Временная типовая методика определения экономической эффективности осуществления природоохранных мероприятий и оценки экономического ущерба, причиняемого народному хозяйству загрязнением окружающей среды. / А.С. Быстров М.: Экономика, 1986. 96 с.
2. Громов И.Н. Единая транспортная система. Изд. «Транспорт» М., 1989.
3. Ишков А. Г. Проблемы охраны окружающей среды на ж/д транспорте. Железнодорожный транспорт. Изд.«Транспорт» М., 1995. № 2. с.53, 54.
4. Павлова Е.И. Экология транспорта М.: Транспорт 1998.
5. Правовые основы охраны природы на железнодорожном транспорте. Коллектив авторов. Методическое пособие. М.: “Калейдоскоп”, 1997. 96 с.
6. Развитие реформ на железнодорожном транспорте в 1996г. Железнодорожный транспорт. Изд. «Транспорт» М.,1996. № 2. с.3, 4.

НАҚТЫ САНДАРДЫ МОДЕЛЬДЕР ТЕОРИЯСЫ ТҰРҒЫСЫНАН ҚАРАСТЫРУ

Светлана Хамитқызы Сәбитова

«Математика» мамандығының магистранты

М. Өтемисов атындағы БҚМУ, Батыс Қазақстан облысы, Орал, Достық даңғылы, 162;

Нақты сандар өріс аксиомалары, реттеу аксиомалары және жоғарғы шегі аксиомасы бар теорияның моделі ретінде құрастырылған.

Түйінді сөздер: нақты сандар дәреже, шек, өріс аксиомалары.

ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЕ ЧИСЛА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТЕОРИИ ТЕОРИИ МОДЕЛЕЙ

Светлана Хамитқызы Сәбитова

Магистрант специальности «Математика»

ЗКГУ имени Махамбета Утемисова, проспект Дружбы, 162;

Действительные числа строятся как модель теории, аксиомами которой является аксиомы поля, порядка и аксиома о верхней грании.

Ключевые слова: действительные числа степень, предел, аксиомы поля.

REAL NUMBERS WITH A POINT OF VIEW THE MODEL THEORY

Svetlana Hamitkyzy Sabitova

Master`s Degree student of speciality «Mathematics»

Mahambet Utemisov West Kazakhstan state university, Friendship avenue, 162;

System of real numbers construct as the model of theory wich have axioms of field, axioms of order and axiom of upper surface.

Key words: real numbers, power, limit, axioms of field.

Шамамен 100 жыл бұрын Дедекинд Цюрих те швейцарлық жоғары техникалық мектепте профессор болды, дифференциалдық және интегралдық есептеулер бойынша дәріс оқыды. Ол осы оқытушылық оны математикалық талдауды негіздеу мәселесімен бетпе-бет қойғандығын айтты. Оның осы мәселені тапқыр түрде шешуі жөнінде қазіргі кезде де қызыға оқитын «Нақты сандар дегеніміз не және олар не болуы қажет?» атты үлкен емес кітапшада келтіріледі.

Дедекиндтің жауабы жақсы белгілі. Бұл бағдарлама анализдің негізгі ұғымдарын натурал сандарға қатысты ұғымдарға келтіру, континуумды арифметизациялау. Осылайша математикалық құрылымдардың талдауының негізінде жатқан бар болу талассыз дәлелденуі қажет; анализде қолданылатын барлық континуумның қасиеттері Дедекиндтің көрсеткен құрылымынан ауытқуы қажет.

Дедекинд бойынша континуумның арифметизациясы.

(a) $\underline{N} = \langle N, 0, 1, +, \cdot, \leq \rangle$ Пеано аксиомаларына қанағаттандырады:

(I) Барлық $x \in N$ үшін $0 \neq x + 1$.

(II) Барлық $x, y \in N$ үшін тек қана $x = y$ кезінде $x + 1 = y + 1$.

(III) Егер $M \subseteq N$ және $M \neq \emptyset$ болса, онда M ол \leq қатынасы мағынасында ең кіші элементке ие болады.

(IV) $x \leq y$ болады сонда және тек қана сонда, егер $x + z = y$ болатындай $z \in N$ бар болса.

(V) Қосу және көбейту рекурсивті тендеулерге қанағаттандырады.

$$x(y + 1) = (x + y) + 1, \quad x + 0 = x,$$

$$x \cdot (y + 1) = x \cdot y + x, \quad x \cdot 0 = 0.$$

(b) $Q = \langle Q, 0, 1, +, \cdot, \leq \rangle$ – реттелген өріс.

Осы кезде Q төмендегі эквиваленттілік қатынасы бойынша $\langle a, b, c \rangle \in N^3$, $c \neq 0$ үштіктің эквиваленттілік класынан тұрады:

$$\langle a, b, c \rangle = \langle a', b', c' \rangle \text{ сонда және тек қана сонда, егер } ac' + b'c = a'c + bc'.$$

Қосу және көбейту мына теңдіктермен анықталады

$$\langle a, b, c \rangle + \langle a', b', c' \rangle := \langle ac' + a'c, bc' + b'c, cc' \rangle,$$

$$\langle a, b, c \rangle \cdot \langle a', b', c' \rangle := \langle aa' + bb', ab' + ba', cc' \rangle.$$

Нөл – бұл $(0, 0, 1)$ тиесілі болатын эквиваленттілік класы, бірлік – бұл $(1, 0, 1)$ тиесілі болатын эквиваленттілік класы.

$$\langle a, b, c \rangle \leq \langle a', b', c' \rangle \text{ сонда және тек қана сонда, егер } ac' + b'c \leq a'c + bc'.$$

(c) $R = \langle R, 0, 1, +, \cdot, \leq \rangle$ – сызықты реттелген өріс. Осы кезде R бұл Дедекиндік қималардан тұрады, яғни $S \neq \emptyset$, $S \neq Q$ болатындай, $S \subseteq Q$ ішкі жиындарынан тұрады, S – тің ең үлкен элементі болмайды және $x \in S$ және $y \leq x$ тен $y \in S$ шығады.

$$\text{Қосу: } S + T = \{x + y : x \in S, y \in T\}.$$

$$\text{Нөл: } 0 = \{x \in Q : x < 0\}.$$

$$\text{Бірлік: } 1 = \{x \in Q : x < 1\}.$$

$$\text{Рет: } S \leq T \text{ сонда және тек қана сонда, егер } S \subseteq T.$$

Көбейтуді мына қатынаспен анықтағымыз келеді

$$S \cdot T = \{x \cdot y : x \in S, y \in T\},$$

бірақ бұл (жеңуге болатын) қиыншылықтарға алып келеді (тапсырмалар).

Q жиынын енгізудің интуитивті негізі – бұл, әрине, $(a - b)/c$ бүтін санды бөлшегін $\langle a, b, c \rangle$ үштігі сияқты қарастыру және қосу, көбейту және шамаларды салыстыру ережелерінің сәйкес анықтамасы. R жиынын құрастыру кезінде біз төменде қарастырып өтетін толықтықтың интуитивті ұғымынан шығады: бұл жерде мағынасы, әрбір функция кез келген таңба ауысуы кезінде нақты 0 – ге ие болуы қажет екендігін көрсетеді. Осылайша сан ұғымы функция ұғымынан тәуелді болады. Бұл Дедекиндің берілген жұмысының «Stetigkeit und irrational Zahlen» («Үзіліссіздік және иррационал сандар») атауынан белгілі.

Дедекинді бағдарламасына қарсы ең басты қарсылық оның «таза еместігінде»: оларға қолданылатын конструкция тек қана натурал сандар мен олар үшін анықталған нақты операциялар, қосу, көбейту және реттің қатынасы сияқты қатынастарды ғана емес, сонымен қатар «жоғарырақ» облыстан алынатын концепцияларды және объектілерді, мысалы жиын (натурал сандар) және т. с. с. Бұл құрылымның өзі арифметикаға емес жиындар теориясына тиесілі болады. Бірақ жиындар теориясы әрине, біз көрнекі түрде өзіміз қарастыратын континуумға қарағанда «интуиция» дан әрірек орналасады, және Дедекинді бағдарламасы

осы параграфтың атауында құрылымдалған сұраққа шынымен де жауап берді ме деп күмәндануға болады.

Әрине математик нақты сандар қайдан пайда болатындығы жөнінде мүлде қызықтырмайтындай, тезисті қабылдай алады. Оны нақты сандардың қасиеттері қандай екендігі қызықтырады. Басқа сөзбен айтқанда ол аксиоматизация талдауының негізінен, яғни нақты сандар өрісінің барлық қасиеттерінің келтірілуінен анализде қолданылатын барлық теоремалар таза логикалық түрде шығатындығын күтеді.

Біздің және алдағы жүз жылдық шекарасында Гильберт дәл осындай аксиоматизация берді. Нақты сандар жиыны толық реттелген өріс сияқты сипатталады, яғни кез келген шенелген жиын дәл жоғарғы шекарасы болатындай өріс сияқты. Бұдан көп нәрсе талап етілмейді, өйткені изоморфизмге дейінгі дәлдікпен бір ғана толық реттелген өріс бар екендігін көрсетуге болады. Бұл жағдай дәл терминмен сипатталады: аксиомалардың қарастырылатын жүйесі үзілді-кесілді. Біз мұны кейінірек дәлелдейміз (шындығында Гильберт аксиомасы жоғарыдағы сипатталғаннан ерекшеленеді, бірақ оған эквивалентті). Гильберт нақты сандар жиынын архимедтік реттелген (кез келген өз өзіне қосылған оң сан жеткілікті бір саны, алдын ала берілген кез келген элементке қарағанда шамасы бойынша үлкен болады) және осы қасиетке қатысты максималды (яғни оның кеңейтілуі болып табылатын кез келген өріс енді архимедтік болмайды), реттелген өріс сияқты сипаттады. Жалпы дәл категориялық дәлелдеу анализі аксиомалардың соңғы құрылымдалуына алып келді.

Бірақ бұл аксиоматикалық әдіс бойынша арифметизация сияқты бойынша да негізінен байсалды күмәндарды айту қажет. Шынымен де, аксиомалар алгебра және рет теориясының $+$, $*$, \leq , т. с. с сияқты берілген ұғымдарына және өрісті сипаттайтын элементтерге ғана қатысты емес, сонымен қатар жоғарырақ типті ұғымдарға, «шенелген жиын» т. с. с сияқты ұғымдарға да қатысты болады. Мысалы архимед аксиомасын алайық: «егер $a, b > 0$ болса, онда $a \cdot n > b$ болатындай оң бүтін n саны бар болады». Мұнда оң бүтін сан ұғымы қолданылған. Натурал сандар теориясы кез келген аксиоматиканың алдында болады деген тұжырымға қарсылық білдіруге болады. Бірақ онда натурал сандар үшін аксиомалар көрсетілген аксиоматикаға шартты түрде ғана енгізілмеген деп есептеу қажет болады және бұдан оларды онда енгізілген деп ойлау қажет болады.

Біз әрі қарай мысалы, Пеано аксиомаларын, дербес жағдайда келесі сөйлемді енгізуіміз қажет еді: «құрамына 0 енетін және өзінің кез келген n элементімен бірге $n + 1$ элементі де енетін кез келген натурал сандар жиыны, -бұл барлық натурал сандар жиыны». Міне біз қайтадан жиындар жөнінде айтып отырмыз! Сонымен қатар біз мұны жиындар теориясының негізгі ұғымдарын қолданатын аксиоматикалық шектеулерді шектемей - ақ жасаймыз. Әрине жиындар теориясының берілген байланысқа қажетті бөлігін ғана аксиоматизациялауға болар еді және біжола бұл аксиомалар кез келген аксиоматизация кезінде үнсіз қатысады деген келісімді қабылдауға болады.

Бұл келісім неге негізделген? Дәлірек айтсақ, жиындар теориясының аксиоматикалық негізі даусыз ба? Әрине, жоқ (бірақ бұл жөнінде кейінірек айтамыз), сондықтан біз қарапайым позицияға тоқталуымыз қажет. Мұндай жағдайды қамтамасыз ету үшін біз келесі бөлімдерде математиканың формализациялау әдісін қолданатын боламыз.

Құрылымдаушы сізде анализді жиындар теориясы көмегімен негіздеу кезінде қиыншылықтар пайда болды деп айтар еді. Ақтуалды түрде ақырсыз жиындар біздің интуициямызға жатпайды, біз олардың қасиеттерін тікелей қарастыра алмаймыз.

Ақырсыз жиындарды барлық әлемге тән болатын платондық идеялар сияқты қарастыруға болар еді. Бұл – көмескіл онтология. Мұндай тәсіл кезінде континуум Рух құсы немесе дронд сияқты объектілерді еске салар еді: олардың кейбір қасиеттері жөнінде біз келісімге келе аламыз, ал басқалары жөнінде айқын еместік туады.

Бірақ жиындардың аксиоматикалық теориясы математиканың ақырғы фундаменті ретінде таза техникалық қатынаста бізді қанағаттандырады, ол негізін қалаушы мәселелерден бұлғарады, дербес жағдайда парадокстармен байланысты сұрақтарды айқындаудың орнына олардан бұлғарып отырады. Бұл жалғару – өрескелдеу текті: барлық қиыншылықтар қарама қайшы болатын жиындар шамасында жиындардың түбірі болатындығы шындыққа еш жанаспайды.

Бұдан басқа оймен қорытылған математикалық қарапайым әдістерге де тіпті сенуге болмайды; ақырсыз жиындар үшін үшіншіні шығару заңдылығы ерекше күмән тудырады. Классикалық логикалық ой тұрғысынан қорытылған әдістер тиянақталған болады егер математикалық пікірлер «Бұл осылай және осындай...» тұжырымы сияқты белгілі бір маңызды нәрсе жөнінде болса, сондықтан ақырсыз жиындарға олардың тиянақтылығын қолдану дау тудыратын мәселе. Математикалық пікір «менде белгілі бір құрылым бар, оның дәлелдеуі мынадай...» тұжырымы сияқты түсінілуі қажет емес пе.

Бұл классикалық математикаға шабуылды қалай жауап беруге болады?

1. Жауап – жауаптан бас тарту шамамен мына түрде естіледі: сіздің ойыңыздағыдай болсын, ақырсыз жиындар жоқ болсын, және біздің логикамыз аздап дұрыс емес. Бірақ маған былай да жақсы, мен онсыз да жетістікке жетемін мені қолдану мәселелері көмектеседі. Сондықтан мені жайыма қалдырып және ештеңе болмағандай маған жұмыс жасауға мүмкіншілік беріңіз. Және жалпы бар болу және құрылымдаушылық сұрақтары қолданбалы математика саласына өте жақсы үйлесетіндіктен олардың компетенциясына қатысты болмайды ма? Жаман жағдайда мен әркез математика – бұл символдық формальді іс – әрекет деп айта отырып басқа ой тудырамын.

2. Математиктердің көбісі прагматикалық жауап береді. Ол келесідей күйде болады.

Классикалық математика бойынша күмән оның өзіне қарағанда күмәндірек болып көрінеді. Әдеттегі ақырсыздық жөніндегі ой тұрғысынан қорыту математиканы түсінетіндер үшін дерлік сенімдірек. Ақырсыздарға қатысты ұғымдардың элеминациясы (елеулі емес егжей – тегжейлерді алып тастау) бізге тіпті ол мүмкін болатын жерде де теоремаларда қосымша сенімділікті бермейді. Керісінше тәжірибеден көріп отырғанымыздай, финитезациялаған, формализациялаған дәлелдеулер тексеріп отыру қиындық тудыратын есептеулердің қателіктеріне алып келеді. Концептуалды дәлелдеулер егер олар ақырсыздыққа қатысты ұғымдарды қолданса да сенімдірек және көрнекірек.

Және жалпы тіпті егер қайшылық байқалса да онда бұл классикалық математика үшін сәтсіздік емес қызықты және өнімді идеялардың қайнар көзі болады.

Ақырында математиканың негіздерінде барлық қалған бағыттарды классикалық математика шеңберінде талқылауға болады. Бұл әмбебаптылық оны ерекше тартымды етеді. Әзірге жалпы түрде қабылданған қандай да бір жақсы дүние болмаса, бізге барлығын бұрын болғандай қалдырған дұрыс.

3. Сергіретін жауап. Иә, мен, әрине, пайда болған сұрақтар біреулерді шошытатынын елестете аламын. Бірақ оларды зерттеудің жаңа бағыттарын анықтау үшін қолданған дұрыс сияқты.

4. Қарсы шабуыл – бұл да жауап. Әрбір құрылымдаушы көзқарас тұрғысынан дәл жасалған құрылым, күмәнсіз түрде өзінің әлсіздіктеріне ие болады. Біз бұларды көрсеттік.

Бұл жөнінде осы жерде және әрі қарай таратудың ешқандай ерекше маңызы жоқ. Бұдан басқа жоғарыда біз әртүрлі көзқарастарды атүсті құрылымдағанымызды мойындаған жөн. Жақсы құрылымдаулар жөнінде айтатын болсақ мен бір жағынан математиканың негізі бойынша әдебиеттерде бірнеше орындарды көрсетіп, ал екінші жағынан – талқылайтын мәселе біздің алдымызда жатқанға дейін дискуссияны қалдыра тұрар едім.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Успенский В.А. Нестандартный, или неархимедов, анализ. – М.: Знание, 1983.

2. Девис М. Прикладной нестандартный анализ. – М.: Мир, 2000.
3. Клейн Ф. Элементарная математика с точки зрения высшей, т. I. – М. : Наука, 1987.
4. Клейн Ф. Элементарная математика с точки зрения высшей, т. I I. – М. : Наука, 1987.
5. Марков А.А. О логике конструктивной математики. – М.: Знание, 1974.
6. Robinson A. Non-Standard Analysis. – Revised edition. - Amsterdam: North-Holland, 1974.
7. Luxemburg W.A.J. Applications of Model Theory to Algebra Analysis and Probability. – N.Y.:Holt Rinehart and Winston, 2009.

ТІЛ МАТЕМАТИКАНЫҢ БӨЛІГІ СИЯҚТЫ

Светлана Хамитқызы Сәбитова

«Математика» мамандығының магистранты

М. Өтемисов атындағы БҚМУ, Батыс Қазақстан облысы, Орал, Достық даңғылы, 162;

Кез келген математикалық теория кез келген ресми тіл ретінде қарастрылуы керек.

Түйінді сөздер: нақты сандар, аксиома, теорема, шек.

ЯЗЫК КАК ЧАСТЬ МАТЕМАТИКИ

Светлана Хамитқызы Сәбитова

Магистрант специальности «Математика»

ЗКГУ имени Махамбета Утемисова, проспект Дружбы, 162;

Всякую математическую теорию следует рассматривать как некий формализованный язык.

Ключевые слова: действительные числа, аксиома, теорема, предел.

LANGUAGE AS THE PART OF MATHEMATICS

Svetlana Hamitkyzy Sabitova

Master`s Degree student of speciality «Mathematics»

Mahambet Utemisov West Kazakhstan state university, Friendship avenue, 162;

Any mathematical theory should be considered as any formalized language.

Key words: real numbers, axiom, theorem, limit.

Қазіргі логика өзінің пайда болуымен Лейбництің ең керемет арманына қарыздар. Мен бұл арман жөнінде айтпас бұрын тарихи жағдайды сипаттауға рұқсат етіңіздер.

Лейбниц қазіргі кездегі математиканың қарапайым белгіленулері, мысалы алгебра мен анализдің белгіленулері дұрыс жетістігі бар жолға енді - енді түсе бастаған кезде өмір сүрді. Лейбництің өзінің бұл процеске қосқан үлесі оның дифференциалдар, интегралдар және тағы басқалар үшін таңбалар енгізуі. Лейбниц бұл жағдайдың дамуының маңызды ерекшелігін терең ұғынды: жаңа математиканың жоғары қарай өрлеуі математикалық таңбалардың маңызы белгілеулері жөнінде ойлаудан босауға және сөздің осы мағынасында осы маңызды белгілер мен есептеулер жүргізу мүмкіншіліктеріне нақты сүйенді. Лейбництің уақыты болды, бұл кезде ерте замандағы гректердің аксиоматикалық геометриясы үшін жаңа күндерді бастан кешірді және оның схемасы: аксиома – теорема – дәлелдеу – анықтама – теорема – дәлелдеу... философияның жаңа облыстарына әсер етті. Ең болмаса Баруха Спинозаның «Ethica, ordine geometric demonstrate» оқулығы жөнінде еске түсірелік, яғни «геометриялық әдіспен дәлелденген этика».

Лейбниц математикалық дәлелдеулердің ережелерін олардың қолданылуы кезінде жалпы математикалық өрнектердің мазмұнды мағынасы жөнінде енді ойлаудың қажеті жоқ болатындай құрылымдауға болады ма деп ойланды? Calculus ratiocinator жасау қажет болды, яғни табиғи мазмұнды дәлелдеулер формальді керемет есептеулер болатындай және сонымен қатар математика пәні болатындай есептеулер. Мұндай есептеулер, әрине, онда аксиомалар, теоремалар және математиканың анықтамалары кездесетін символиканы

ұсынады. Мұндай символика атақты characteristic universalis формулалардың Лейбництік тілінің мақсаты болды. Бірақ ол тек қана фрагмент болып қалды және солай болып қалуы қажет еді, немесе тіпті сондай Лейбниц сияқты данышпан үшін де солай болып қалады, онда ол кезде қазіргі логиканы жасауға әлі уақыт келген жоқ еді. Барлық сұрақтарды есептеулермен шешуге болатын формальді тіл Лейбництің *calculus* ұранына сәйкес формальді тіл арман болып қалды.

XX жүз жылдығында Лейбниц көрсеткен бағытта маңызда қадам жасау ғана қалды. Тарихи жағдай Лейбництің уақытына ұқсас болды. Барлық математиканы жиындар теориясына ойлау заңдылықтары үшін математикалық символиканың рудименттерін енгізген Буль, Пеано, Пирс және Шрёдер жұмыстарына келтірілген Дедекинд және Кантор жұмыстары пайда болды. Бұл жұмыстар құрылымдау қуатына шексіз сенім ұялатты. Фреге, Рассел, Уайтхед, Гильберт, Бернайс, Гёдель және Чёрч сияқты бірінші орындағы математиктердің күштерімен бұл құрылымдау қазіргі логикалық есептеулер шеңберінде дәлдіктің жоғары деңгейіне жетті. Сондықтан қазірде математикалық тіл жөнінде математиканың бөлігі сияқты айтуға болады және Лейбництің арманын жүзеге асыру жөнінде талқылауға да болады.

Қазіргі логиканың символизмі.

Пікірлер логикасы жаңа (құрамдас) пікірлерді $\vee, \neg, \supset, \equiv$ арнайы байланыстырушылар көмегімен байланыстыратын пікірлерден (әрі қарай анализденбейтін) шығады.

Класстар логикасы негізгі пікірлері ретінде $A(x)$ қасиеттерінің констанцияларын иеленеді: x заты A қасиетіне ие. (x заттарының A қасиеті мен жиынын өз бетілік зат сияқты, A класы сияқты қабылдауға болар еді және негізгі қасиеттері мен операциялар онда сәйкес класстарға жүргізілетін Бульдік операцияларға сәйкес болады.)

Қатынастар теориясына берілген пікірлердің тағы бір типі енгізіледі – $A(x, y), B(x, y, z), \dots$ заттарының арасындағы қатынастар констанциясы. Осы кезде математикалық түр бойынша жазбаларға өтеді: $x \leq y, x \in y, \dots$

Предиканттарды есептеу кезінде сөйлемнің квантификациясының тағы бір операциясы қосылады, яғни кванторлар $\exists x, \forall y$. Сонымен символизм әзірге аяқталды.

Біз бұл жерде осы символиканың білімі мен оның мағынасын болжаймыз. Предиканттарды есептеудің негізгі нәтижелерінің білімі төменгі дәрежеде болжанады.

Нақты сандардың элементар теориясы

$$\underline{R} = \langle R, \leq, +, \cdot, -, ^{-1}, 0, 1 \rangle.$$

Тіл және логика:

Теңдікпен бірінші реттік предикаттарды есептеу.

Индивидті айнымалылар: x, y, z, \dots

Индивидті тұрақтылар: 0, 1.

Функционалды символдар: $+, \cdot$ (екі орынды), $-, ^{-1}$ (бір орынды).

Примитивті предикат: \leq .

Аксиомалар.

(i) Өріс аксиомасы.

(ii) Рет аксиомасы

$$x \leq x, x \leq y \wedge y \leq x. \supset x = y,$$

$$x \leq y \wedge y \leq z. \supset x \leq z, x \leq y \vee y \leq x.$$

$$x \leq y \supset x + z \leq y + z,$$

$$z \geq 0 \wedge x \leq y. \supset x \cdot z \leq y \cdot z.$$

(iii) Толықтық аксиомасы: жалғыз еркін x айнымалысымен кез келген $A(x)$ формуласы үшін

$$\begin{aligned} & \exists x A(x) \wedge \exists b \forall x (A(x) \supset x \leq b). \supset \\ & \exists b [\forall x (A(x) \supset x \leq b) \wedge \forall c (\forall x (A(x) \supset x \leq c) \supset b \leq c)] \end{aligned}$$

(i) және (ii) топтарынан алынған аксиомалар ерекше ойларды талап етпейді. Бірақ толықтық аксиомасына қатысты бірнәрсе айта кеткен жөн. Біріншіден толықтық ұғымы математикалық идеялар тарихында қызықты рөлді ойнады бірақ бұл жөнінде біз алда айтатын боламыз. Екіншіден келтірілген құрылымдау (формализация) берілген толықтық аксиомасының «толық мазмұны» оның теориялық – жиындық құрылымында қандай дәрежеге дейін қамтитындығы жөнінде сұрақ туындайды.

Біздің билігімізді ұсынылған формальді тіл жиындар жөнінде индивидтердің облыстарының элементтері сияқты айтуға мүмкіншілік бермейді. Сондықтан жиындарды қарастыру кезінде біз Фрегеден предикаттардың экстенционалдар ретінде оларды метатеориялық енгізу әдісін аламыз (бірақ экстенционалды сипатталған жиындардың индивидтерге айналатын күмәнді жолға түспейміз). Жиындардың орнына біз оларды анықтайтын қасиеттер жөнінде айтамыз, дәлірек айтқанда индивидтердің қасиеттерінің берілген тілдегі өрнектелетіндігі жөнінде, соның ішінде нақты сандар. Мысалы $A(x)$ қасиеттеріне ие болатын x нақты сандарының жиыны бос емес деп айту үшін, біз жай ғана $\exists x A(x)$ деп жазамыз; жоғарғы шегінің бар болуы мына формуламен өрнектеледі $\exists b \forall x (A(x) \supset x \leq b)$ және т. с. с. Осы жоғарыда келтірілген толықтық аксиомасының құрылымын береді. Біз теориялық – жиындық толықтық аксиомасының «толықтығынан» қаншалықты алыстағанымыз жөнінде сұрақ, бұл, негізінен, $A(x)$ қасиеттерімен анықталатын жиындар класы қандай екендігі жөніндегі сұрақ. Біз бұған §4 жауап береміз.

Төменде келтірілген толықтық ұғымының тарихы жөніндегі ескертулер кез келген резюме сияқты алғашқы қайнар көздерінен (первоисточниками) сәйкестікпен ауыстыра алмайды. Ол үшін алғашқы берілген шығарылымдар бар.

Гректік математика үшін сан ұғымы шама өлшемімен тығыз байланысты болған. Философтар үшін, соның ішінде Пифагорлықтар үшін рационал сандар анағұрлым тиімді қанағаттанарлықтай болды. $\sqrt{2}$ иррационалдылығының ашылуы және дөңгелектің квадратурасымен байланысты қиыншылықтар өлшенетін шамалар математикасына түрткі берді. Бұл – абсолютті түрде қазіргі кездегідей берілетін, ерте заманғы ұлы пайда болғандардың бірі. Ол Евклидтің V кітабында бар және Евдокстан шығады. Біз оны бұл жерде қазіргі кездегідей түрде, тұжырым түрінде, яғни шамалардың архимедтік жүйесі – бұл Архимед аксиомасына қанағаттандыратын сызықты реттелген абельді жартылай топ деп береміз.

Шамалардың архимедтік жүйесі

Жобалап түсінілетін құрылымдар:

$$\underline{G} = \langle G, \leq, + \rangle$$

Анықтама:

$n \in \{1, 2, 3, \dots\}$ үшін алатынымыз

$$n \cdot a =_{def} \underbrace{a + a + \dots + a}_{n \text{ рет}}$$

Аксиомалар:

(i) Қатыстылық толықтыру мен абельдік жартылай топ:

$$x + y = y + x, x + (y + z) = (x + y) + z,$$

$$x + y \neq x \wedge x \neq y \supset . \exists z(x + z = y) \vee \exists z(x = y + z).$$

(ii) Рет аксиомалары:

$$x \leq x, x \leq y \wedge y \leq x. \supset x = y,$$

$$x \leq y \wedge y \leq z. \supset x \leq z, x \leq y \vee y \leq x,$$

$$x \leq y \supset x + z \leq y + z.$$

(iii) Архимед аксиомасы:

$$\forall x \forall y \exists n(x \leq n \cdot y).$$

Оң бүтін сандар, оң рационал сандар, сонымен қатар оң нақты сандар айқын түрде шамалардың Архимедтік жүйесін құрайды. Оң сандармен шектелу ауқырлы есепте шамаларды өлшеу деп түсінілумен байланысты. Біз Архимед аксиомасының «таза емес» түрі жөнінде айтамыз. Евдокс және Евклид шамалардың архимедтік жүйесінде анықталған рет және қосуды айқын түрде $x:y$ қатынасына шынайы түрде таратуға болатындығын көрсетті. Бұдан соң олар қазіргі кезде келесі түрде айтуға болатындай тұжырымды дәлелдеді.

Шамалардың кез келген архимедік жүйесін оң нақты сандар жүйесіне енгізуге болады.

(Бұл сөйлемге толық реттелген өрістің категориялығының уәделескен дәлелдеуінің нобайын оңай қосуға болады. Әуелі кез келген толық реттелген өріс те Архимедтік реттелген болатындығын көрсетеді. Сондықтан ол R өрісінің ішкі өрісіне изоморфты, бұдан сәйкес кималардың сәйкестендірілуі мен R – дегі изоморфизмді аламыз.)

Евклид енгізудің орнына шамалардың архимедтік жүйесінің «салыстырымдылығы» жөнінде айтады. Өткен заманда антикалық уақытта концептуалды қатынаста ол жартылай өс «жеткілікті» нүктелерді немесе тіпті олардың барлығынан тұру тұрмауы жөнінде айту қиын болғаны анық. Бірақ толықтық идеясы бәрінен бұрын Архимед жасаған тамамдау әдісі көрсеткендей айқын емес түрде қатысты.

Элементар анализ

Жобалап түсінілетін құрылым:

$$\underline{A} = \langle R, R^R, +, \cdot, -, ^{-1}, 0, 1, \leq \rangle.$$

Тіл және логика:

Теңдікпен бірінші баспалдақты предикаттардың екінші сортты есептелуі.

Индивидтік айнымалылар: x, y, z, \dots ; функционалды айнымалылар: f, g, \dots ;

индивидтік тұрақтылар 0, 1. Индивидтерге жүргізілетін операциялық таңбалар: $+, \cdot, -, ^{-1}$.

Апликация (аргументке функцияны қолдану операциясы): $\dots (\dots)$. Берілген предикат: \leq .

Аксиомалар:

(i) Реттелген өріс.

(ii) Экстенционалдылық:

$$f = g \equiv \forall x(f(x) = g(x)).$$

(iii) Толықтық аксиомасы:

$$\forall f [\exists y \forall x(f(x) \leq y) \supset \exists z \{ \forall x(f(x) \leq z) \\ \wedge \forall y(\forall x(f(x) \leq y) \supset z \leq y) \}]$$

(iv) Орағыту аксиомасы:

$$\forall x \exists ! y A(x, y) \supset \exists f \forall x A(x, f(x)).$$

Толықтық аксиомасының мазмұны бұл теорияда нақты сандардың анықталатын қасиеттерімен емес функция ұғымымен байланысты. Бұл құрылым кез келген күмәндардан тыс болмайды, және оның қазіргі кездегі интуитивті мазмұны – ұзақ және қиын дамудың

нәтижесі. Геометриялық тазалықтың талаптарына сүйене отырып, тек қана алгебралық функциялар ғана заңды екендігін қатаң түрде айтты. Біздің аксиоматизация кезінде бұл келесідей шектеуге сәйкес келеді: (iv)– те функционалды айнымалылардан тұрмайтын $A(x, y)$ формуласы ғана мүмкін болады. Кейін бірақ бұл шынымен де шектеу екендігі анықталды. \sin функциясы трансценденттілік дәлелденген функциялардың бірі болды. Интегралдау кезінде пайда болған функцияға кіріспе, дифференциалдық теңдеулердің шешімі, қатарға жіктелуі және т.б. күрделі дискуссияларға түсті. Мұндай функциялардың әрқайсысының бар болуы біздің аксиомаларымыздан шығады, егер $A(x, y)$ ретінде толық тілдің кез келген формуласын алу мүмкін болса. (біз бұл жерде осы жөнінде толық айтпаймыз.) Ақырында тарихи даму, яғни жай ғана қолданыстар қуаты функцияның өмірінде «табиғаттан», кез келген функциядан және функцияның қазіргі кездегі ұғымынан алынған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Успенский В.А. Нестандартный, или неархимедов, анализ. – М.: Знание, 1983.
2. Девис М. Прикладной нестандартный анализ. – М.: Мир, 2000.
3. Клейн Ф. Элементарная математика с точки зрения высшей, т. I. – М. : Наука, 1987.
4. Клейн Ф. Элементарная математика с точки зрения высшей, т. I I. – М. : Наука, 1987.
5. Марков А.А. О логике конструктивной математики. – М.: Знание, 1974.
6. Robinson A. Non-Standard Analysis. – Revised edition. - Amsterdam: North-Holland, 1974.

ҚАБЫЛДАУ ЖӘНЕ ҚАБЫЛДАУ ТЕОРИЯСЫ

Суниятова Гүлсезім Азаматқызы

«Дизайн» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада қабылдау қасиеттерін ескеріп, байқағыштық қасиеті қалыптастыру.
Түйінді сөздер: қабылдау, түйсік, дифференциялау, адам, тұтастық, структура, зейін.

ВОСПРИЯТИЕ И ТЕОРИИ ВОСПРИЯТИИ

Суниятова Гүлсезім Азаматқызы

Магистрант специальности «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье мы должны принять во внимание свойства восприятия и способность наблюдать.

Ключевые слова: восприятие, восприятие, дифференциация, человек, целостность, структура, внимание.

PERCEPTION AND THEORIES OF PERCEPTION

Suniyatova Gulsezim Azamatkyzy

Master's Degree student of speciality «Design»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article, we must take into account the properties of perception and the ability to observe.

Key words: perception, perception, differentiation, person, integrity, structure, attentiveness.

Қабылдау – қоршаған орта заттары мен құбылыстарының барлық қасиеттерінің жиынтығын кешенді бейнелеу процесі.

Қалыпты жағдайда адамда түйсінудің бес негізгі түрін бөліп көрсетуге болады: көру, есту, дәм сезу, иіс сезу, сипап сезу – адамның сыртқы ортада бағдарлануына мүмкіндік береді. Көру және есту қалыпты жағдайда қабылдау ретінде болады. Көру және есту анализаторлардың көмегімен жүзеге асатын жалпы физиологиялық механизмдерге ие.

А.Н.Леонтьевтің концепциясына сәйкес, түйсік психиканың тарихи бірінші түрі. Түйсіктің пайда болуы жүйке ұлпалары тітіркенуінің дамуымен байланысты. Эволюциялық процестің белгілі бір деңгейінде ағзадағы қарапайым тітіркену сезімталдылыққа ұласады, яғни тек өмір үшін маңызды тітіркендіргіштерге ғана емес, сигналдық мәні бар тітіркендіргіштерге де әсер етуге қабілеттілік. Бұл мүмкін болатын жалғыз көзқарас емес. К.К. Платонов психиканың қарапайым тарихи бірінші түрі эмоция екендігін дәлелдеуге тырысқан.

Түйсіктің даму теориясында түйсінудің пайда болуына эффекторлық процестердің қатысуы туралы да зерттеулер маңызды орынға ие. Бұл зерттеулердің жалпы қорытындысы мынадай: түйсік психикалық құбылыс ретінде жауап реакциясы адекватты емес жағдайда немесе мүлдем болмаған кезде түйсінудің болуы мүмкін емес; қозғалмайтын көз соқырлық

белгісі, ол қозғалмайтын қол астереогностикалық сияқты (А.Н.Леонтьев, П.И.Зинченко, В.П.Зинченко, Т.П.Зинченко және т.б. жұмыстарында).

А.Н.Леонтьев түйсінудің механизмдерін зерттей келе мынадай жалпы қорытындыға келеді, ортақ принциптік механизм сыртқы әсер етуге тән сезім мүшелерінде процестердің бір біріне ұқсау механизмі болып табылады.

Қабылдауда ой процесінің қатысуы арқылы жалпылау элементтері де ұшырайды. Қабылдаған заттарды жалпылағанда кей кезде адам оларды да бір-біріне қосып, бір әрекет етіп отырады.

Бұл жөнінде Л. Фейербах ойлаудың барлық сезімдерімізге қатысының барлығын «тап-таза» көру процесінде де ойдың қатысып отыратындығын, егер көретін заттарға адам зейінін бұрмаса, олардың айналасындағы басқа заттардан бөліп, бөлшектеп, даралап алып, қарамаса адамның оларды жақсылап көре алмайтындығын, сезе алмайтындығын айтады.

Қабылдаудың физиологиялық негізі – ми қабығындағы талдағыштар жүйесінің бірлескен қызметі мен мидың талдау, жинақтау функциясынан туындайды. Қабылдау түрлері әсер етуші заттардың түрлерімен өте тығыз байланысты.

Мәселен, біздің көз алдымызда тұрған нәрселерді көреміз, айналадағы дыбыстарды естиміз., түрлі иіс болса, оны білеміз, денемізге тиген заттарды сезіп, олардың температурасын, сыртқы пішінін, тағы басқа қасиеттері мен сапаларын ажыратамыз.

Қабылдау процесінде қандай талдағыш көбірек орын алса, қабылдау да соларға байланысты болып отырады. Егер қабылдау процесінде көру талдағышы көбірек орын алса, көру қабылдауы, ал егер есту талдағышы көбірек орын алса, есту қабылдауы болады.

Жалпылап қабылдаудың нәтижесі адамның ақыл-ой өрісімен байланысты. Адам қаншалықты білімді болса, соғұрлым жалпылап қабылдау да оның іс әрекетінде үлкен орын алады. Жалпылап қабылдауды ғылымда категориялық деп те атайды.

Жалпылап қабылдаудың нәтижесі адамның ақыл-ой өрісімен байланысты. Адам қаншалықты білімді болса, соғұрлым жалпылап қабылдау да оның іс әрекетінде үлкен орын алады. Жалпылап қабылдауды ғылымда категориялық деп те атайды.

Кеңістік пен уақыт – объективтік категория. Дүниедегі заттар мен құбылыстар кеңістікте орын алады, уақыт ішінде өзгеріп, дамып отырады. Кеңістікті қабылдау – күрделі процесс. Тек адамның нақтылы тәжірибесі арқылы ғана кеңістікті дұрыс тануға болады.

Уақытты қабылдау адамның эмоция – сезімдерімен, уақытты қалай өткізумен тығыз байланысты адамның көңілі қаншалық шат болса, соншалықты уақыт та тез өткендей болады. Керісінше, адамның көңіл-күйі түсіңкі болса, адам уайымдаса немесе ол қайғы-қасірет шексе, уақыт та тым шабан өткендей болып қабылданады.

Уақыттың дұрыс қабылдануы, оның қандай мазмұнда болуымен байланысты. Әрекетсіз өткен ұзақ уақыт болып көрінсе, мазмұны әрекетке толы уақыт- тез өтетін сияқты болады. Сондықтан уақытты субъективті түрде болжамай тек объективті өлшеуіштермен өлшеген жөн болады [1].

Қабылдау арқылы түйсіктің нәтижелері реттелінеді және адам есімдері мен дүние құбылыстары туралы білімге айналады. Әрине, түйсік пен қабылдаудың шекаралары жеткілікті түрде шартты болып келеді, өйткені көптеген жағдайда бұл үрдістерді дифференциялау (бөлшектеу) қиын. Сондықтан да бұл процестер көбіне өзара байланысты және бөлінбейтін құбылыстар ретінде қарастырылады. Қабылдау тек қана адам және жануар миында заттар мен дүниелердің кейбір жеке қасиеттерін бейнелейтін болса, қабылдау процестерінде заттар құбылыстардың (өз қасиеттері мен бөдшектерін кіріктіре, сезім мүшелеріне тікелей әсер етуінің нәтижесінде туындайтын) мида тұтастай бейнелену. Түйсіктер мен қабылдаулар шығу тегі жағынан ұқсас: олар адам сезім мүшелерінің ағзалық қасиеттер (түйсік ситуациясында) немесе заттардың (қабылдау ситуациясында) тікелей әсер еткенде туады. Адамның түйсігі мен қабылдауы үшін ең мәнді нәрсе – олардың әр қайсысына тек сезімдік компоненттің ғана емес, сонымен бірге сөз түрінде жеткізілген рациональды (ұтымды) компоненттің кіруі болып табылады. [2].

Қабылдауға әртүрлі елес, елестету мен ұғымдар кіреді, олар адамның бұрынғы тәжірибелері мен ойлау қызметінің нәтижелері мен ойлау қызметінің нәтижелері болып табылады. Ойлаудың ықпалымен қабылдау оған тепе – теңірек болады. Қабылдау үрдістерінде сөйлеу мәнді рөл атқарады. Шет тілінің сөздік қорлары мен грамматикасын игеру сол тілде сөйлеп тұрған кісінің сөздерін шет тілін меңгерген адамның жақсы қабылдауына мүмкіндік туғызады (В. А. Артемов). Қабылдау ерік үрдістерімен тығыз байланысты. Қабылдаудың тепе-теңдігі мен анықтылығының шарты зейін болып табылады, ол қабылдаудың қызметін жақсартады [3].

Қабылдаудың структуралық теориясы. Зерттеудің басты әдісі – табиғи жағдайда элементарлық түйсікті зерттеу үшін аналитикалық интроспекция (лат. Ішкі көру немесе өзін-өзі бағалау). Структуралитердің айтуынша, біздің қабылдайтын заттарымыз аналитикалық интроспекциялық зерттеуде элементарлық түйсіктердің құрылымы болып шығады екен. Түйсіктер – қабылдаудың бірлігі. Қабылдау бейнелері түйсіктердің жиынтығы. Қабылдау Гештальт теориясы. Структура (құраушы) структуралистердің айтқанындай, тұтастық оның элементтерінің қарапайым қосындысы емес, ал қабылдау түйсіктің жиынтығы да емес, деп санайды Гештальт психологиясы. Бөлек түйсіктер өзіне-өзі өмір сүрмейді, тек қана тұтастық құрылым – Гештальттар бар, олар «қосындылар» тұтастық емес принципіне бағынады. Қосындыларды емес, қабылдаудағы тұтас бейнені (образ), элементтердің перцептивтік ұйымдасу өрісінің процесіне қарастырады. Элементтер өзара әрекеттесіп, сапалық жаңа құрылымдар қалыптастырады. Гештальт психология фон мен фигура арасындағы айырмашылықтарды ашты. Объективті, субъективті бағдарлаушы ықпалдар (Э. Титченердің структуралистік теориясы, Г. Гельмгольцтың санасыз ой қорытындысы теориясы, Дж. Брунердің перцептивті цикл теориясы). Перцептивті теңесу теориясы. Қабылдау теориялары (Г. Гельмгольц, И.М. Сеченов, Н.Н. Ланге). Қабылдауды психофизикалық теориялары (Дж. Гибсон, Э. Гибсон, К. Грехем, Х. Хелсон). Перцептивті іс әрекет. Кеңес психологиясындағы қабылдауға деген іс әрекеттік ықпал. Қабылдау деңгейлері.

Қоршаған сыртқы әлем жағдайы туралы немесе өзіміздің денеміздің жағдайы туралы мәлімет беретін әртүрлі аферентті жүйелер өздерімен бейнеленген құбылыстарға төменгі немесе жоғарғы сезімділікпен байқалады. Олар осындай құбылыстарды жоғарғы немесе төменгі нақтылықпен бейнелей алады. Осы жерден келесі сұрақ туындайды: осындай немесе өзгеше жағдайларда туындайдың біздің әртүрлі рецепторларымыздың сезімділігі қандай?

Психофизиологиядағы рецепторлардың сезімділігін физикадағы приборлардың сезімділігімен теңестіруге болады. Егер біз бір гольвонометрді келесімен салыстырғанда сезімділірек дпн бағаласақ, онда ол келесі гольвонометрге қарағанда аз ғана тоқ қысымына жауап қайтара алады. Әртүрлі сезім мүшелерінің сезімділігін дәл сол кезде тітіркену тудыра алатын түйсіктер арқылы өлшей аламыз. Осындай түйсік тудыра алатын минималды тітіркенішті – түйсіктің абсолютті пороғы деп айтамыз.

Сезімділікті E әрінімен белгілесек, ал порогты қыздырғыштың көлемін r әріпімен белгілесек, біз келесі теңдікті $E = 1/R$ аламыз. Басқа сөзбен айтқанда, неғұрлым порог аз болса, соғұрлым сезімділік күшті болады. Бірақ біздің сезім мүшелеріміз көмегімен тек қана қоздырғышты константироавть етпейміз, онымен қоса оларды, яғни қыздырғыштарды күші және сапасы жағынан ажырата аламыз.

Бұл жерде, ұмытпайтын бір жай ол: сезімділіктің артуы кейде порогтың төмендеуіне әсер етеді, ал субъективтік реакциялардың қозуы порогтың тітіркенуге әсер тигізеді.

Мұндай жағдайды, мысалы протопатиялық тері сезімділігінде байқай аламыз. Жоғарыда берілген сезімділіктің анықтамасынан басқа зат туралы “гиперпазия” туралы айтуға болады. Оны Л.А.Орбели ұсынады.

Фехнер кезінен бері тітіркеніштердің өзгеруі онымен қоса біздің түйсінудің өзгеруі психо – физика атауына ие. Психофизикада порогты анықтайтын бірқатар методтар ойлап табылған.

Г.Э.Мюллер келесі үш методты бөліп көрсетеді:

1. Бағыт – бағдар методы (установка) (Фехер бойынша орта қателік методы)
2. Шекара методы (Вунт бойынша минималды өзгерісті методы)
3. Тұрақты тіркеніштер методы (Фехнер бойынша шыңайы және жалған оқиғалар методы).

1. Бағыт – бағдар методы немесе орталық қателік методы келесіден тұрады: Бақыланатын субъект өзі тітіркенушінің интенсификациясын өзгертеді. Ол оны біресе азайтады біресе көбейтеді.

Орталық қателік бақылаушымен анықталатын бағыт – бағдардың нақты өлшемі.

2. Шекара методы немесе минималды өзгеріс методы. Бұл жерде көлемді бақылаушыға біртіндеп төмен немесе жоғарғы интенсификацияны тітіркендіргіштерді беру арқылы анықталады. Егер абсолютті порогты анықтасақ, онда алдымен 2 көлемді қарастырайық:

1. Бақыланушымен анықталатын тітіркендірулер ішіндегі ең біріншісі /өсу интенсификациясымен / тітіркендіргіш көлемі.

2-інші ретте байқалмаған, кері, азая интенсификациядағы тітіркендіргіш көлемі.

Осы көлемдердің орта арифметикалық мәні абсолютті порогтың шыңайы мәні болады.

2. Үшінші және ең басты психофизикалық метод ол – тұрақты тітіркендіргіштер немесе шыңайы және оқиғалар методы. Методтың мәні келесіде : әртүрлі интенсификацияны тітіркендіргіштерді бақылаушыға ретсіз түрде береді. Егер жанжақты порогты анықтайтын болса, онда бұл тітіркендіргіштерді кәдімгі тітіркендіргіштерді алмастырып береді.

Бұл жерде бақыланушының міндеті: жанағы екі түрлі тітіркендіргіштерді ажырата білуі. Ал абсолютті порог кезінде бақыланушы оған берілген тітіркендіргішті сезінеді ме, әлде сезінбейді ме деген сұрақтарға жауап берсе болады.

Табалдырық көлемі шын және жалған жауаптарды санаған соң арықталады.

Г.Э.Мюллер Фехнерге қарағанда шын және жалған оқиғалар методтарының көмегімен тек қана нақтылық өлшемін ғана емес, онымен қоса жанжақты порогтың көлемінде анықтауды дұрыс деп санайды [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сайт: [pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow/561630/106/123/1471/Жубаназарова Н.С./2018/1](http://pps.kaznu.kz/ru/Main/FileShow/561630/106/123/1471/Жубаназарова_Н.С./2018/1)
2. Котова И. Б., басқалары. Психология. – Ростов: Феникс, 2003. – 78 б.
3. Жарықбаева. Жалпы психология. – А. – 2004. – 95 б.
4. Бабаев С. Жалпы психология. – 2003. – 108-119 б.

СЫЗУ САБАҒЫНДАҒЫ AUTOCAD БАҒДАРЛАМАСЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АРТТЫРУ

Суниятова Гүлсезім Азаматқызы

«Дизайн» мамандығының магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада сызу сабағында Autocad бағдарламасын үйрену, жүйелі қолдану, пәнді оқытуда оқушыға көру арқылы есте сақтауын, оның логикалық ойын дамытып, эмоциясына және сезіміне қозғау салады.

Түйінді сөздер: көру, сезіну, жазу, танымдық, есте сақтау, елестету.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧЕРЧЕНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПРОГРАММЫ AUTOCAD

Суниятова Гүлсезім Азаматқызы

Магистрант специальности «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье мы узнаем как использовать программу Autocad, систематическое использование, визуализацию дисциплины в дисциплине, для развития логического мышления, эмоций и чувств.

Ключевые слова: видит, ощущение, познание, память, воображение.

FORMATION OF PUPILS' INFORMATIVE ACTIVITY AT DRAWING LESSONS USING SOFTWARE AUTOCAD

Suniyatova Gulsezim Azamatkyzy

Master's Degree student of speciality «Design»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article we will learn how to use the program Autocad, systematic use, visualization of discipline in the discipline, for the development of logical thinking, emotions and feelings.

Key words: vision, sensation, writing, cognition, memory, imagination.

Бүгінгі таңда елімізде ғылымның жедел дамуы техниканың жаңаруы, жаңа технологиялардың пайда болуы, оқу жүйесіне жаңаша талаптар қойылуы күн өткен сайын оқытудың дәстүрлі әдістерін жетілдіруді қажет етуде. Ақпараттық – коммуникативті технологияларды білім беру саласында үйлесімді пайдалану оқушылардың шығармашылықпен жұмыс істеуіне негізделініп, өзіне қажетті мазмұн мен мәліметті ақпарат көзінен тандап, танымдық белсенділігін қалыптастырады.

Танымдылық белсенділік дегеніміз – оқушының оқуға, білімге деген ынта – ықыласының, күштарлығының ерекше көрінісі. Мұғалімнің баяндап тұрған материалын түсіну үшін, оқушының оны зейін қойып тыңдауы, алған білімін кеңейтіп толықтыру үшін, өздігінен кітап оқуы, бақылау, тәжірибе жасау, жазу, сызу сияқты жұмыстар істеуі керек. Сондықтан мұғалім оқушылардың танымдық қабілетін дамыту үшін, оқу үрдісі оларды қанағаттандыратындай ұйымдастырылуы қажет.

Осы орайда сызу сабағын оқытуда компьютерлік бағдарламаларды қолданып, білім беруде нәтижеге қол жеткізуге болады.

Сызу пәнін компьютерлік бағдарламаларды жүйелі қолдану, пәнді оқытуда оқушыға көру арқылы есте сақтауын, оның логикалық ойын дамытып, эмоциясына, сезіміне қозғау салады. Оқушы ешкімнің көмегінің өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға дағдыланады. Бүгінгі күндерде AutoCAD 2002 – автоматты проекциялау жүйелері арасында ең мықтысы болып табылады. Техникалық проекциялаудың әртүрлі аймағында керек болған, кез-келген сызба жұмыстарын орындай алады. Программаның ішкі компоненттерінің жетілдіруінен басқа, көп жаңа функция пайда болды. Бұл функциялар қолданушының жұмыс уақытын қысқартып, сызба сызуды біршама жеңілдетті. Жаңа ақпараттық технологиялар білім беру жүйесін, оқу үрдісінің сапасын жетілдіруде жаңа мүмкіндіктерді ашады. AutoCAD бағдарламасы сызба жұмыстарын орындау үшін қолданылатын арнайы бағдарлама. AutoCAD-ң бірінші версиясы 1982ж. Жарық көрді және ол DOS жүйесінде жұмыс істеген болатын. Бұл шынында дербес компьютерде жақсы жұмыс істей алатын алғаш автоматты проекциялау программасы еді. Ол кездерде бұл сияқты жүйелерді мықты жұмыс станциялары ғана қолданған. Бірінші версияның басты ерекшелігі, файлдардың көбісі, ASCII форматындағы жай мәтіннен құрылған еді.

Жоғарыда айтылып өткендей, AutoCAD АПРЖ(САПР)-гі қолданымда ең көп болған программа, түрлі техникалық проекциялау облыстарында эффектілі түрде жұмыс істеуге мүмкіндігі бар графикалық программалық жүйе. Латын емес тілдерді қолданғандар да бұл программаға тез арада үйрене алады. Сол себепті AutoCAD дүние жүзінде конкуренциядан тыс болып, ол дүниенің 150 мемлекетінде қолданылады және 2 миллионнан астам регистрацияланған қолданушыға ие.

AutoCAD бағдарламасы көрнекіліктерді дайындап сабақ түсіндіру, сызу сабақтарында баланың көру арқылы, есте сақтау және танымдық қабілеттерін арттырудың бірде-бір жолы болып табылады. Баланың сызу сабағында кеңістікті көз алдына елестету қабілетін дамыту практикалық іс-әрекетте орындалудың маңызды құраушысы. Программаның ішкі компоненттерінің жетілдіруінен басқа, көп жаңа функция пайда болды. Бұл функциялар қолданушының жұмыс уақытын қысқартып, сызба сызуды біршама жеңілдетеді. Сызба сабағында AutoCAD бағдарламасын пайдалану, оқушылардың ой-өрісін, дағдыларын дамытып, логикалық қабілеттерін қалыптастырады. AutoCAD 3D бағдарламасында бұйымдарды көре отырып бөлшектеу, олардың қимасын жасау және күрделі емес бұйымдарды талдай білу біліктерін қалыптастырды. Үш өлшемді модельдермен жұмыс кезіндегі басты мақсат – проекциялаудың түрлі бағытта, объектінің көрінісін құру. AutoCAD он типтік бағыт ұсынады. Олар View менюінде орналасқан: Үстіден қарағандағы көрініс, Астыдан қарағандағы көрініс, Сол жағынан қарағандағы көрініс, Оң жағынан қарағандағы көрініс, Алдынан қарағандағы көрініс, Артынан қарағандағы көрініс, Оңт-бат. изометрия көрінісі, Оңт-шығ. изометрия көрінісі, Солт-шығ.изометрия көрінісі, Солт-бат. изометрия көрінісі.

Бағдарламаны іске қосудың тағы да бір жолы Іске қосу Бағдарламалар — AutoCAD 2006 — AutoCAD 2006 бұйрық жолдарын орындау арқылы жүреді. Auto CAD 2006 бағдарламасы толықтай жүктелгеннен кейін жұмысты бастау (Start up) сұқбаттасу терезесі пайда болады. Бұл терезеде керекті жұмыс режимін таңдауға болады. Көрсетілген батырмаларды шерткеннен кейін, таңдалған үлкен батырма өзінің жағдайын «басылған» күйге, ал терезенің жоғарғы оң жағындағы жазба мәтін мазмұны батырма атына өзгереді. Сұқбаттасу терезесімен жұмысты аяқтау үшін ОК батырмасын шерту қажет.

Егер жаңа бос сурет құру керек болса, онда Startup (Жұмысты бастау) терезесіндегі Start from Scratch (Қарапайым шаблон) батырмасын пайдалану керек. Бұл режим келісім бойынша ұсынылады. Бұл шаблонда ең аз орнатуымен жаңа бос сызу құрылады. Қолданушы оның қандай өлшем бірлікте жұмыс жасайтынын білу керек: Imperial (feet and inches) (ағылшынша — фут пен дюйм) немесе Metric (метрикалық). Екінші нұсқа біздің жағдайда

ыңғайлы. Қолданушы Use a Template (Шаблон бойынша) режимін таңдауда жұмысты толықтай жаңадан бастамай, әртүрлі форматтағы дайын шаблондарды қолдана алады (жиектеулер, штамптар және т.б. сызықтар мен орнатулар болуы мүмкін). Use a Wizard (Шеберді шақыру) режимі жаңа суретті баптауға шебер бағдарламаларының бірін шақыруға мүмкіндік береді. Start from Scratch (Қарапайым шаблон) режимін келісім бойынша қолданады. Ашылған терезеде AutoCAD жұмыс алаңы элементтерімен танысайық. Экранның орта бөлігі — бұл суреттің көрінетін бөлігі тұратын негізгі жұмыс алаңы (қалған бөлігі жоғары, төмен, оң және сол жақтарда орналасуы мүмкін). Курсорды бұл бөлікте (одан әрі қарай графикалық экран деп аталады) қозғаған кезде, курсор қиылысу нүктесінде төртбұрышты нысаналы сызықтардың қиылысу түрінде болады. Қиылысқан сызықтардың ұзындығы CURSORSIZE жүйелік айнымалы көмегімен беріледі. Графикалық экранның төменгі сол жақ бұрышында координаттар жүйесінің өстер белгісі орналасқан (4 цифрмен белгіленген). Экранның жоғарғы қатары меню қатары деп аталады. Қатар File (Файл), Edit (Түзету), View (Түр), Insert (Енгізу), Format (Формат), Tools (Сервис), Draw (Сурет салы), Dimension (Өлшем), Modify (Редакт), Express (Экспресс), Window (Терезе), Help (Анықтама) менюлерінен тұрады. Әрбір менюдің ішкі бұйрықтары бар. Графикалық экранның төменгі жағында Model (Үлгі), Layout 1 (1-парақ) және Layout 2 (2-парақ) (7-элементтер) қосымша батырмалары орналасқан. Қосымшалар үлгі кеңістігі мен парақтар арасындағы ауыстыру кезінде қолданылады. Қосымшалар атының сол жағындағы үшбұрышты батырмалар қосымшаның тізімдері бойынша екі бағытта да қозғалуға мүмкіндік береді. Қосымшаның оң жағында графикалық экран үшін көлденең айналдыру сызықтары орналасқан. Тік айналдыру сызықтары графикалық экранның оң жағында орналасқан. Экранның төменгі жағында (11) Command: (Бұйрық:) формасында қолданушының жүйемен сұқбаттасуы жүреді. Бұл жерде енгізілген бұйрықтар мен AutoCAD жауаптары (немесе сұрақтары) көрінеді. Бұл аймақ бұйрықтар қатарының аймағы деп те аталады. Command: (Бұйрық:) соңғы жолы бұйрық қатары деп аталады. Бұйрықтар қатарының төменгі аймағында координат есепшісі мен режимдердің төртбұрышты батырмалары бар қалып-күй қатары орналасқан. Режим батырмалары: SNAP (ҚАДАМ), GRID (ТОП), ORTHO (ОРТО), POLAR (ОТС-ПОЛЯР), OSNAP (БАЙЛАНЫСУ), OTRACK (ОТС-ПРИВ), LWT (ВЕС), MODEL (ҮЛГІ). Координат есепшісі сызу аумағында бағыттау үшін қолданылады. Ол өзінің үш координаттық мәнін тышқан көрсеткішін графикалық экран бойынша қозғалу кезінде өзгертеді. Есепші <F6> функционалдық пернесі арқылы сөндірулі болуы мүмкін. Аталған пернені таңдау арқылы қайтадан қосуға болады. Есепшіні қосу және сөндірудің тағы да бір тәсілі тышқанның сол батырмасымен есепші қатарында шерту керек.

Оқушылардың білім сапасын жетілдіру және жақсарту көбіне мұғалімнің сабақты дұрыс жоспарлауынан және дайындығына байланысты. Сызу сабағында сызбалардың әр қадамын көрсете отырып орындаса, біріншіден уақыт үнемделеді, екіншіден балаларға көрсете отырып түсіндіру кеңістікте елестету қабілетін дамытып, оқушылардың танымдық қабілеттерін қалыптастырады.

Білім алушылардың танымдық белсенділігін, ақыл-ой қабілеттерін дамытуда, оқуға қажетті біліктер мен дағдылар, алған білімнің саналығы және біліктілігін қамтамасыз етуде көрнекіліктер мен ақпараттық технологиялардың маңызы зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ералин Қ., Матеева Т. Сызу оқыту әдістемесі. (Бейнелеу өнері және сызу мамандығы студенттеріне арналған дәрісбаяндар мен практикалық тапсырмалар жинағы.) Түркістан. Тұран. – 2011.
2. Бапаева М. Қ. Жоғары мектеп психологиялық білім беру процесін жетілдіру. Оқу құрал. – Алматы, 2006.-176 б.
3. Сайт: kazorta.org/autocad-ba-darlamasy/

4. Білім образование. Ғылыми педагогикалық журнал. 2011 ж. 18-19 б.

**ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕР ЕТУДІҢ КЕЗЕҢДЕРІН БАҒАЛАУДАҒЫ
ҚҰЖАТТАРДЫҢ РЕГЛАМЕНТТЕЛУІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Тагибергенова Жанара Барлыққызы

Ильясова Фатима Сериккалиқызы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Капанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖФА профессоры

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада регламенттеуші құжаттарға, сондай-ақ қоршаған ортаға әсерді алдын ала бағалау жобасын әзірлеу кезіндегі рәсімдерге, сондай-ақ қоғам мен табиғаттың өзара қарым-қатынасының түрлі аспектілерін қозғайтын көптеген құқықтық актілерді біріктіруге және жүйелеуге мүмкіндік беретін нормативтік қызметтің экологиялық бағыттылығына баға беріледі.

Түйінді сөздер: ластану, атмосфералық ауа, заңнамалық актілер, халықтың денсаулығы, Жер, жер қойнауы, су, өсімдік және жануарлар әлемі.

**ОСОБЕННОСТИ РЕГЛАМЕНТИРУЮЩИХ ДОКУМЕНТАЦИИ ПРИ ОЦЕНКЕ
ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ**

Тагибергенова Жанара Барлықовна

Ильясова Фатима Сериккалиевна

Магистранты специальности

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Капанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Казахско-Русский Международный университет: 030006, Актөбе, ул.Айтеке би,52;

В статье дается оценка на регламентирующие документы, а также на процедуры при разработке проекта предварительной оценки воздействия на окружающую среду, а также экологическая направленность нормативной деятельности, которая позволяет объединить и систематизировать многочисленные правовые акты, затрагивающие различные аспекты взаимоотношений общества и природы.

Ключевые слова: загрязнение, атмосферный воздух, законодательные акты, здоровье населения, земля, недра, вода, растительный и животный мир.

**FEATURES REGULATING DOCUMENTATION AT ENVIRONMENTAL IMPACT
ASSESSMENT**

Tagibergenova Janar Barlukovna

Ilyassova Fatima Serikkaliyevna

Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In article an assessment on the regulating documents and also on procedures is given when developing the project of preliminary estimate of impact on the environment and also ecological

orientation of standard activity which allows to unite and systematize the numerous legal acts affecting various aspects of relationship of society and the nature.

Key words: pollution, atmospheric air, acts, health of the population, earth, subsoil, water, plant and animal life.

Основными источниками экономической стабильности в Республике Казахстан являются нефть и газ, но в то же самое время они остаются и основными источниками загрязнения природной среды: атмосферного воздуха, почвенно-растительного покрова, подземных и поверхностных вод.

В настоящее время в Республике Казахстан действует ряд законодательных актов, регулирующих общественные отношения в области экологии с целью предотвращения негативного воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду, жизнь и здоровье населения.

Законодательство Республики Казахстан ориентировано на переход от ресурсных отношений к отношениям, направленным на рациональное природопользование, одним из главных компонентов которого является сохранение качества окружающей среды. Сохранение качества окружающей среды зависит от уровня рационального использования ее составных частей – природных ресурсов. Поэтому экологическая направленность нормативной деятельности государства позволяет объединить и систематизировать многочисленные правовые акты, затрагивающие различные аспекты взаимоотношений общества и природы.

Формирование законодательства РК осуществляется в соответствии с основными экологическими принципами. Развитие экологического законодательства, степень кодификации и систематизации его на сегодняшний день сформировали в системе действующего права Республики Казахстан комплексную интегрированную отрасль – экологическое право.

Процедура осуществления оценки воздействия на окружающую среду регулируется широким кругом законодательных актов, обеспечивающих рациональное использование и охрану окружающей среды на территории Республики Казахстан, которые приведены ниже.

Основой природоохранного законодательства является Конституция, которая провозглашает: земли, недра, воды, растительный и животный мир, находятся исключительно в государственной собственности.

Охрана окружающей среды – одна из общегосударственных задач республики, которые основываются на кодексах, Законах, указах, имеющие силу Закона:

– **Экологический кодекс (ЭК)** Республики Казахстан (от 09.01.2007 года N212-III ЗРК, с изменениями и дополнениями от 01.01.2018г) является основным законодательным документом Республики Казахстан в области охраны окружающей среды.

Настоящий Кодекс регулирует отношения в области охраны, восстановления и сохранения окружающей среды, использования и воспроизводства природных ресурсов при осуществлении хозяйственной и иной деятельности, связанной с использованием природных ресурсов и воздействием на окружающую среду, в пределах территории Республики Казахстан.

Экологический кодекс определяет правовые, экономические и социальные основы охраны окружающей среды в интересах благополучия населения. Он призван обеспечить защиту прав человека на благоприятную для его жизни и здоровья окружающую природную среду [1,4,5]. Экономические и социальные основы охраны окружающей природной среды в интересах настоящего и будущих поколений, отражены в Экологическом Кодексе, и направлены на организацию рационального природопользования:

– **Водный кодекс** Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, №481-II ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018) является законодательным документом Республики Казахстан в области водопользования и охраны водного фонда,

водоснабжения и водоотведения для сохранения и улучшения жизненных условий населения и окружающей среды. Водное законодательство Республики Казахстан регулирует отношения в области использования и охраны водного фонда, управления водным фондом и водохозяйственными системами, водоснабжения и водоотведения, проведения гидромелиоративных работ и работ по безопасности водохозяйственных систем и сооружений и иные водные отношения.

– **Кодекс Республики Казахстан (Налоговый кодекс)** «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 25 декабря 2017 года №120-VI. Настоящий Кодекс регулирует властные отношения по установлению, ведению и порядку исчисления и уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет, а также отношения между государством и налогоплательщиком (налоговым агентом), связанные с исполнением налогового обязательства.

– **Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях»** от 5 июля 2014 года №235- V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018г). Основанием административной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава правонарушения, предусмотренного в особенной части настоящего Кодекса.

– **Гражданский кодекс** Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года, №409-1 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.12.2017г).

– **Уголовный кодекс** Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018г)

Задачами настоящего Кодекса являются:

- защита прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности;
- прав и законных интересов организаций, общественного порядка и безопасности, окружающей среды, конституционного строя и территориальной целостности Республики Казахстан, охраняемых законом интересов общества и государства от преступных посягательств;
- охрана мира и безопасности человечества, а также предупреждение преступлений.

Для осуществления этих задач настоящий Кодекс устанавливает основания уголовной ответственности, определяет, какие опасные для личности, общества или государства деяния являются преступлениями, устанавливает наказания и иные меры уголовно-правового воздействия за их совершение.

– **Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения»** от 18.09.2009 года №193-IV. Настоящий Кодекс регулирует общественные отношения в области здравоохранения в целях реализации конституционного права граждан на охрану здоровья; (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018г).

– **Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании»** от 24 июня 2010 года №291-IV. Данным актом установлены общие экологические требования и специальные требования к деятельности по использованию и охране недр (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017г)

– **Закон Республики Казахстан «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира»** от 9 июля 2004 года №593-П, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.06.2017г). Данным законом установлены требования по охране животного мира при проектировании, строительстве, эксплуатации хозяйственных объектов.

– **Закон Республики Казахстан «Об особо охраняемых природных территориях»** от 7 июля 2006 года №175-III ЗРК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.06.2017г). Настоящий Закон регулирует общественные отношения по созданию, расширению, охране, восстановлению, устойчивому использованию и управлению особо охраняемыми природными территориями и объектами государственного природно-заповедного фонда, представляющими особую экологическую, научную, историко-

культурную и рекреационную ценность, а также являющимися компонентом национальной, региональной и мировой экологической сети.

- Закон Республики Казахстан от 23 апреля 1998 года №219-1 «О радиационной безопасности населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2016г). Настоящий Закон регулирует общественные отношения в области обеспечения радиационной безопасности населения, в целях охраны его здоровья от вредного воздействия ионизирующего излучения [1,4,5].

В РК приняты законодательные и подзаконные акты, регулирующие те или иные вопросы в области охраны окружающей среды. Основными законодательными актами в этой области являются:

Во исполнение указанных законодательных актов, Правительством РК был принят ряд постановлений, регулирующих вопросы охраны окружающей среды:

– Приказ Министра охраны окружающей среды от 12 июня 2013 года №162- «Типовой перечень мероприятий по охране окружающей среды».

– «Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 16.03.2015г №209 об утверждении санитарных правил «Санитарно-эпидемиологические требования к водоемным источникам, местам водозабора для хозяйственно-питьевых целей, хозяйственно-питьевому водоснабжению и местам культурно-бытового водопользования и безопасности водных объектов».

– Приказ Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 29 декабря 2014 года №157 «Об утверждении Правил охраны и содержания памятников истории и культуры».

– Постановление Правительства Республики Казахстан 27.06.2007г №535 «Об утверждении Правил экономической оценки ущерба от загрязнения окружающей среды» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.06.2016г).

– Приказ Министра охраны окружающей среды РК от 08.04.2009г №68-п «Об утверждении Методики расчёта платы за эмиссии в окружающую среду».

– Приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 21.01.2015г №26 «Об утверждении Перечня загрязняющих веществ и видов отходов, для которых устанавливаются нормативы эмиссий».

И в заключении необходимо дать оценку воздействия на окружающую среду необходимо рассматривать как один из механизмов экологического нормирования, так как задача определения характера и степени опасности потенциальных видов воздействия сопряжена с элементами экологического нормирования в процессе определения допустимых экологических нагрузок и рекомендаций по оптимизации хозяйственной деятельности и максимальному снижению ущерба окружающей среде.

Список использованной литературы:

1. Экологический кодекс Республики Казахстан, утверждённый постановлением Правительства РК №212 от 09.01.2007г (с изменениями и дополнениями от 01.01.2018г).

2. Вылкован А.И., Венцюлис Л.С, Зайцев В.М., Филатов В.Д. Современные методы и средства борьбы с разливами нефти: Научно-практическое пособие. - СПб.: Центр-Техинформ, 2000.

3. Мелкозеров В.М., Васильев С.И. Технология очистки нефтезагрязненных земель, водоемов, лесных угодий и других ландшафтов. Вестник науки и образования. 2008. № 2 с.7-13

4. Безопасность труда в нефтегазовом комплексе: справ. пособие/ сост.: Аржанов С.П., Васильев С.И., Горбунова Л.Н. Красноярск: ИПК СФУ, 2008, 519 с.

5. Сериков Ф.Т., Оразбаев Б.Б. Проблемы профилактики разливов нефти и методы реагирования//Нефть и газ, №2, 2002.-с.164

6. Грищенко А.И, Акопов Г.С., Максимов В.М. Экология, нефть и газ. М.: Наука, 1997. -598 с

ТОПЫРАҚ ЖАМЫЛҒЫСЫНАН МҰНАЙДЫҢ АВАРИЯЛЫҚ ТӨГІЛУІН ЖОЮ

Тагибергенова Жанара Барлыққызы

Ильясова Фатима Сериккалиқызы

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының магистранты

Капанова Айна Төлегенқызы

п.ғ.кандидаты, РЖФА профессоры

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мұнай және газ кен орындарын пайдалану өндірістік алаңдарда Ұңғымаларды авариялық фонтандау нәтижесінде өңірдің экологиялық жағдайын қиындатады.

Геологиялық ортаның жоғарғы бөлігінің (топырақ, аэрация аймағының жыныстары, жоғарғы қабаттың жер асты сулары) мұнай мен мұнай өнімдерінің жер үсті авариялық төгілуінің нәтижесінде мұнай ластануы (ҰЗ) орын алады.

Төгілуді жою әдісі оқшаулау және жоюдың барлық ықтимал және орынды әдістерімен орындалуы тиіс.

Түйінді сөздер: фонтандау; көмірсутегі шикізатының ағып кетуі; геологиялық ортаның жоғарғы бөлігі; жаппай әсер ету; оқшаулау; жою.

ЛИКВИДАЦИЯ АВАРИЙНЫХ РАЗЛИВОВ НЕФТИ С ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА

Тагибергенова Жанара Барлыққызы

Ильясова Фатима Сериккалиевна

Магистранты специальности

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Капанова Айна Тулегеновна

Кандидат педагогических наук, профессор РАЕ

Казахско-Русский Международный университет: 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Эксплуатация месторождений нефти и газа осложняет экологическую ситуацию региона в результате аварийных фонтанирования скважин на производственных площадях, повреждений трубопроводов вдоль линий их прокладки.

Нефтяные загрязнения (НЗ) верхней части геологической среды (почвы, породы зоны аэрации, грунтовые воды верхних горизонтов) происходят в результате поверхностных аварийных разливов нефти и нефтепродуктов.

Метод ликвидации разлива должен быть выполнен всеми возможными и целесообразными методами локализации и ликвидации.

Ключевые слова: фонтанирование; утечка углеводородного сырья; верхняя часть геологической среды; залповое воздействие; локализация; ликвидация.

ELIMINATION OF OIL SPILLS FROM THE SOIL COVER

Tagibergenova Janar Barlukovna

Ilyassova Fatima Serikgaliyevna

Master's degree student of speciality "Life safety and Environmental Protection»

Kapanova Aina Tulegenovna

The candidate of pedagogical Sciences, Professor Russian Academy of natural Sciences

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Exploitation of oil and gas fields complicates the ecological situation in the region as a result of emergency well spills on production areas, pipeline damage along the lines of their laying.

Oil pollution (NZ) of the upper part of the geological environment (soils, rocks of the aeration zone, groundwater of the upper horizons) occur as a result of surface oil and oil product spills.

The spill response method should be performed by all possible and appropriate methods of containment and elimination.

Key words: flowing; leakage of hydrocarbon raw materials; the upper part of the geological environment; salvo impact; localization; liquidation.

In Western Kazakhstan, major of oil and gas fields are being exploited intensively. The growth of hydrocarbon production significantly complicated the ecological situation in this region. Anthropogenically degraded soils are widely spread in oilfields, along oil pipelines and transport lines, and in areas of exploration and geophysical drilling. They arise due to mechanical disturbances in the soil cover, accidents at wells, damage and corrosion of pipelines, breakthroughs of oil sludge and drilling waste maps, pollution by sewage and due to emissions of toxic compounds into the atmosphere. In the 1970s a large gas-oil field “the Northern Buzachi” was discovered in Western Kazakhstan. Its construction and production of oil has begun in 1998-1999.

Anthropogenically degraded soils are widespread in oil and gas production areas, along oil and gas pipelines and transport communications, and on the sites of exploration and geophysical drilling. They arose due to technogenic (mechanical) disturbances in the soil cover, emergency fountains of wells and damage to oil and gas pipelines, discharges of oilfield sewage and chemicals. Pollution occurs as a result of emergency release of oil into "barns", at rocking machines and on the oil pipeline route when pipes are broken. The soil profile is impregnated with crude oil, and a dense bitumen crust with a thickness of 15-20 cm and more is formed. In places of emergency burning of oil and gas, the upper soil horizons become charred and become biologically lifeless. Oil in the Caspian region is mostly highly paraffinic, characterized by a density of 0.8-0.9%, contains paraffin 20-25%, aromatic substances - 10-15 and naphthenic - 20-30%. The ecological situation is complicated in places due to the presence of foci of radioactive contamination [1,2,3].

Soil pollution by oil products is noted throughout of oil production areas (Uzen, Zhetybai, Karazhanbas, Kalamkas, Tengiz, etc.). Extremely strong, in places totally, the soil cover of the territory of the association - “Mangyshlakneft” on the area of 66 thousand hectares was destroyed. There are about 8 thousand operational and as many injection wells. On the Mangyshlak peninsula, in addition, dozens of geophysical and wells of working drills for oil and gas were drilled and also 16 quarries for the extraction of minerals function in these areas. Such a high technogenic load on a relatively limited production area causes significant damage to the soil cover and the entire ecological environment. About 4 thousand hectares are covered in the Mangistau region. In this area there are facilities 580 oil storage, and only in 1999 there were 755 gusts of oil pipelines, in which there were 1756.56 oil production.

Also, pollution occurs as a result of emergency release of oil into "barns", at rocking machines. The oil of this region is highly paraffinic, characterized by a density of 0.8-0.9%, contains paraffin 20-25%, aromatic substances -10-15 and naphthenic - 20-30%. The soil profile is impregnated with crude oil, and a dense bitumen crust with a thickness of 15-20 cm and more is formed. In places of emergency burning of oil and gas, the upper soil horizons become charred and become biologically lifeless. Due to flooding of oil and gas complex in the Caspian Sea, pollution of sea water and reduction of the population of fish, seals, waterfowl take place.

Today's negative oil production problems are mainly leakage of technical fluid from oilfield sites, which, with surface and groundwater runoff together enter into the natural watercourses. There is a contamination of groundwater due to the leakage of hydrocarbon raw materials in the process of oil production. Pollution of surface, soil and groundwater occurs also in case of accidents

on field and main pipelines, which leads to the introduction of oily liquid into terrestrial ecosystems.

Therefore, it is important to study the oil contamination (NZ) of the upper part of the geological environment (soils, rocks of the aeration zone, ground waters of the upper horizons) that occur as a result of surface oil and oil products spills. To the category of indirect discharges of NZ into the environment should be referred to their migration from the sludge accumulators of the waste of the oil and gas complex[4,5,6].

Emergency oil spills and oil products are distinguished by a high salvo impact on the environment, causing a rapid response. Therefore, the time factor for the localization and elimination of oil spills on land have decisive importance. When the measures to eliminate the accident are not taken quickly enough and effectively, the contamination zone is significantly increased, and its consequences are manifested to a greater extent.

The choice of the strategy for the work production to eliminate oil spills and oil products is carried out depending on the terrain, the nature and size of the oil spill, the climatic features, the presence of waterways, etc., which are taken into account in the liquidation work.

Oil is the basis of fuel and energy balances of all economically developed countries of the world. Kazakhstan today occupies one of the leading places in oil production, but despite this, the current state of security at facilities of oil production is far from the perfect.

Improving security in oil fields can be considered in different aspects: increasing the stability of infield, pressure and main pipelines; increasing the strength of oil storage tanks, etc. One of the ways to increase security for oil production facilities is also the rational distribution of forces and means designed to localize and eliminate emergencies with petroleum products[1,5].

The current regulatory and legal framework in the field of prevention and elimination of emergency situations with oil products does not provide recommendations on specific methods for calculating the distribution of forces and resources. Elimination of oil spills on infield pipelines is complicated by the fact that specialized infrastructure has not been created to deliver specialized equipment, which requires additional costs on the part of the owner of the oil field and an increase in damage from the consequences of the accident.

Conclusion

It should be noted that each emergency situation caused by an emergency spill of oil and oil products differ from the certain specificity. The multifactor nature of the oil-environment system often makes it difficult to adopt the optimal solution for emergency spill response.

Nevertheless, by analyzing the ways to deal with the consequences of spills and their effectiveness in relation to specific conditions, an effective system of measures can be created that allows the elimination of the consequences of accidental spills of the NNP as soon as possible and minimizes the environmental damage.

Summarizing, it can be concluded that when choosing the method for eliminating the spill of NNP, one must proceed from the following principles:

- all work should be carried out as soon as possible;
- conducting an operation to eliminate the spill of the NNP should not cause greater environmental damage than the emergency spill itself.

Probability occurrence of oil spills is high, and this implies a comprehensive response and struggle of oil spills by various means. Timely and qualitative struggle of oil spills can significantly reduce the amount of environmental and economic damage. Serious oil spills cannot be predicted in advance, however, in case of spills, the fight against them must be carried out by all possible and appropriate methods of containment and elimination.

References:

1. Vylkovan AI, Ventsulyus LS, Zaitsev VM, Filatov V.D. Modern methods and means of oil spills struggle: Scientific and practical guide. - SPb .: Center-Techinform, 2000.

2. Melkozerov VM, Vasiliev SI Technology of cleaning oil-polluted lands, reservoirs, forest lands and other landscapes. Bulletin of science and education. 2008. № 2 p.7-13
3. Safety of labor in the oil and gas sector: reference. allowance / comp .: Arzhanov SP, Vasiliev SI, Gorbunova LN Krasnoyarsk: IPK SFU, 2008, 519 p.
4. Serikov FT, Orazbaev B.B. Problems of Oil Spill Prevention and Response Methods // Oil and Gas, No.2, 2002.-p.164
5. Gritsenko AI, Akopov GS, Maksimov VM Ecology, oil and gas. M .: Nauka, 1997. -598 s
6. Gvozdikov VK, Zakharov V.M. Technical means of liquidation of oil spills on the seas, rivers and reservoirs: A reference book. - Rostov-on-Don, 1996.

САЯБАҚ АЙМАҒЫНЫҢ ЖЕТІЛДІРУІ

Такишева Сагадат Абаевна

«Дизайн» мамандығының 3 курс студенті

Шлапак Елена Юрьевна

Ғылыми жетекші

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада саябақ аймақтарының жетілдіруі және саябақты жетілдіру деген түсініктің анықтауы туралы айтылған. Жетілдіруден басқа, заманауи экология, жасыл екпелер мен көгалдандыру, саябақтардың түрлері, олардың пайдасы мен жобалауы туралы айтылады. Сондай-ақ, саябақтар қала тұрғындарының денсаулығына қалай әсер ететінін сипаттайды.

Түйінді сөздер: саябақ, жетілдіру, көгалдандыру, ағаш пен талдар, экология, жобалау.

БЛАГОУСТРОЙСТВО ТЕРРИТОРИИ ПАРКА

Такишева Сагадат Абаевна

Студент 3 курса специальности «Дизайн»

Шлапак Елена Юрьевна

Научный руководитель

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье рассказывается о благоустройстве территории парков, а также определение самого понятия благоустройство. Кроме благоустройства рассказывается о современной экологии, озеленениях и зелёных насаждениях, о различных видах парков, их пользе и проектировании. Также рассказывается о том, как влияют парки на состояние здоровья жителей городов.

Ключевые слова: парк, благоустройство, озеленение, деревья, экология, проектирование.

LANDSCAPING OF THE PARK AREA

Takisheva Sagadat Abayevna

Student of the third course of specially Design

Shlapak Elena Yuryevna

Research supervisor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article describes the landscaping of parks, as well as the definition of the concept of landscaping. In addition to landscaping, it is told about modern ecology, landscaping and green plantings, about different types of parks, their benefits and planning. It also describes how parks affect the health of urban residents.

Key words: park, landscaping, gardening, trees, ecology, planning.

В настоящий момент экологическое состояние городов очень негативно влияет на здоровье и состояние жителей. В крупных городах остро ощущается недостаток в зеленых насаждениях, деревьях и чистом воздухе. Поэтому для того чтобы улучшить экологию

города нужно осуществлять городское озеленение. Зеленные насаждения в городской среде всегда положительно сказывались на его микроклимате, воздухе, почве, городских зданиях и тротуарах. Собственно, поэтому в городе должно быть много парков, а в этих парках, много деревьев и растительностей. Парки являются главными объектами озеленения, они выполняют не только эстетическую функцию, но и санитарно-гигиеническую и рекреационную. Нужно больше времени уделять благоустройствам территории парков, так как они имеют влияние на планировочную структуру города.

Для начала расскажем несколько слов о пользе парков. Согласно различным исследованиям, люди, которые посещают места с большим количеством зеленых насаждений, меньше страдают психическими расстройствами, также у них наблюдается больший уровень удовлетворенности жизнью, чем у тех, которые не посещают их. Для детей также просто жизненно необходимо время от времени посещать такие места, где можно поиграть в окружении зелени, чтобы из них выросли полноценные граждане уважающие свое окружение и природную среду. Увеличение и благоустройство таких парковых территорий позволит значительно улучшить экологию города.

Благоустройство парка – это не только высадка деревьев и кустов, но и облагораживание территории в целом. Это значит очистка территории от зарослей и сорняков, установка разных мест для отдыха и развлечений, полное оснащение освещением, высадка газонов, то есть все для удобства посетителей.

Быстро помогает решить проблему с озеленением высадка крупных деревьев. Также необходимо создание аллей, бульвар, скверов и различных парковых зон. К проекту озеленения и благоустройства обычно привлекают ландшафтных дизайнеров и других специалистов. Для того чтобы грамотно разобраться в этом необходимо изучить историю развития садово-паркового искусства.

Парковое искусство появилось сначала в Китае, а позже пришло во Францию в эпоху барокко. И только в XIX веке появились первые общедоступные парки. Парки бывают нескольких видов:

Парк культуры и отдыха. Такой парк необходим для отдыха посетителей. В таком парке зелёные насаждения занимают 50% от всей площади.

Парк с аттракционами, или же парк развлечений – 40% зелёных насаждений, а остальная часть аттракционы.

Английский парк, то есть (пейзажный) - такой парк характерен свободной планировкой, естественным видом и неровным ландшафтом.

Французский парк, то есть (регулярный) - это парк, имеющий геометрически ровную планировку, с ярко выраженной симметрией. Такой парк можно охарактеризовать прямыми аллеями и ровно стриженными деревьями, и кустарниками.

Парк-выставка – 30% от территории это зелёные насаждения, а остальная часть - демонстрационные павильоны.

Исторические или скульптурные - то есть парки - музеи, основными экспонатами которых являются скульптуры, они создаются для ознакомления людей с историей и памятниками.

Ботанический парк - территория, на которой с научно-исследовательской, и учебной целью, изучаются и демонстрируются коллекции живых экзотических растений из разных частей света и различных климатических зон.

Зоологический парк - учреждение для содержания животных с целью их демонстрации. Также учреждение, в задачи которого входят распространение знаний о природе, пропаганда охраны и сохранения редких, исчезающих видов животных.

Собственно, благоустройство - это комплекс мероприятий для содержания какой - либо территории, проектирование объектов благоустройства, направленных на обеспечение и увеличение комфортности условий проживания жителей. Также в благоустройство входит усовершенствование эстетического и санитарного состояния какой - либо территории.

Благоустройство парков необходимо для существования человека в условиях города и мегаполиса. В настоящее время из-за того, что идут массовые застройки, для парков стали отводить все меньше территорий. Это конечно же сказывается на здоровье жителей города.

Благоустройства и озеленения парковых территорий включают в себя ряд мер. Первым этапом обязательно является планирование территории. При планировке учитываются расположения разных коммуникаций. Создаются наброски и эскизы, подробно описывающие все объекты, то есть скамейки, площадки, тротуары, дороги, развлекательные зоны, аттракционы, выставочные павильоны и т. д. Сооружения и постройки - это неотъемлемая часть благоустройства скверов и парков в черте города. Поэтому для благоустройства территории важна каждая деталь.

Ландшафтные дизайнеры выявили виды зеленых насаждений еще несколько лет назад. Основными видами насаждений деревьев являются аллеи и рядовые. Аллеи посадки в основном используют для озеленения улиц и парков. Этот способ представляет собой высадку деревьев вдоль дороги в две параллельные линии. При такой посадке желательно использовать одинаковую породу деревьев, чтобы аллея была ровной и симметричной. А рядовые посадки являются самыми простыми. При такой посадке представляется высаживание кустарников и деревьев вдоль дороги всего лишь в одну линию. Можно использовать только один вид кустарников или деревьев, можно использовать их и вместе. Также очень интересны живые изгороди из кустарников, которые обычно используют в качестве ограждения, или же в декоративных целях.

Газоны являются самыми распространенными видами озеленения различных территорий. В общем существует три типа газонов - это обычный, мавританский и партерный. Обычный газон часто засеивается лишь одним видом травы. Однолетний мавританский газон засеивается цветущими однолетниками и злаковыми травами. Этот вид газона совсем не стригут, так как он должен расти естественным путем. Мавританские газоны смотрятся красиво в больших парках и аллеях. Партерные газоны отлично подходят для парков, садов и культурных сооружений. Их называют «элитными» видами газона, так как они состоят только из одних видов травы. За ними нужен постоянный и тщательный уход.

Говоря о видах озеленения, в городах используют два вида - это мобильное и стационарное. Обычной посадкой растений в грунт представляет собой стационарное озеленение, а посадкой в специальные передвижные емкости - мобильное. Для создания архитектурно-ландшафтных объектов, оба эти вида используются одинаково.

Кроме того, нужно обратить большое внимание на выбор флоры. От растений, кроме внешнего вида, требуется устойчивость к болезням, физическим повреждениям и контролируемая скорость роста. От растений не должны исходить резкие запахи, и в них не должны содержаться ядовитые вещества. При выборе растений учитываются средняя температура в городе, влажность воздуха, длительность светового дня, расположение подземной воды и почва. Поэтому для парков предпочтительно лучше использовать местные виды растительностей, ведь оживленные улицы не лучшие места для особо прихотливых пород флоры.

Список использованной литературы:

1. И. П. Лепкович, Парковое благоустройство усадеб: декоративные посадки и газоны, 2009 г., 318 стр.
2. <http://www.ngsserv.ru> , 16.10.2018г.
3. <https://www.kp.ru.>, 18.10.2018г.

ҚАЗАҚ ГРАФИКАСЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Тогызбаева Айшат Ерболатқызы

«Дизайн» мамандығын магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада қазақ графикасының қалыптасу тарихы, оның көздері және қазіргі уақытта пайдалануы туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: қазақ графикасы, этнодизайн, ою, өнер, графика, сурет, өнер мәдениеті.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ГРАФИКИ

Тогызбаева Айшат Ерболатқызы

Магистрант специальности «Дизайн»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассмотрены история возникновения казахской графики, ее источники и использование ее в современное время.

Ключевые слова: казахская графика, этнодизайн, орнамент, искусство, графика, рисунок, художественная культура.

THE HISTORY OF THE KAZAKH GRAPHICS

Togybayeva Aishat Erbolatkyzy

Master's degree in «Design»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article describes the history of the Kazakh graphics, its sources and its use in modern times.

Key words: Kazakh graphics, ethnodesign, ornament, graphics, art, art culture

Графика – самый древний вид изобразительного искусства существующий и по сей день. Первые графические работы появились на самых ранних стадиях развития человеческого общества, когда древний человек выцарапывал изображения на камнях и стенах пещер, на костяных пластинах. Изображения на каменной основе, высеченные или нарисованные, называются наскальные рисунки, или петроглифы. По своему смыслу они могут иметь совершенно разную тематику. Это ритуальные, религиозные, мемориальные, знаковые изображения. Петроглифами называют все изображения, которые дошли до нас со времен палеолита (древнекаменный век – около 2,5 млн лет назад). Это и пещерные рисунки первобытных людей, и более поздние, средневековые на специально отведенных камнях.

Наскальные рисунки находят по всему миру: Казахстан, Карелия, Испания, Франция, Сибирь, Италия, Англия, Германия, Алжир, Сахара.

Петроглифы Казахстана – великолепные памятники первобытного и средневекового искусства. Специфика казахстанского рельефа, особенности пород камня, слагающего горные массивы, обусловили широкое распространение петроглифов. На большей части территории Казахстана сохранилось множество памятников благодаря отсутствию техногенного воздействия.

Здесь существует знаменитый на весь мир археологический комплекс Танбалы. В 2004 году он вошел в список Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО. Тамгалы – памятник, который находится в 170 км к северо-западу от Алматы в горах Аныракай, где расположены наскальные рисунки. Здесь можно встретить 5000 петроглифов, которые таят в себе загадки прошлого. В основном это изображения животных – олени, бизоны, кабаны, дикие кони. Среди них и такие, которые на земле уже не водятся – длинношерстные мамонты, саблезубые, тигры. Лишь изредка попадаются абрисы человеческих фигур и голов, вернее, ритуальных масок. Только позднее, в эпоху неолита, стали изображать сцены из жизни первобытного племени – охоты, сражения, пляски и какие-то малопонятные обряды. Такие композиции приблизительно датируются VI-IV тысячелетиями до н.э.

В Танбалы есть рунические надписи. Известно, что рунические алфавиты имеют отношение к предкам казахского народа, об этом свидетельствуют Орхонские памятники. Композиция петроглифов Танбалы уникальна, и аналогов нет в мире. Расположен комплекс недалеко от села Карабастау Жамбылского района Алматинской области. В 2003 году на этом месте создан Государственный музей под открытым небом.

Известные центры древнего изобразительного наскального творчества Казахстана находятся в Семиречье. Одно из крупнейших скоплений петроглифов в Казахстане – древние наскальные изображения в хребте Ешкиольмес. Здесь находятся более 10 тысяч изображений. Чаще всего они представлены фигурами животных, реже сценами охоты. Ешкиольмес имеет двадцать два ущелья, в каждом из которых большое количество разнообразных рисунков.

Первые сведения о петроглифов были собраны Чоканом Валихановым. Он исследовал и срисовывал изображения в горах Чулактау, буддийских святых – урочище Тамгалы – Тас на реке Или и надписи к ним [1].

Орнамент – один из древнейших видов изобразительной деятельности человека, в далеком прошлом несший в себе символический и магический смысл, знаковую, семантическую функцию. Разнообразие форм казахского орнамента вызвано тем, что он развивался из родовых тамг или из счетных знаков, появившихся в связи с привычкой охотника вести подсчет убитых им животных. Ранние декоративно-орнаментальные элементы могли и не иметь смыслового значения, а являться лишь отвлеченными знаками, в которых выражали чувство ритма, формы, порядка, симметрии.

Исследователи орнамента считают, что он возник уже в верхнепалеолитическую эпоху (15-10 тыс. лет до н.э.). основанный на неизобразительной символике орнамент был почти исключительно геометрическим, состоящим из строгих форм круга, полукруга, овала, спирали, квадрата, ромба, треугольника, креста и их различных комбинаций. Использовались в декоре зигзаги, штрихи, полосы, «елочный» орнамент, плетеночный («веревочный») узор. Древний человек наделял определенными знаками свои представления об устройстве мира. Например, круг – солнце, квадрат – земля, треугольник – горы, свастика – движение солнца, спираль - движение и т.д. [2].

В культуре неолита орнамент достиг уже большого разнообразия форм и стал доминировать. Со временем он перестал нести какой-то важный смысл, и его использовали просто для украшения. Отличительной чертой казахских орнаментальных композиций является то, что в них есть зеркальная симметрия рисунка орнамента и фона, которые повторяют друг друга. Здесь издревле преобладали мотивы животноводства, охоты и кочевья. Особенностью национального орнамента является преобладание элементов рогообразных рисунков, особенно бараньих рогов. Орнаментальные мотивы делятся на группы: геометрические, космогонические, растительные, зооморфные. Более адекватной для казахского орнамента представляется классификация английского ученого А.Хеддона, который делил орнаменты на физиоморфные и биоморфные. Эти мотивы можно назвать неорганическими и органическими. К ним можно еще добавить смешанный тип. Специальной работой, целиком посвященной казахскому орнаменту, стал труд С.М. Дудина,

вышедший в 1925 году. Не указывая конкретного времени становления казахской орнаментики, он считал, что она как никакая другая сохранила в своем составе в неизменном виде многие древнейшие мотивы, несмотря заимствования, отличал «тонкий вкус и умение, декоративное чутье и чувство меры», присущее казахским мастерам.

С.М. Дудин выделяет четыре особенности казахской орнаментики, которые являются основополагающими и придающими ей своеобразие. Первые две отмеченные им – равенства фона и узора, а также разнозначность мотивов как узора, так и фона – действительно весьма примечательные свойства казахской орнаментики. Две другие особенности, отмеченные им также с точки зрения формального анализа – это ограниченность цветовой гаммы орнамента и наличие верха и низа в орнаментальных композициях [3].

Казахская графика широко использовала и в произведениях искусства и прикладных целях орнаментальные композиции на основе традиций.

Как самостоятельный вид изобразительного искусства казахская современная графика получила признание в 30-е годы, связанное с именами русских художников Р.В. Великановой, В.И. Антощенко-Оленева, Н.Г. Хлудова. В мастерской Н.Г. Хлудова учился Абылхан Кастеев, первый художник-казах, автор акварелей, графических рисунков и живописных полотен, посвященных быту, традициям и современности казахского народа. Казахстанская графика развивается на протяжении 1960-80-х годов. Этот период в истории изобразительного искусства Республики Казахстан является этапом достижений, связанных с именами таких графиков, как А. Кастеев, Е. Сидоркин, М. Кисамединов, Т. Ордабеков. Казахстанская графика несет в себе и черты становления, и противоречия, проблем, порожденных сложностями становления и роста национального самосознания, миропонимания и самоутверждения.

Казахстанская графика отличается самобытным освоением многонациональной художественной культуры, новым сознанием принципов реализма, поисками самобытного стиля, учитывающего многообразие современного искусства, и индивидуальными поисками отдельных мастеров. Кочевой образ жизни казахов не позволял иметь письменные сводные источники. Символ, орнамент и графический знак (тамга) имели большую информационную значимость, это способствовало развитию графического искусства и каллиграфии. Расположение Казахстана на Великом шелковом пути, соединяющем Запад и Восток, диктовало своеобразие развития графического искусства и художественной культуры. В современном искусстве особенно характерно это проявилось в типографике и орнаментальном искусстве.

В начале XX века исторический стиль, заявивший о себе в странах Европы во второй половине XIX века, оказывается вытесненным новыми авангардными тенденциями в искусстве и дизайне. Общеввропейский стиль модерн и исторический, конкурируя, сосуществовали какое-то время параллельно. Для этих двух стилей характерно использование орнаментального репертуара, построенного, однако, на разных принципах.

Эпоха постмодернизма к середине XX века повсеместно ознаменовала собою отход от экстремизма и нигилизма неоавангарда, частичный возврат к традициям. Новую силу обретает декорирование пространства, для чего привлекается и орнаментальные композиции в геометрические поля коллажа как напоминание, например, о существовавших больших, или этнографических стилях.

Одной из тенденций современного постмодернистского общества является обращение к культурно-историческим истокам. Дизайн, созданный на основе этнокультурных мотивов, - мировой тренд. Сегодня исторически знаковые узоры и орнаменты украшают наряды от именитых модельеров, предметы интерьера, мебель, объекты интерьерной и наружной рекламы. Помимо модных тенденций есть и объективные причины, по которым этнокультурные мотивы актуальны для современного дизайна. Это обозначение экологической безопасности продуктов питания. Необходимость подчеркнуть традиционную технологию производства. Присутствие своеобразного этнического маркера для

промышленных товаров, несущих на себе отпечаток национального своеобразия, дизайн обеспечение продукции, связанной с национальной культурой. Рекламно-информационное сопровождение внутреннего и международного туристического бизнеса. Оформление национальных культурно-массовых мероприятий, создание имиджа для представления Казахстана на международной арене (выставочные, спортивные, экономические, политические, культурные мероприятия) [4].

Список использованной литературы:

1. Ауэзов М. М. Кочевники. Эстетика: познание мира традиционным казахским искусством. Алматы: Ғылым, 1993. 262 с
2. Ауэзов М. М. Шелковый путь как магистраль геоинформации: дух, опыт, традиции и современность // Библиотекосведение. Библиография. Книговедение: сб. ст. Вып. 19. «Книга и Великий шелковый путь»: материалы междунар. конф. Шымкент, 14-19 ноября 2007 г. Алматы, 2008. С 13
3. Маргулан А. Х. Казахское народное прикладное искусство. Алма-Ата, 1994. Т. 1-4; Кажгали У. А., Ою и ой. Алматы, 2004.
4. Акатай, С. Древние культы и традиционная культура казахского народа. Алматы, 2001.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ СӘУЛЕТ КҮМБЕЗДІ ҚҰРЫЛЫМДАРЫ

Цой Роман, Бедаш Владислав, Холтаева Алишер
«Құрылыс» мамандығының 3 және 2 курс студенттері

Капанова Айна Төлегенқызы

Аккредиттеу департаментінің директоры, п.ғ.к., профессор РЖҒА
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада әлемдегі күмбезді құрылымдардың дамуы туралы сөз болып отыр. Діни ғимаратының құрылысы ретінде пайдаланумен қатар, қазіргі заманғы архитектурада олар қоғамдық ғимараттарды да қамтиды. Оларды дамыту және жаңа міндеттерге пайдалану туралы айтылады.

Түйінді сөздер: архитектура, архитектуралық стиль, құрылыс, күмбез тәрізді құрылымдар, жабындық қабық, торлы қабат, геодезиялық күмбез, күмбезді үй.

АРХИТЕКТУРНЫЕ КУПОЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ ГОРОДА АКТОБЕ

Цой Роман, Бедаш Владислав, Холтаева Алишер
Студенты 3 и 2 курса специальности «Строительство»

Капанова Айна Тулегеновна

Директор Департамента по аккредитации, к.п.н., профессор РАЕ
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье речь пойдет о развитии купольных конструкций в мире. Появившись как вариант завершения здания религиозного культа, в современной архитектуре они уже перекрывают здания общественного назначения. В статье показано их совершенствование и приобретение ими новых функциональных назначений.

Ключевые слова: архитектура, архитектурный стиль, строительство, купольные конструкции, перекрытие-оболочка, сетчатая оболочка, геодезический купол, купольный дом.

ARCHITECTURAL DOMES OF AKTOBE CITY

Tsoi Roman, Bedash Vladislav, Kholtaeva Alisher
Students 3 and 2 courses in the specialty "Construction"

Kapanova Aina Tulegenovna

Director of the Accreditation Department, Ph.D., Professor of RAE
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article we will talk about the development of domed structures in the world. Having emerged as an option to complete the building of a religious cult, in modern architecture they already cover public buildings. The article shows their improvement and the acquisition of new functional assignments.

Key words: architecture, architectural style, construction, domed structures, overlap-shell, mesh shell, geodesic dome, domed house.

История куполов началась ещё в [доисторические времена](#). Технологически сложные и большие каменные купола правильной сводчатой конструкции стали сооружать после

изобретения бетона во время Римской архитектурной революции при строительстве [храмов](#) и больших общественных сооружений.

Позже традиция куполостроения была перенята [византийской](#) религиозной и культовой архитектурой. Византийские архитекторы впервые удачным образом разрешили задачу помещения купола над основанием не только круглого, но и квадратного и вообще многоугольного плана посредством устройства [трюмпов](#) и [парусов](#), или пандантивов.

После завоевания мусульманами [империи Сасанидов](#) и [Византийского Ближнего Востока](#) купол стал также частью [мусульманской архитектуры](#) ([мечеть Биби Ханум](#) в [Самарканде](#), начало XV века) [1,2].

В период [барокко](#) купола были атрибутом самых больших построек и дворцов. В [XIX веке](#) купол стали использовать при строительстве важнейших государственных сооружений. В строительстве домов купола использовались редко.

Одними из старейших примеров куполов в исламском зодчестве являются конструкции [Купола Скалы](#), [Купола Цепи](#) и [мечети Аль-Акса](#) в [Иерусалиме](#), а также [Мечеть Омейядов](#) в [Дамаске](#).

Проследивая историю развития купольных покрытий можно отметить, что изначально их первостепенной задачей являлось перекрытие больших пространственных частей здания, но со временем они приобрели значение не только большепролетной конструкции перекрытия, но и эстетического украшения городской застройки.

Развитие куполов, как и всех строительных конструкций, обусловлено влиянием на архитектуру и, в целом, на культурную жизнь общества научно-технического прогресса.

Анализируя динамику развития купольных конструкций можно отметить, что основные изменения происходили по следующим направлениям: функциональное назначение, конструкции, размеры и материалы.

Первые купола применялись в архитектуре общественных зданий, преимущественно в храмовых сооружениях, но благодаря появлению новых и совершенствованию существующих строительных материалов и технологий возведения купольные конструкции стали использоваться в сооружениях другого функционального назначения.

Большинство [православных](#) церквей и мусульманских мечетей, а также многие [католические](#) соборы венчаются куполами.

В сакральной традиции ряда народов и культур Азии сферический купол олицетворял символ Мира — *небесный свод, открывавшийся взору человека ночью*.

Классической формой храма стал прямоугольный кубический объём, символизирующий четыре стороны света, перекрытый идеально круглым в плане куполом — «небесным сводом». Классическим сооружением этого типа является шедевр мирового зодчества [Мавзолей Саманидов](#) в [Бухаре](#) [1,2].

Для многих вероучений купол имеет [символическое](#) значение. Так, в [православии](#) купол является символом Небесного Царства и порой украшается изображениями Бога, ангелов и святых.

Мечеть — мусульманское богослужебное архитектурное сооружение. Представляет собой отдельно стоящее крытое здание с куполом или со сводами, опирающимися на колонны. По её углам с внешней стороны или над крышей воздвигают *минареты* — *башни* (числом от одного до девяти), с которых муэдзин призывает верующих на молитву.

Стена, обращённая к Мекке, отмечена пустой нишей, *михрабом*. Справа от михраба расположена *кафедра-минбар*, с которой проповедник имам читает свои проповеди верующим во время пятничной молитвы. При мечетях, как правило, работают школы-медресе. Некоторые мечети имеют открытый или снабженный навесами двор с колодцами или бассейном для омовения.

Мечеть с угловой постановкой минарета — в зодчестве казанских татар наиболее распространена в городской черте *Мечеть с двумя минаретами* — купольное здание с

главным входом, фланкированными двумя высокими цилиндрическими минаретами. Более характерна для Ближнего и Среднего Востока, Малой и Средней Азии [1,2].

Мечеть с минаретом на крыше — прямоугольное одно- и двухэтажное здание с двухскатной крышей, ориентированное с севера на юг. Крышу прорезал восьмигранный или иногда цилиндрический минарет, завершённый высоким пирамидальным или коническим шатром. Минарет располагался в большинстве случаев над геометрическим центром здания и представлял собой двух- трёхъярусную башню.

Строительство новой мусульманской мечети в Актобе «Нур Гасыр» — административном центре Актыубинской области на западе Казахстана — началось в 2006 году. Решение строительства дополнительного храма было вызвано тем, что имеющиеся в городе две мечети не могут вместить всех желающих помолиться, особенно — во время мусульманских праздников.

Она намного сложнее по архитектуре многих крупных мечетей в СНГ. Вместимость здания — до 4 тысяч человек, общая площадь строительства — 5200 квадратных метров. Мечеть в момент строительства считалась второй в Казахстане по вместимости после астанинской.

Проект актыубинской мечети разработал татарстанский архитектор Айвар Саттаров. Он — главный автор проекта мечети Куль-Шариф, построенной в Казани несколько лет назад.

Центр актыубинской мечети представляет собой куб с куполом и четырьмя минаретами по 63 метра высотой каждый. Высота самой мечети до верхушки шпиля купола — 38 метров.

Мечеть в Актобе — уникальное для Казахстана сооружение, уникальный для Центральной Азии объект. Вместимость здания — до четырёх тысяч человек, общая площадь — 5200 квадратных метров.

Центр актыубинской мечети представляет собой куб с куполом и четырьмя минаретами высотой 63 метра. Высота самой мечети до верхушки шпиля купола — 38 метров. Мечеть построена из монолитного бетона, который обшит утеплителем. Здание облицовано белым мрамором. Пол, колонны и 49 ступенек, ведущие к входу, выполнены из гранита. Купола и минареты мечети были облицованы листами из нержавеющей стали с нитрид-титановым покрытием.

Необходимость в собрании в одном месте достаточно большого количества верующих на общую молитву в пятницу обусловила простую кубическую форму дворовой пятничной мечети, перекрытой центральным полусферическим куполом. Мусульманская традиция свидетельствует о том, что архитектурную композицию дворовой мечети (арабский стиль) основал сам пророк Мухаммед. Поэтому мечеть не просто сакральное сооружение для молитвы, она, конечно же, метафизична.

Свято-Никольский собор — это один из храмов Уральской и Актыубинской епархии Казахстанского митрополичьего округа РПЦ и крупнейший православный храм города Актобе. Собор располагается возле 11-го микрорайона, рядом с мечетью Нур Гасыр.

До появления в Актобе Свято-Никольского собора в городе находилось два небольших храма. Однако они уже не могли вместить всех верующих. Тогда было принято решение возвести новый храм. Строительство собора началось в 2006 г. Строительные работы закончились в 2008 г [1,2].

Свято-Никольский собор выполнен в псковско-новгородском архитектурном стиле. Общая площадь застройки — 778.46 кв.м. Храм имеет два этажа — нижний крестильный храм и верхний. Крестильный храм размещается на цокольном этаже, где каждый день совершается таинство крещения.

Собор построен монолитным способом, а после обложен красным кирпичом с желтым узором. Храм увенчан пятью куполами, а крест колокольни возвышается на высоте 45 м над землей. В 2009 г. возле собора был построен административный комплекс с котельной.

Водно-зелёный бульвар Единства и Согласия располагается в самом центре города Актобе, рядом с православным Свято-Никольским собором и мечетью Нур Гасыр. Такое расположение является **символом «духовного объединения мировых религий и толерантности в обществе»** [3,4].

Композиционно структура бульвара состоит из амфитеатра, вместительностью 170 человек, монументально-художественного ансамбля **Шанырак**, который символизирует единый дом многонационального казахстанского народа, мемориального комплекса-ротонды и прекрасного светомузыкального фонтана Чаша изобилия, располагающегося под монументом, - символа щедрости народа и неистощимых богатств казахской земли. Мемориальный комплекс - ротонда является символом достижения современного независимого государства. Его купольная крыша в цвете голубого неба олицетворяет мирную жизнь. Вершину этого комплекса венчает священная птица самрук, которая считается оберегом от зла. Внутренняя часть комплекса по своему виду напоминает шатер юрты.

Неотъемлемой частью Водно-зеленого бульвара является удивительный светомузыкальный фонтан, на строительство которого были потрачены значительные средства. В вечернее время струи воды переливаются различными цветами и ритмично меняют свое направление под звучание музыки. Репертуар светомузыкального фонтана состоит из казахской народной музыки и произведений мировой классики. Протяженность бульвара составляет 610 м. Общая площадь пешеходных аллей и озеленения - 64 630 кв. м [3,4].

Все пешеходные аллеи Водно-зеленого бульвара Единства и Согласия обустроены газонами, цветочными клумбами, парковыми скамьями, светильниками и малыми архитектурными формами.

И если раньше купольные конструкции применялись в архитектуре общественных зданий, преимущественно в храмовых сооружениях, то уже позже купольные конструкции стали использоваться в зданиях другого функционального назначения.

Еще в XIX веке купола используются редко в строительстве домов, но постепенно — в строительстве больших оранжерей, в планетариях, в аудиториях, складах, ангарах. С развитием технологии строительства и появлением новых материалов, в том числе полимерных, архитекторы стали проектировать еще более разнообразные формы купольных перекрытий.

Уже в конце века — 1896 году российский инженер и архитектор В. Г. Шухов запатентовал свою конструкцию перекрытий зданий и сооружений, получившую название **перекрытие-оболочка**, которая включает в себя выпуклые, висячие, сетчатые и мембранные оболочки. Примером дальнейшего совершенствования архитектурной формы и несущей сетчатой оболочки является **геодезический купол**.

Патент на конструирование **геодезических куполов** получил **Ричард Фуллер**. Он считается родоначальником строительства купольных домов. **Строительство купольных домов** — это еще одна революционная идея, связанная с применением купольных конструкций. Купольный дом обладает рядом колоссальных преимуществ: имеет необычный внешний вид, свободную планировку внутренних помещений из-за отсутствия внутренних опорных стен и колонн, возможность установки в сейсмически неблагоприятных районах, минимальные требования к фундаменту. Его отличает относительная дешевизна постройки и эзотерическая составляющая.

Благодаря огромному опыту мирового строительства и архитектуры сейчас новаторские идеи сменяют одна другую с большой скоростью.

Список использованной литературы:

1. А.Т. Капанова «Архитектура-1». Курс лекций. Актобе, КРМУ, 2018, — 15с.

2. Ю. В. Алексеев, В. П. Казачинский, В. В. Бондарь «История Архитектуры, градостроительства и дизайна». Курс лекций. — М. Издательство АСВ, 2004, — 448с.

Электронные источники:

3.<https://www.rutraveller.ru/place/142645>

4.<http://www.eurasian-sp.ru/galereya/vodno-zelyonyj-bulvar-edinstva-i-soglasiya-g-aktobe-kazakhstan/>

ПУШКИН АТЫНДАҒЫ САЯБАҚ АУМАҒЫНДАҒЫ ТІРШЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

Цой Роман Эдуардович

«Құрылыс» мамандығының 3 курс студенті

Шлапак Елена Юрьевна

Ғылыми жетекші, өнертану ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада А. С. Пушкин атындағы саябақтың құрылу тарихы қозғалады. Тексеру барысында анықталған қауіпсіздік мәселелері қаралды.

Түйінді сөздер: саябақ, қауіпсіздік, келуші, проблема, Пушкин.

**БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ПАРКА
ИМ. А.С. ПУШКИНА**

Цой Роман Эдуардович

Студент 3 курса специальности «Строительство»

Шлапак Елена Юрьевна

Научный руководитель

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье затрагивается история создания парка им. А.С. Пушкина. Рассмотрены проблемы безопасности, выявленные в ходе визуального осмотра.

Ключевые слова: парк, безопасность, посетитель, проблема, Пушкин.

SAFETY OF LIFE IN THE TERRITORY OF THE PARK THEM. A.S. PUSHKIN

Tsoy Roman Eduardovich

student of the third course of specialty "Construction"

Шлапак Елена Юрьевна

Research supervisor

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article covers the history of the creation of the park to them. A.S. Pushkin. The safety issues identified during visual inspection are reviewed.

Key words: park, security, visitor, problem, Pushkin.

Парк имени Александра Сергеевича Пушкина является одним из самых первых парков города Актөбе.

С момента постройки в 1890-х годах парк подвергался незначительным изменениям, что существенно повлияло на его сегодняшнее состояние. Ввиду неэстетичного внешнего вида, нынешнее состояние парка нуждается в капитальных изменениях [2].

В настоящее время парк им. Пушкина не является столь популярным, как парк им. Первого Президента. Посетителей в большей степени привлекает ухоженный, безопасный и грамотно спроектированный парк, чего, к сожалению, не хватает парку им. Пушкина.

Необходимо разработать архитектурно - планировочное решение территории, провести мероприятия по реконструкции озеленения и благоустройству объекта.

В результате осмотра парка были выявлены явные нарушения правил безопасности, негативно влияющие на его посещаемость и на внешний вид в целом. К ним относятся:

- Устаревшие аттракционы

Аттракционы, установленные еще в 1979-х годах и существующие по сей день, вызывают сомнения в своих эксплуатационных качествах, с точки зрения надежности и безопасности. Некоторые из них вовсе не используются, тем самым, занимая полезную площадь парка. Необходимо демонтировать и заменить аттракционы на новые- более безопасные и современные [1].

- Поврежденные лавочки

Обязательным атрибутом любого парка являются лавочки, на которых отдыхают посетители. В нашем парке лавочки являются непригодными для сидения, так как практически все из них находятся в полуразрушенном состоянии.

- Халатная электропроводка

Провода линии электропередачи практически на всей территории парка закреплены прямо на деревьях. В отдельных местах электрический кабель расположен довольно низко, находясь практически на уровне головы. Необходимо провести электромонтажные работы, а также установить дополнительные столбы для фиксации проводов.

- Изношенное асфальтное покрытие

Асфальтное покрытие также находится в испорченном состоянии и требует замены. Как показано на слайдах, в некоторых местах поверхность асфальта довольно неровная. Летом в темное время суток, посетитель может оступиться и упасть.

- Неухоженность насаждений

Озеленение парка Пушкина – одна из главных его проблем. Большинство насаждений находятся в запущенном состоянии. Неухоженные ветки деревьев, выступают на тротуар, тем самым создавая опасность для посетителей.

- Небезопасный фонтан

Бортик фонтана был спроектирован довольно низким, из-за чего возникает риск падения в фонтан. Особенно это опасно для детей, которые по неосмотрительности их родителей, а также собственной неосторожности могут сорваться вниз.

По причине всех вышеперечисленных проблем встает вопрос их решения. В ходе проекта данные проблемы будут решаться, так как комфорт и безопасность посетителей должны стоять на первом месте при проектировании парка.

Оживить интерес людей к парку им. Пушкина- является очень непростой задачей. Поэтому наш проект нацелен на полную реконструкцию парка им. Пушкина, с учетом всех имеющихся проблем и недочетов.

Список использованной литературы:

1. Гостев В.Ф. Проектирование садов и парков: Учеб. Для техникумов. – М.: Стройиздат, 1991. – 340 с.
2. Нурпейсова А. Ак-Тюбе, Актюбинск, Актобе. – URL: <http://avestnik.kz/ak-tyube-aktyubinsk-aktobe-2/> (дата обращения 23.05.2013 г.)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

САНДЫҚ ЭКОНОМИКА-ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ БУЫН ЭКОНОМИКАСЫ

Алпамысова Гүлмира Қазисқызы

*«Қаржы» кафедрасының аға оқытушысы, экономикалық ғылымдар магистрі
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;*

Бұл мақалада "Цифрландыру", "цифрлық экономика" терминдерінің анықтамасы мен маңызы туралы. Түрлі салаларда цифрлық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға негізделген экономикалық қатынастар жүйесі жөнінде айтылған.

Түйінді сөздер: автоматтандыру, талдау, коммуникация, АТ-ресурстары, АТ-жүйелері, бизнес-процессы, "цифрландыру", "цифрлық экономика".

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА–ЭКОНОМИКА НОВОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПОКОЛЕНИЯ

Алпамысова Гүлмира Қазисовна

*Старший преподаватель кафедры «Финансы», магистр экономических наук
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;*

Данная статья об определении и значении термина «цифровизация», «цифровая экономика». О системе экономических отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологии в различных сферах.

Ключевые слова: автоматизация, аналитика, коммуникация, ИТ-ресурсы, ИТ-системы, бизнес-процессы, цифровизация, цифровая экономика.

THE DIGITAL ECONOMY IS THE ECONOMY OF A NEW TECHNOLOGICAL GENERATION

Alpamysova Gulmira Kazisovna

*Senior lecturer of the Department "Finance", master of economic sciences, Alpamysova
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article is about the definition and meaning of the terms "digitalization", "Digital economy". On the system of economic relations based on the use of digital information and communication technologies in various industries.

Key words: automation, Analytics, communication, IT resources, IT systems, business processes, digitalization, digital economy.

В последнее время очень много разговоров вокруг цифровизации экономики. Не только говорят, а уже можно найти немало ее примет в нашей реальной повседневной жизни. Весь мир охвачен идеей цифровой трансформации. И в нашей стране создана Государственная программа «Цифровой Казахстан» (Утверждена Постановлением Правительства РК №827 от 12.12.2017). Но между тем, с учетом наших реалий возникает вопрос: а готовы ли мы к таким переменам сейчас? С другой стороны, сама жизнь, само время диктует нам переходит на ресурсосберегающую экономику, а это значит, мы должны

применять инновационные технологии, с помощью которых мы достигнем рационального, эффективного использования имеющихся у нас ресурсов.

В феврале президент Казахстана Нурсултан Назарбаев поручил чиновникам обучить население азам цифровизации. "Я не говорю, что чабан не поймет, но и образованный человек не поймет, что такое цифровизация", - сказал тогда глава государства и подчеркнул, что все "надо объяснять на пальцах". По словам министра информации и коммуникаций Даурена Абаева, в рамках госпрограммы "Цифровой Казахстан" планируется поэтапно повысить уровень цифровой грамотности населения до 83% к 2022 году. [12:15 17.04.2018 В Казахстане за несколько лет планируют обучить цифровой грамотности восемь миллионов человек. АСТАНА, 17 апр — Sputnik.]

После упоминания выражения «цифровая экономика» Николасом Негропonte эта метафора претерпевала много изменений и сегодня этот термин столь же популярен, как и не определен. На наш взгляд, экономику можно назвать цифровой, когда все бизнес-процессы организованы в режиме онлайн, а эффективность обеспечивается информационно-коммуникационными процессами.

В своей статье, в первую очередь мы хотим разобраться с определением термина «цифровизация». Что это такое, цифровая экономика? В настоящий момент нет единого определения термина «цифровая экономика».

Кто-то считает, что речь идет об электронных товарах и сервисах, производимых электронным бизнесом и электронной коммерцией. Другой дает более широкое определение, цифровая экономика – система экономических отношений, основанных на использовании цифровых информационно-коммуникационных технологий. «Цифровая экономика – основанная на информационных технологиях совокупность бизнес-моделей, менеджмента и способов производства»-говорит третий.

Действительно, по результатам опроса есть разные толкование этого понятия. Как бы там не было, все ответы сводится к тому, что, в наиболее широком смысле, цифровая экономика означает просто использование информационных технологий в производстве, управлении, коммуникациях и развлечениях и т.д. С этой точки зрения, автоматизация – цифровая экономика. Получается, ничего нового в «цифровизации» нет?

Или, все-таки есть. Сейчас происходит кардинальный перелом, количество превращается в качество. И это, очень важно. Ведь, цифровая трансформация – это не просто автоматизация, а создание новых бизнес-моделей, новых рынков и новых потребителей, с опорой на возможности цифровой экономики. Цифровая экономика подразумевает максимальную автоматизацию бизнес - процессов внутри предприятия и во взаимоотношениях с контрагентами и государственными органами за счет использования современных информационных технологий. На наш взгляд, цифровая экономика – это хозяйственная деятельность государства, функционирование которой обеспечивается автоматизированными процессами управления, то есть автоматизация должна быть обеспечена на всех уровнях: от производства до потребления.

Итак, цифровая экономика. Экономика, основой которой служат цифровые информационно-коммуникационные технологии. Чем она лучше традиционной экономики? Ведь мы, не смотря на то, что уже XXI век во дворе, все еще очень сильно привязаны к бумажным документам. Будь то трудовая книжка, договоры, больничные листы и т.д. Очень много еще завязано на ручную подпись и печать. Людям, особенно пожилым психологически сложно отказаться от этих основ.

Цифровая экономика на сегодняшний день многим представляется скорее моделью далекого будущего. Однако уже сейчас мы видим, как отдельные отрасли переживают этап цифровой трансформации. Конечно, надо понимать, что бизнес быстрее достигнет максимальной цифровизации операционных процессов, чем государственные учреждения и госкорпорации.

Кстати, основываясь на разнице с традиционной экономикой можно выделить еще одно определение цифровой экономики. В традиционной экономике ИТ-ресурсы и сервисы помогают человеку осуществлять бизнес-процессы. В цифровой экономике люди помогают ИТ-системам осуществлять бизнес-процессы. Другими словами, немного олдскульное слово «автоматизация» и связанные с ней аналитика и коммуникации становятся основой всех процессов.

Да, здесь вряд ли уместно противопоставление и сравнение типов экономики. Это просто новый этап становления экономики. Как в свое время промышленная революция превратила аграрную экономику в индустриальную, а затем и в постиндустриальную, так сейчас технологическая революция приводит к ее цифровизации. Так как современные технологии позволяют существенно снижать себестоимость и процент брака, одновременно улучшая качество продукции, все больше компаний будут мотивированы их применять – и со временем цифровая экономика будет восприниматься как вполне себе «традиционная».

Целесообразно рассматривать цифровизацию как последовательное улучшение всех бизнес-процессов экономики и связанных с ней социальных сфер с точки зрения скорости обмена, доступности и защищенности информации, а также увеличения роста роли автоматизации и интеллектуализации этих процессов.

Цифровая экономика – это следующая стадия эволюционного развития экономической и производственной модели общества. От «реальной» экономики нельзя отказаться – кто-то должен производить продукты питания, строить дома, заниматься перевозками и логистикой, оказывать медицинские услуги. Однако за счет активного развития интернет-технологий, роста вычислительной мощности процессоров, повсеместного распространения мобильных устройств и глубокой интеграции в жизнь социальных сетей – мы имеем ко всему этому гораздо более быстрый и комфортный доступ. Поставщики услуг, в свою очередь, могут аккумулировать и анализировать большие объемы данных, которые позволяют им повышать качество продукции, сокращать сроки ее разработки и вывода на рынок, избавляться от ненужных звеньев в цепочках поставок, а также лучше понимать своих потребителей. Если речь идет о государстве – то своих граждан.

Цифровой мир не спрашивает готовы ли мы к изменениям или нет. Мир меняется глобально. Продукты цифровой экономики становятся катализаторами позитивных изменений во всех без исключения сферах. А для Казахстана они, возможно, единственный способ выйти из воронки сырьевой экономики.

Цифровая экономика – единственно возможная экономика в диапазоне ближайших 10 лет. Ибо мир стремительно меняется, мигрируя именно в «цифровом направлении». Мы пока еще отстаем, нам, видимо, нужен «пинок» в виде госпрограммы, которая должна поддерживать развитие и повсеместное внедрение цифровой экономики. Такое внимание к проблеме информатизации общества, конечно, повышает статус и значимость ИТ-индустрии, делая ее из обслуживающего сектора экономики активным соучастником.

В новом мире выживет не самый сильный и не самый умный, а тот, кто лучше других приспособится к изменениям. Тех, кто не приспособится, ждёт судьба «Кодака»: когда-то фотоаппараты были плёночными и было необходимо экономить каждый кадр. Сегодня мы делаем сотни фотографий в день. Цифровые технологии не просто ускоряют или удешевляют что-то, они меняют контекст задачи и часто даже саму задачу.

Развитие экономики всегда идет в сторону большей эффективности. То есть, требуется существенно меньше усилий, соответственно, и затрат, чтобы произвести тот же или даже лучший продукт, принять те или иные решения. Автомобиль без водителя статистически значительно более безопасен. 80% вопросов поддержки могут решить условно бесплатные роботы. Точечный и своевременный полив экономит 95% воды и т.п.

Из минусов, цифровизация сопровождается высвобождением людей и это, вероятно, самая большая проблема будущего.

Около 30% рабочих мест могут исчезнуть в Казахстане в результате автоматизации и цифровизации-к такому выводу пришел председатель мажилиса Парламента РК Нурлан Нигматулин в ходе обсуждения вопросов в сфере занятости. Об этом передает корреспондент центра деловой информации Kapital.kz. Спикер мажилиса также добавил, что в последнее время выпускники университетов не могут найти свое место на рынке труда вследствие низкой востребованности полученной ими специальности.

Здесь напрашивается еще одно определение цифровизации, которое нам кажется вполне обоснованным, – переход к производству без использования человеческого труда. Среди немногочисленных примеров можно отметить идею беспилотных такси.

Уже сегодня, в нашем городе мы видим первые ростки процесса цифровизации.

В международном аэропорту «Актобе», функционируют терминалы позволяющие погашать задолженности выезжающим гражданам. Терминалы интегрированы с базой данных Министерства юстиции.

Цифровизация не обошла стороной и систему образования. Помимо повсеместного укрепления материально-технической базы компьютерных классов и открытия кабинетов робототехники, во всех актюбинских школах в скором времени будут внедрены специальные карты для школьников. С их помощью школьники могут расплачиваться в столовой, общественном транспорте, а также использовать её в качестве электронного пропуска на территорию школы.

На сегодня 72% медицинских учреждений региона, работающих с госзаказом, внедрили информационную систему «Камкор». Врачи поликлиники №3 г.Актобе, признаются, что данная система уже сократила бумажный документооборот на 30%, что экономит время врачей и пациентов.

6 сентября 2018 года мы, преподаватели кафедры «ЭМиС» вместе со студентами 2 курса были на встрече с представителями партии «Нур Отан», где по программе «Цифровой Казахстан» филиал АО «Казпочта» презентовал проект «Единый платежный документ», несущий для жителей Актобе ряд значительных выгод.

В Народной канцелярии «Халықтық кеңсе» широко развивается деятельность филиала «Правительства для граждан» и реализуется концепция умного города «Ел Айна». Сегодня проект реализуется по шести направлениям: безопасный город, «умные» ЖКХ, образование и медицина, электронный акимат и интеллектуальная транспортная система. Создан Центр управления пассажирскими перевозками, а все автобусы города оснащены GPS–трекерами, что позволило запустить мобильное приложение «AktobeBus». Его пользователи могут отслеживать общественный транспорт, выбрать оптимальный маршрут следования, экономя свое время.

«Согласно поручению Главы государства, цифровизация активно внедряется и в сфере АПК, что было продемонстрировано на примере молочно-товарной фермы ТОО «Айс», расположенной в Мартукском районе. В среду, 14 марта, 2018 года, Актюбинскую область с рабочей поездкой посетил заместитель Премьер-Министра РК Аскар Жумагалиев. Аким области Бердыбек Сапарбаев ознакомил вице-преьера с ходом реализации поручения Главы государства по внедрению цифровых технологий в социальную сферу и промышленное производство», передает zakon.kz, со ссылкой на информационный центр "Актобе ақпарат". Ферма полностью автоматизирована, специальные датчики позволяют контролировать климат, среднесуточный привес животных, их активность и общие показатели здоровья, что исключает попадание на прилавок некачественной продукции. Новые технологии также применяются при посеве и уборке сельскохозяйственных культур. Также, здесь работает система умного полива на 600 гектарах, которой можно управлять с помощью одного планшета.

Дальнейшая цифровизация экономики – это просто вопрос времени. Бесспорно, такой процесс положительно влияет на экономику: находится и отслеживается большое количество

цепочек между поставщиками и потребителями, формируются новые типы услуг, уменьшаются финансовые издержки компаний.

Конечно, многие понимают, что побочным явлением цифровизации становится сокращение количества рабочих мест. С этой проблемой уже столкнулись США, где цифровизация наиболее развита. Многие годы производство из США выводилось на территории других стран, а внутри самого государства централизовалась научно-исследовательская и проектная деятельность. Итогом стали безработица и банкротство целых городов, таких как Детройт. На примере США видно, что, хотя процесс цифровизации экономики не остановить, сложно предугадать социальные последствия его развития.

Специалистам, которые хотят оставаться востребованными в этой стремительно меняющейся реальности, придется обладать главными для цифрового мира компетенциями – способностью гибко мыслить, уметь принимать и воплощать в жизнь новое.

Сегодня более 2 млрд человек подключены к интернету, и к 2020 г. число абонентов составит почти половину населения мира (данные ресурса Digital economy, ЕС), поэтому цифровая экономика будет активно развиваться в ближайшие несколько лет и будет важнейшим двигателем инноваций, конкурентоспособности и экономического роста в мире. Например, современные технологические тенденции, такие как мобильные и решения, облачные технологии и анализ данных, дают новые возможности для бизнеса. Здесь скрыт большой потенциал для создания новых бизнес-ценностей компаний, а переход к «цифровым производствам» создает целые отрасли.

Цифровая экономика опирается на то, что информация и технологии доступны всегда и везде за счет мобильности и облаков, это приводит к новым форматам взаимодействия, решения легко масштабируются. Аналитика становится интеллектуальной, точечной. Трансформации подвергнутся взаимодействия спроса и предложения. Все станет более быстрым и персонализированным.

Цифровая экономика – это экономика нового технологического поколения с использованием огромного количества данных, генерируемых в самых разнообразных информационных системах. Суть цифровой экономики в обработке этого массива данных и извлечении полезной информации из них.

Подводя итоги хотим сделать такой вывод: цифровая экономика – это глобальная сеть экономических и социальных мероприятий, реализуемых через такие платформы, как интернет, а также мобильные и сенсорные сети. По сути, это модель экономики, основанной на возможностях, которые предоставляет доступ в Интернет. А это возможности повысить производительность труда, конкурентоспособность компаний, снизить издержки производства. В эпоху цифровой экономики потребности человека могут удовлетворяться гораздо лучше. Думаем, для успешного функционирования цифровой экономики необходимы три элемента – инфраструктура (доступ в Интернет, ПО, телекоммуникации), электронный бизнес (ведение хозяйственной деятельности через компьютерные сети), электронная коммерция (дистрибуция товаров через интернет).

Развитие цифровой экономики неразрывно связано с развитием экономики знаний. Некоторые эксперты даже отождествляют эти понятия. В основе экономики знаний лежит нематериальное производство, а драйверами роста являются знания и люди, обладающие этими знаниями. Поэтому если мы хотим посмотреть на примеры стран, нам следует обратить свое внимание на высокоразвитые страны. Европейский союз уделяет большое внимание развитию цифровой экономики, их мнение – будущий уровень экономического роста континента зависит от эффективности использования предприятиями цифровых технологий. Европейская комиссия отмечает, что компании, не подключившиеся к цифровым каналам, будут исключены из мирового рынка. В DESI 2015 (Индекс цифровой экономики и общества) Европейский союз в целом получил 0,47 балла – улучшение по сравнению с 2014 г. (0,45 баллов). Регион получил самые высокие оценки в категориях связи

и человеческого капитала, но ему необходимо развивать цифровые общественные услуги и интегрировать цифровые технологии в предпринимательскую деятельность.

Цифровая экономика недееспособна без цифровизации одновременно общества, бизнеса и правительства, поэтому ее развитие заключается в ускорении процессов проникновения цифровых отношений на все уровни взаимодействия ее участников – от государственных до личных. Неотъемлемой частью цифровой экономики, на наш взгляд, являются электронные каналы обмена информацией (в нашем случае это интернет) и их доступность, наличие законодательной базы и готовность всех участников участвовать в электронном взаимодействии.

Список использованной литературы:

1. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. © 2016 by World Economic Forum
Title of the English original version: “The Fourth Industrial Revolution”, published 2016 г.
2. Зевс Керравала. 10 главных принципов построения сети для цифровизации. 2016 г.
3. Учат в селах: кто объяснит чабану азы цифровизации.
<https://ru.sputniknews.kz/society/20180417/5317053/kazakhstan-cifrovizaciya-obuchenie.html>
4. zakon.kz, со ссылкой на информационный центр "Ақтөбе ақпарат".
5. National Business и АО «Кселл».
6. «Готов ли Казахстан к цифровизации?» Под таким заголовком 28 июня состоялась презентация специального проекта журнала National Business и АО «Кселл».
7. Айгерим Тукушева. В Казахстане за несколько лет планируют обучить цифровой грамотности восемь миллионов человек. Автор статьи: [Айгерим Тукушева](http://today.kz/news/kazakhstan/2018-04-17/764265-vosem-millionov-chelovek-obuchat-tsifrovoj-gramotnosti-v-kazahstane/).
<http://today.kz/news/kazakhstan/2018-04-17/764265-vosem-millionov-chelovek-obuchat-tsifrovoj-gramotnosti-v-kazahstane/>

ДАМУШЫ КОМПАНИЯНЫҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ КАПИТАЛЫН БАСҚАРУ

Қарабалина Жанар Жұмабергенқызы

Аға оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі

Рыбцова Олеся Леонидовна

Оқытушы, туризм магистрі

Туменов Жандос

«Менеджмент» мамандығының 2 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада кез-келген компанияның ажырамас бөлігі болып табылатын зияткерлік капиталдың мәні және қазіргі заманғы бизнестегі интеллектуалды капиталды басқарудың артықшылықтары талқыланады.

Түйінді сөздер: интеллектуалдық капитал, персоналды басқару, адам капиталын басқару, адами ресурстар, адами капитал.

УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ КАПИТАЛОМ РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ КОМПАНИИ

Қарабалина Жанар Жумабергеневна

Старший преподаватель, магистр экономических наук

Рыбцова Олеся Леонидовна

Преподаватель, магистр туризма

Туменов Жандос

Студент 2 курса, специальность «Менеджмент»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье рассматривается сущность интеллектуального капитала, который составляет неотъемлемую часть любой компании и преимущества в управлении интеллектуальным капиталом в современном бизнесе.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, управление персоналом, управление человеческим капиталом, человеческие ресурсы, человеческий капитал.

MANAGEMENT BY INTELLECTUAL CAPITAL OF DEVELOPING COMPANIES

Karabalina Zhanar Zhumabergenovna

Senior Lecturer, Master of Economics Sciences

Rybtsova Olesya Leonidovna

teacher, master of tourism

Tukenov Zhandos

2nd year student, specialty "Management"

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses the essence of intellectual capital, which is an integral part of any company and the advantages in managing intellectual capital in modern business.

Key words: intellectual capital, personnel management, human capital management, human resources, human capital.

Переход к новому этапу развития общества приводит к принципиальным изменениям условий экономической деятельности. В первую очередь это относится к преобразованиям отраслевой структуры производства. Источниками экономического роста становятся информационные технологии, наукоемкие производства, базирующиеся на широком внедрении микропроцессоров. Их приоритетное развитие сопровождается относительным снижением роли других секторов экономики.

Новые тенденции в информационном обществе вступают во все более сильный конфликт с прежней институциональной конфигурацией. Крупные иерархические корпорации, обеспечивавшие экономию на масштабах производства, создавали предпосылки эффективного управления массовым производством промышленных товаров. Принципиально другая ситуация складывается в настоящее время. В экономике информационного общества жесткие иерархические построения замедляют информационные потоки - как раз тогда, когда скорость и гибкость становятся критически важными факторами. Отсюда - тенденции к децентрализации, большей ориентации на горизонтальные связи, что вступает в противоречие со сложившимися иерархическими институциональными структурами.

Гибкость, мобильность, быстрое приспособление к изменяющимся требованиям рынка, а также способность генерировать новые идеи и внедрять их в производство становятся важнейшими условиями конкурентоспособности выживания. Современное общество переживает новый всплеск предпринимательской активности. Это происходит как в рамках крупных компаний, так и вне сложившихся корпоративных образований. И в том и в другом возрастает ценность самостоятельности и инициативы работника и одновременно его возможности самореализации.

В современной отечественной практике отношение к интеллектуальным активам как капиталу, который нуждается в управлении, к сожалению, встречается очень редко. Можно сказать, что управление интеллектуальным капиталом достаточно редко определено приоритетами стратегического развития отечественного бизнеса. Это означает, что в основном интеллектуальный капитал отечественных компаний остается без целенаправленного управления – или попросту простаивает. Чтобы продемонстрировать необходимость управления интеллектуальными активами мы попробуем соотнести их с группой материальных активов. Подумайте о простаивающих производственных мощностях, о неиспользованных товарно-материальных запасах, об избытке наличных средств. Примерно такой же потенциал остается нереализованным в ситуации, когда отсутствует менеджмент интеллектуального капитала. Сложить вместе все эти забытые активы (как нематериальные, так и материальные) - и мы получим существенный потенциал в доходах для любой организации [1].

Существует множество интерпретаций термина «интеллектуальный капитал». Так, Э. Брукинг пишет, что «интеллектуальный капитал – это термин для обозначения нематериальных активов, без которых компания не может существовать, усиливая конкурентные преимущества. Составными частями интеллектуального капитала являются: человеческие активы, интеллектуальная собственность, инфраструктурные и рыночные активы. Под человеческими активами подразумевается совокупность коллективных знаний сотрудников предприятия, их творческих способностей, умения решать проблемы, лидерских качеств, предпринимательских и управленческих навыков работников» [2]. Под интеллектуальным капиталом того или иного субъекта Б. Б. Леонтьев понимает стоимость совокупности имеющихся у него интеллектуальных активов, включая интеллектуальную собственность, его природные и приобретенные интеллектуальные способности, и навыки, а также накопленные им базы знаний и полезные отношения с другими субъектами. Ценность субъекта интеллектуального капитала всегда должна рассматриваться в соотношении с реально ожидаемыми результатами интеллектуальной деятельности и на этом основании должна выражаться соответствующей стоимостью [3].

Управление интеллектуальным капиталом становится ключевой управленческой проблемой в большей части и крупных, и малых компаний. Э. Брукинг выделяет такие виды деятельности в управлении интеллектуальным капиталом, как:

- идентификация интеллектуального капитала;
- разработка организационной политики в отношении развития интеллектуального капитала;
- аудит интеллектуального капитала;
- документальное оформление интеллектуального капитала;
- защита интеллектуального капитала;
- распространение интеллектуального капитала;
- приумножение и обновление интеллектуального капитала [4].

Управление интеллектуальным капиталом достаточно редко определено приоритетом стратегического развития отечественного бизнеса. В бухгалтерском балансе отражается лишь незначительная часть интеллектуального капитала в виде нематериальных активов. Учет и управление таким существенным по стоимости и значимости капиталом будет способствовать формированию конкурентных преимуществ, повышению результативности капитала предприятия. Оценка и управление уровнем интеллектуального капитала компании, в частности, позволяют:

- учесть все неосязаемые активы и более адекватно отражать стоимость компании;
- повысить эффективность управления неосязаемыми активами;
- выявить факторы и резервы развития;
- повысить инновационную активность;
- более полно информировать потенциальных инвесторов и повысить привлекательность компании;
- создать творческую атмосферу;
- более бережно относиться к человеческому капиталу и его развитию [5].

Большинство исследователей в области интеллектуального капитала выделяет следующие его виды:

1. Человеческий капитал. Человеческий капитал – это совокупность знаний, навыков, опыта и способностей работника, варьирующихся в зависимости от степени уникальности (общие, специфичные для отрасли или фирмы) и вклада в формирование стратегических возможностей компании и её клиентов.

2. Структурный капитал. Структурный капитал – система различных корпоративных активов (интеллектуальная собственность, научные исследования и разработки, процедуры, коммуникационные системы и информационные ресурсы, а также ноу-хау) и организационных процессов, обеспечивающих определенный уровень эффективности ЧК.

3. Клиентский (потребительский) капитал. Клиентский капитал – это система связей / отношения компании с клиентами, поставщиками, партнерами и другими стейкхолдерами, обеспечивающая устойчивое положение на рынке и развитие торговых марок, брендов и деловой репутации компании [6].

В настоящее время в связи с возрастанием роли человеческого интеллектуального капитала в экономической деятельности возникает необходимость оценки его состояния и анализа динамики развития для последующего эффективного управления. Следует признать, что все имеющиеся методы оценки человеческого капитала имеют ряд существенных недостатков.

Экспертный метод (метод качественной оценки) является важным звеном в системе методов оценки человека, поскольку из всех существующих моделей, наиболее объективно оценивает качественные составляющие человеческого интеллектуального капитала, однако ограничение только данным методом не позволяет получить стоимостное измерение человеческого капитала. Если рассматривать недостатки затратного подхода к оценке человеческого капитала (метод инвестиций), то возникает проблема объективного расчета

всех инвестиций в человеческий капитал. Сложность представляет также попытка определения удельного веса эффективности конкретного работника в общем финансовом результате компании, поскольку этот результат может определяться благоприятной экономической конъюнктуры, а не только уровнем развития персонала. Кроме того, определенные сложности возникают с бухгалтерским и налоговым учетом инвестиций в человеческий капитал и измерением получаемых результатов. Затраты на обучение персонала и повышение его квалификации по правилам финансового учета следует относить к расходам, а не к инвестициям.

При анализе метода оценки человеческого капитала по аналогии с физическим (основным) капиталом вызывает сложность объективная оценка первоначальной стоимости, определения срока работы конкретного сотрудника в компании (то есть выбор рационального способа начисления коэффициента устаревания и забывания), а также сложность ведения учета, громоздкость оценки, которая в большей степени удобна для крупных компаний. Несмотря на все объективные трудности, возникающие при оценке человеческого интеллектуального капитала, необходимо признать, что существует необходимость формализации его измерения с целью обеспечения эффективности деятельности организации [7].

В наиболее общем виде все методы оценки интеллектуального капитала принято разделять на 4 группы:

– методы прямого измерения интеллектуального капитала. Данные методы выражены в денежной оценке тех или элементов интеллектуального капитала, затем выводится интегральная оценка. Наглядным примером данной модели выступает «Технологический брокер»;

– методы рыночной капитализации.

Данные методы предполагают вычисление разности между рыночной капитализацией и собственным капиталом акционеров. Полученная величина рассматривается в качестве стоимости ее интеллектуального капитала.

В данную группу входит одна из наиболее известных моделей – коэффициент Тобина, а также модель соотношения рыночной и балансовой стоимости;

– методы отдачи на активы, которые построены на традиционных показателях, отражающих эффективность бизнеса. В основе данных методов лежит сопоставление добавленной стоимости и активов компании. Примерами данных методов служат модели «экономической добавленной стоимости», «рассчитанной стоимости неосязаемых активов», «коэффициент добавленной стоимости интеллектуального капитала»;

– методы подсчета очков. Для данных методов характерно осуществление идентификации разного рода компонентов интеллектуального капитала, в дальнейшем генерируются и добавляются индикаторы и индексы, в форме подсчета очков или в виде граф. Использование данной группы методов не предполагает получение денежной оценки интеллектуального капитала. Они схожи с методами диагностической информационной системы и наилучшим образом подходят для решения управленческих задач.

Рассмотренные группы методов представляют собой наиболее полную и широко известную классификацию. Измеряя интеллектуальный капитал, компания ставит перед собой определенные цели, среди которых зачастую бывает оценка возможности поглощения, принятие грамотного управленческого решения и т.д., поэтому актуальным является отбор наиболее объективных и информативных методов оценки. Все группы методов могут быть применены одновременно, но тогда возрастает вероятность того, что они не принесут ожидаемого результата. В связи с этим необходимо выбирать те из них, которые будут соответствовать цели исследования, ситуации на рынке, типу анализируемой компании.

Например, для некоммерческих компаний наиболее подходящим является метод подсчета очков, в связи с тем, что им не требуется измерять финансовые показатели.

Рассмотренные методы не лишены недостатков. К ним можно отнести отсутствие разграничения интеллектуального капитала и различных форм нематериальных активов, таких как программное обеспечение, базы данных и прочее. Но несмотря на это, количественная оценка интеллектуального капитала данными группами методов позволяет наиболее точно оценить степень воздействия на результаты деятельности компании и размер капитала.

Помимо рассмотренной квалификации, методы оценки интеллектуального капитала можно разделить на качественные, посредством которых можно собрать нефинансовую информацию и произвести косвенную оценку, и количественные, за счет которых возможно оценить интеллектуальный капитал в стоимостном выражении.

Рассмотрим более подробно количественные методы.

Интеллектуальный капитал имеет существенное значение при формировании стоимости компании. Вложения в него всегда носят капитальный характер и будут создавать стоимость на протяжении нескольких финансовых периодов, в связи с чем вопрос определения его стоимости стоит довольно остро.

Модель «Технологический брокер» утверждает, что неосязаемые активы нуждаются в таком же управлении, как и средства или запасы. Компания должна понимать, где она находится и что позволяет ей получать добавленную стоимость. Данный метод выстраивает процесс оценки интеллектуального капитала в три этапа.

Первый состоит в ответе на 20 вопросов, которые отражают степень того, насколько интеллектуальный капитал нуждается в усилении.

На втором этапе происходит тестирование отдельных компонентов интеллектуального капитала посредством определенного набора вопросов, направленных на определение скрытой стоимости актива.

Третий этап является самым сложным, в связи с тем, что требуется провести количественную оценку стоимости интеллектуального капитала, применяя конкретные показатели. Но алгоритм трансформации данных значений отсутствует, что является слабым местом данной модели, в связи с тем, что каждая компания сама решает, как ей осуществить переход от качественных показателей к количественным, что нарушает субъективность. Степень точности в ответах на вопросы довольно сомнительна. Тем не менее существенным достоинством данной модели является возможность получения комплексной картины состояния компании и наличия в ней интеллектуального капитала, а также качества управления им.

К методам прямого измерения интеллектуального капитала менеджеры стараются прибегать как можно реже, в связи с тем, что они должны быть разработаны в соответствии со спецификой деятельности компании, ее целями, что делает затруднительным возможность сравнения и анализа. Основным достоинством данной группы методов является возможность отразить состояние отдельных элементов интеллектуального капитала.

Наиболее распространенными являются методы рыночной капитализации, так как довольно просты в расчетах. Метод соотношения рыночной и балансовой стоимости представляет собой разницу между рыночной капитализацией и балансовой стоимостью компании. Рыночная капитализация является одним из важнейших показателей, применяемых на фондовых биржах, и рассчитывается как произведение текущей цены акции на общее число акций в обращении

Для оценки интеллектуального капитала мы рассмотрим коэффициент Тобина и интеллектуальный коэффициент добавленной стоимости.

Коэффициент Тобина обладает рядом преимуществ:

- коэффициент достаточно прост при расчете;
- коэффициент q-Тобина отражает инвестиционный потенциал предприятия за счет сопоставления их рыночной и балансовой стоимости;
- для его расчёта используются данные из открытой отчётности компаний.

Коэффициент Тобина рассчитывается как отношение рыночной стоимости фирмы к ее балансовой стоимости. Если значение коэффициента Тобина больше 1, то фирма эффективно применяет свой интеллектуальный капитал; если меньше 1, то компания недооценивает свой интеллектуальный капитал и не развивает его. Не стоит забывать о том, что данный коэффициент дает приближенную оценку интеллектуального капитала [8].

Интеллектуальный коэффициент добавленной стоимости VAIC (Value Added Intellectual Coefficient), как метод измерения интеллектуального капитала компании, был предложен А. Пуликом в 2000 г. Впервые влияние интеллектуального коэффициента добавленной стоимости на рыночную стоимость компании было протестировано самим Пуликом для 30 компаний из списка FTSE (фондовый индекс, рассчитываемый агентством Financial Times) за период с 1992 по 1998 гг. Была обнаружена значимая положительная связь между интеллектуальным капиталом и рыночной стоимостью. Метод VAIC позволяет компании определить вклад в добавленную стоимость материальных и нематериальных активов. При этом интеллектуальный коэффициент включает в себя добавленную стоимость физического капитала. По мнению автора метода, более высокое значение этого показателя означает, что данная компания лучше использует свой физический капитал вследствие большей величины интеллектуального капитала. Метод А.Пулика обладает рядом существенных преимуществ, так как требует лишь данных бухгалтерской отчетности компании:

- публичная информация проверяется аудиторскими компаниями, что является залогом ее надежности;
- использование данного подхода позволяет перейти от простого описания к пониманию значимых факторов ИК компании, а затем к управлению им в целях максимизации стоимости компании;
- использование показателей эффективности позволяет точнее отразить роль ИК в создании стоимости компании [9].

Интеллектуальный капитал имеет двойственную природу. В его состав входит и интеллектуальная собственность, и средства её производства. На первой стадии происходит превращение денежной формы в интеллектуальные элементы производительного капитала:

- производится наем рабочей силы, занимающейся управленческой, инженерной, научной и другими видами интеллектуальной деятельности, со знаниями, опытом и навыками в применении этих знаний;
- разрабатываются инновационные идеи с использованием знаний и навыков специалистов и создаются продукты интеллектуального труда
- объекты интеллектуальной собственности (на этой стадии может также осуществляться заимствование объектов интеллектуальной собственности сторонних организаций с приобретением частичных или полных прав на их использование). Кроме того, затраты на увеличение интеллектуального потенциала организации происходят по следующим направлениям:

- обучение и переподготовка специалистов, в результате чего увеличивается объем и качество их знаний, совершенствуются навыки;
- повышение корпоративной культуры организации, улучшение технологий коллективной работы;
- мотивация интеллектуального труда, повышение творческой активности, практической значимости создаваемой интеллектуальной продукции и др.

На второй стадии происходит овеществление интеллектуального капитала в продукции. Оно может происходить на всех технологических этапах ее создания и производства. К примеру, в материалах, из которых производится продукция, в станках и оснастке, которые используются в производственном цикле, в упаковке и др. Овеществленный на второй стадии превращений интеллектуальный капитал создает прибавочную стоимость, и чем выше уровень достигнутого при этом качества продукции,

тем больше величина созданной прибавочной стоимости. На третьей стадии продукция становится товаром, в котором овеществляются маркетинговые интеллектуальные активы, еще более увеличивая потребительскую ценность товара. Реализуемый товар превращается в деньги, часть которых, пропорциональная интеллектуальной составляющей рыночной стоимости продукции, является результатом завершения превращений интеллектуального капитала.

Таким образом, полученная прибыль при правильной организации бизнеса позволит приумножить интеллектуальный капитал с переходом вновь на первую стадию превращений капитала. Важно отметить, что ключевым моментом в создании интеллектуального капитала, являются знания. Они расширяются путем взаимодействий между людьми, что ведет к созданию институционализованного знания, которым владеет компания. Именно знания, навыки и способности отдельных людей обладают ценностью, на которой сконцентрировано внимание специалистов. Они различными способами при-влекают, удерживают и развивают человеческий капитал, которым эти люди являются.

В настоящее время отсутствуют промышленно созданные специализированные информационные технологии оценки человеческого ИК предприятия. В связи с этим для предприятий рекомендуется использование двух путей автоматизации оценки:

- создание соответствующей программной надстройки в комплексных информационных системах типа «Бухгалтерия 1С», «Галактика» и пр. или, например, в Excel;

- проектирование собственного специализированного программного обеспечения на основе информационных моделей, разработанных с использованием CASE-средств (Computer-Aided Software/ System Engineering), таких как BP-win, Er-win, Rational Rose.

При этом необходимо обеспечить наглядность оценки путем построения таблиц, графиков и диаграмм. На основании данной методики руководство предприятия может анализировать состояние и динамику развития человеческого интеллектуального капитала отдельного сотрудника и всего отдела в целом, осуществлять по полученным данным прогнозирование и принимать соответствующие корректирующие меры в рамках мотивационного управления персоналом.

В целом, рассмотренная методология оценки состояния и динамики интеллектуального капитал работника имеет практическую значимость для руководства предприятия и может стать инструментом для мотивационного управления и анализа эффективности использования человеческого интеллектуального капитала на предприятии.

Причины, тормозящие развитие интеллектуального капитала в нашей стране, - это низкое качество экономико-правовой среды, искаженное функционирование механизмов рыночной конкуренции, деформация механизмов накопления, неэффективная система государственного регулирования инновационной деятельности [10].

В условиях постиндустриальной экономики главным источником положительной динамики роста стоимости компаний является повышение стоимости интеллектуального капитала, который формируется на базе коммерциализации объектов интеллектуальной собственности и других нематериальных активов.

Интеллектуальный капитал становится ключевым фактором максимизации стоимости компании. Такая стратегия должна учитывать необходимость в простом и расширенном воспроизводстве интеллектуального капитала. Для управления в контексте максимизации стоимости компаний большое значение имеет система коммерческого использования результатов интеллектуального труда [11].

Список использованной литературы:

1. Интеллектуальный капитал: составляющие, управление, оценка. https://www.cfin.ru/management/strategy/competit/Intellectual_Capital.shtml

2. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / под ред. Л. Н. Ковачин. Питер, 2001. 288 с.
3. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. М.: Издательский центр «Акционер», 2002. 200 с
4. «Управление интеллектуальным капиталом», учебное пособие, Н.Н.Шаш
5. Интеллектуальный капитал – основа инновационного развития предприятия. <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnyy-kapital-osnova-innovatsionnogo-razvitiya-predpriyatiya>
6. Понятие, структура и взаимодействие элементов интеллектуального капитала. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-struktura-i-vzaimodeystvie-elementov-intellektualnogo-kapitala>
7. Методика оценки состояния и анализа динамики развития человеческого интеллектуального капитала в организации <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-sostoyaniya-i-analiza-dinamiki-razvitiya-chelovecheskogo-intellektualnogo-kapitala-v-organizatsii>
8. Количественные подходы к оценке интеллектуального капитала предприятия. <https://cyberleninka.ru/article/n/kolichestvennye-podhody-k-otsenke-intellektualnogo-kapitala-predpriyatiya>
9. Подходы к оценке интеллектуального капитала компаний в условиях дефицита информации. <https://articlekz.com/article/21126>
10. Методика оценки состояния и анализа динамики развития человеческого интеллектуального капитала в организации. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-sostoyaniya-i-analiza-dinamiki-razvitiya-chelovecheskogo-intellektualnogo-kapitala-v-organizatsii>
11. Особенности формирования интеллектуального капитала в организации. <https://articlekz.com/article/8770>

**АЙМАҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ӨРІСІНІҢ САЛАЛАРЫН ДАМЫТУДЫ ЖОСПАРЛАУ
МЕН БОЛЖАМ ЖАСАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГЕЗІ**

Лекеров Есендаулет Борантаевич

«ЭМЖС» кафедрасының аға оқытушысы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада әлеуметтік және экономикалық үдерістің мемлекеттік реттеу қазіргі жүйесі мәселе қарастырылады.

Түйінді сөздер: Мемлекет, реттеу, рынок, әлеумет, экономика, қаржы, кәсіпорны.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ
РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА**

Лекеров Есендаулет Борантаевич

Старший преподаватель кафедры ЭМ и С

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье рассматривается Современная система государственного регулирования социальных и экономических процессов.

Ключевые слова: Государство, регулирование, рынок, социум, экономика, финансы, предпринимательство.

**THEORETICAL BASES OF PLANNING AND FORECASTING THE
DEVELOPMENT OF INDUSTRIES OF THE SOCIAL SPHERE OF THE REGION**

Lekeroev Esendaulet Borantaevich

Senior Lecturer Department of EM & S

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article deals with the modern system of state regulation of social and economic processes.

Key words: State, regulation, market, society, economy, finance, entrepreneurship.

В народе говорят, что мудрость - это умение предвидеть будущие последствия происходящих в данный момент действий и умение руководить ими. Другими словами, мудрость - это обращение в будущее, то есть человек знающий, пытается повлиять на будущее. Это важно и в экономике. Для того чтобы управлять будущим, человечество создало определенные механизмы, которые в экономической науке называются - прогнозирование, макроэкономическое планирование и экономическое программирование. Прогнозирование - это получение информации о будущем; это предвидение, которое делится на научное и ненаучное (интуитивное, каждодневное и религиозное). Научное предвидение базируется на знаниях закономерностей развития природы, общества и мышления; интуитивное - на так называемом жизненном опыте, связанными с аналогиями, приметами и так далее, религиозное предвидение ещё называют пророчеством, то есть верой в сверхъестественные силы, предрассудки и прочее. Прогнозирование - это предвидение, которое базируется на специальном научном исследовании. Какие же бывают прогнозы? Поисковый прогноз - это определение возможного положения явления в будущем;

нормативный - определение путей и сроков достижения возможного положения явления, которое принято за цель.

Целевой прогноз отвечает на вопрос: что именно желательно и почему?

Программный прогноз отвечает на вопрос: что конкретно необходимо сделать, чтобы достичь желаемого? Прогнозирование имеет два конкретных аспекта: предсказывать и предвидеть. В зависимости от того, какой результат необходимо получить или, что необходимо спрогнозировать, преимущество предоставляется то одному, то другому аспекту. Прогнозирование необходимо, потому что будущее необычно и эффект многих решений, принимаемых сегодня, на протяжении определённого времени не ощущаются. Поэтому точное предвидение будущего повышает эффективность процесса принятия решения.

Любая работа требует от человека осмысления целей, порядка действий и возможных результатов. Эта координация намечаемых мер помогает добиться успехов с меньшими затратами. Экономические проекты и сделки, направленные на достижение поставленных целей - получение прибыли, рост рентабельности или завоевание рынка, - требуют предварительного осмысления в виде составления прогноза, плана или программы действия как неперемного условия обоснования замысла и надежности получения желаемого результата. Человека всегда интересовали события и время, следующее за настоящим. Формой предсказания является прогноз, то есть научное исследование, направленное на определение перспектив развития явления. Прогноз в переводе с греческого языка означает «вперед, узнавание». Определение понятия прогноз – это научно обоснованное суждение о возможных состояниях объекта в будущем, альтернативных путях и сроках их осуществления. Прогнозирование и планирование тесно связаны между собой но, тем не менее, есть и отличия. Планирование, в отличие от прогнозирования, связано с решением проблем. При планировании обязательно присутствует волевое решение человека по достижению намеченной цели. План – это рабочий инструмент достижения поставленной цели субъектом предпринимательства, созданный на основе конъюнктурного прогноза среды хозяйствования, расписанный по исполнителям, времени и средствам. Планирование – это процесс экономического обоснования рационального поведения субъекта хозяйствования для достижения своих целей.

Науное предвидение – это опережающее отображение действительности, основанное на познании законов природы, общества и мышления. Научное предвидение может иметь форму: *предсказания*, которому присущ описательный характер, или форму *предуказания*, когда указываются необходимые действия для достижения цели.

В настоящее время государственное прогнозирование в Казахстане включает:

- 1) разработку вариантов социально-экономического развития страны с учётом вероятного воздействия внутренних и внешних политических, экономических и других факторов;
- 2) предоставление материалов для дифференциации региональных и отраслевых прогнозов;
- 3) уточнение потребностей в средствах для финансирования федеральных целевых программ, поставок продукции для государственных нужд, поддержки отраслей и регионов.

Государственное прогнозирование социально-экономического развития характеризует систему научно-обоснованных представлений о направлениях социально-экономического развития общества, основанных на законах рыночного хозяйствования. Эти представления учитываются органами законодательной и исполнительной власти государства при обосновании своих конкретных решений в области социально-экономической политики.

Руководство государственным прогнозированием осуществляются правительством страны. Организационная система государственного прогнозирования включает различных участников в лице министерств, ведомств, научных учреждений и др. Основными

участниками этой системы являются Министерство национальной экономики РК, Министерство финансов РК и Национальный банк РК.

Прогноз социально-экономического развития страны включает количественные показатели и качественные характеристики развития макроэкономической ситуации, экономической структуры, научно-технического развития, внешнеэкономической деятельности, динамики производства и потребления, уровня качества и жизни, экологической обстановки, социальной структуры, а также систем образования, здравоохранения и социального обеспечения населения. Многие из них связаны с показателями макроуровня. Но основная роль отводится прогнозам: социальным, ресурсным, общественных и личных потребностей.

Для указанных прогнозов характерны следующие группы показателей:

- 1) населения, в том числе трудовых ресурсов страны (региона);
- 2) денежных доходов населения;
- 3) уровня жизни населения.

Первая группа социально-экономических показателей включает:

- численность населения;
- его плотность и расселение по территории страны и регионам;
- состав населения: пол, возраст, национальность, уровень образования и семейное положение;
- рождаемость, смертность и продолжительность жизни;
- число браков и разводов;
- трудовые ресурсы, в том числе экономически активное население;
- количество безработных и уровень безработицы;
- занятость в сферах деятельности и отраслях экономики;
- движение трудовых ресурсов во времени и в пространстве и др.

Вторая группа социально-экономических показателей включает данные, характеризующие денежные доходы населения:

- всего денежные доходы населения;
- заработная плата, доплаты и пособия к заработной плате, номинальная и реальная заработная плата;
- доходы от сдачи жилья внаем;
- дивиденды и проценты на вклады;
- пенсии и пособия из системы социального обеспечения;
- подарки, пожертвования, благотворительность и помощь прочие поступления денежных доходов населения;

Третья группа социально-экономических показателей отражает уровень жизни населения:

- состояние здоровья жизни населения;
- обеспеченность объектами здравоохранения, медицинским персоналом, врачебной помощью медикаментами;
- заболеваемость среди различных групп населения;
- уровень образования, в том числе сеть высших и средних специальных учебных заведений, общеобразовательных школ и дошкольных учреждений;
- наличие объектов художественной культуры: театров, каналов телевидения, музеев, дворцов культуры, пунктов проката видеокассет и др.;
- уровень жилищных условий;
- объем, структура и динамика социального обеспечения;
- обеспеченность сетью торговых, бытовых и жилищно-коммунальных объектов;
- обеспеченность спортивными и туристическими объектами;
- состояние экологии в обществе и другие;

Социально-экономический аспект жизни общества в экономических расчетах может иметь следующие цели развития: благосостояние людей, обогащение людей, занятость, могущество, долголетие и здоровье, культура и знание, число жителей.

Государство применяет меры регулирования социально – экономическими процессами в обществе. Это необходимо ему для упорядочения действующих в обществе сил. Поэтому государство обращается к возможности планирования и программирования в своих интересах. Государство может использовать различные по характеру планы: как императивные, так и индикативные. Государственные императивные планы в рыночной экономике имеют ограниченное применение. В отличие от них индикативные планы государства, имеющие информационный характер и не влияющих на проявление нормальных рыночных сил, применяются более широко. Индикативное планирование государства представляет собой национальный план страны с макроэкономическим обоснованием показателей экономики и мерами регулирования экономических процессов при неизменности принципа самостоятельности хозяйствующих субъектов. Во многих странах мира индикативное планирование стало одним из постоянных институтов государственной системы регулирования рыночных отношений, так как дополняет регулирующий механизм рынка, позволяет осуществлять долговременные стратегические цели развития общества, способствует технологической и институциональной модернизации экономики страны.

На ряду с государственным планированием огромное значение имеет региональное планирование, так как региональный рынок является частью Казахстанского рынка, и он участвует в экономической жизни общества. Региональные власти руководят деятельностью по плановому регулированию развития своих территорий. Вопросы регулирования касаются прежде всего социально- экономических аспектов развития.

Региональное планирование обычно включает в себя следующую последовательность разработки планов;

1-й этап – составление концепции развития. Этап включает анализ среды деятельности, оценку преимуществ и недостатков, выявление имеющихся ресурсов, а также внешних и внутренних факторов воздействия, обоснование целей и задач развития, в ходе чего определяются стратегические приоритеты и основные направления развития;

2-й этап – разработка программ развития, выявление оценки их эффективности. Большинство региональных программ социально-экономического развития условно разбиваются на группы: а) традиционных; б) логично увязанных с концепциями развития; в) содержащие конкретные механизмы реализации;

3-й этап – мониторинг реализации и использование механизмов обратной связи. В ходе этого этапа вносятся коррективы в действующие планы региона.

Таким образом, региональная система планирования может включать разработку прогнозов и планов, в том числе концепций программ, стратегических планов, бизнес планов и другие. В стране продолжается процесс становления и совершенствования механизма регионального управления, составной частью которого является планирование и прогнозирование.

Не смотря на динамичное социально- экономическое развитие регионов, необходимо решить ряд проблем по улучшению демографической ситуации, занятости и уровня доходов населения. В частности, обеспечение топливом, газификация, развитие сельской инфраструктуры, доступность гарантированного объема бесплатной медицинской помощи.

Список использованной литературы:

1. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана. - Алматы: «Білім». – 1997.
2. Региональные проблемы использования экономического потенциала в условиях перехода к рынку. - М.: СОПС, 1994 с 26-28.

3. Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. ВХ т. Т.3., Москва: Прогресс, 2005.- 350 с.
4. Курманбаева Г.А. Экономика Казахстана в 21 веке: монография – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2009г. 482 с.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. -Пер. с англ. 4-е изд., М.: Дело ЛТД, 1994. -678с.
6. Маршалл А. Принцип экономической науки. ВЗ-х т. Т.3., Москва: Прогресс, 1993. - 350 с.
7. Болдырев Б.Г. Финансы капитализма. - М.: Финансы и статистика, 1990. -246с.
8. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Пер. с англ., 2-е изд. - М.: Республика, 1993. - 198с.
9. Самуэльсон П., Нордхауз В. Экономикс // Экономические науки. - 1990.-№10.- С.48.
10. Сагиндыков Е.Н. Стратегическое планирование трудового потенциала региона на основе концепции человеческого развития – Алматы., 2001. 415с.
11. Среднесрочный план социально-экономического развития Актюбинской Области на 2017-2019 годы, Актобе., 2017 год.
12. Конкурентная стратегия развития Актюбинской области до 2020 года, Актобе., 2015 г
13. Изар У. «Методы регионального анализа» - Москва, 1996 195 с.
14. Тургель И.Д. Региональная экономика и управление. М.: 2003.
15. Краткий статистический ежегодник Казахстана. Статистический сборник. Алматы, 2015. с 25-27
16. Социально-экономическое развитие г. Актобе. Актобе, 2015. Отчет Всемирного Банка "Достижение конкурентоспособности, сохранение конкурентоспособности: задача управления нефтяным бумом в Казахстане";
17. Мамыров Н.К., Ихданов Ж. Государственное регулирование экономики в условиях Казахстана (теория, опыт, проблемы). Алматы: Экономика, 1998. - 209 с.

НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА КЕЗЕҢІНДЕГІ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Молдабекова Гульмира Байғалиевна

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Орынғали Ердаулет Жамбылұлы

«Есеп және аудит» мамандығының 1-курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақала қазіргі кезеңдегі басты мәселе—жұмыссыздық деп қарастырған. Сонымен қатар, жұмыссыздық мәселесіне теориялық түрде түсініктеме бере отырып, тәжірбе жүзінде жұмыссыздықпен күресу жолдарын айтып өткен.

Түйінді сөздер: жұмыс, бәсеке, дағдарыс, кедей, жол картасы, еңбекақы, экономика, халық, қоғам.

ПРОБЛЕМЫ БЕЗРАБОТИЦЫ В ПЕРИОД РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Молдабекова Гульмира Байғалиевна

Магистр экономических наук, старший преподаватель

Орынғали Ердаулет Жамбылұлы

Студент 1 курса специальности «Учет и аудит»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В этой статье рассматривается основной вопрос о безработице. Дается теоретическое объяснение проблеме безработицы, способы борьбы с безработицей.

Ключевые слова: работа, конкуренция, кризис, бедность, дорожная карта, заработная плата, экономика, люди, общество

THE PROBLEM OF UNEMPLOYMENT IN THE PERIOD OF MARKET ECONOMY

Moldabekova Gulmira Begaliev

Master of Economics, senior lecturer

Oryngali Erdaulet Zhambyluly

1st year student of specialty " Accounting and audit"

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article addresses the main issue of unemployment. A theoretical explanation of the problem of unemployment, ways to combat unemployment.

Key words: work, competition, crisis, poverty, roadmap, wages, economy, people, society.

Нарықтық экономика кезеңінде жұмыссыздық мәселесі ең басты мәселе болып тұр. Себебі жұмыссыздық еліміздің экономикасын құлдырауына әкелуі мүмкін. Сол себептен жұмыссыздық мәселесін бастапқы этаптан зерттеп, мүмкіндігінше болмауын немесе жұмыссыздық мәселесінің бір қалыпта дамытпай ұстап тұруын қарастыруымыз қажет.

Жұмыссыздықтың пайда болуының бір себебі нарықтық экономикада бәсекелестік деген ұғым бар. Мысалы: ағылшын экономисті А.Пигу «Жұмыссыздық теориясында» мынадай тезис дәлелдеді, — «еңбек рыногында бәсекелестік жүреді...»- бәсекелестік болған

жерде әлді және әлсізкәсіпкерлер болатыны сөзсіз. Міне, сол себептен де жұмыссыздық пайда болуына әкелетіндігін айтуға болады.

Көптеген экономистердің айтуы бойынша кәсіпкерлер жоғары көлемді жалақыны білікті маманға төлеу, егер сол маман өнімнің шығару құнын көбейтсе, соның есебінен еңбекке жоғары өнімділігі нәтижесінде кәсіпкерлердің жұмысшы персоналын қысқартуға мүмкіндігі болады. Бұл дәрежеде мынадай принцип жүреді: «Ыңғайлысы, 1 жұмысшы ұстап, оған жақсы жалақы беру, 5-6 адамға төмен жалақы беруге қарағанда». Пигу өз кітабында көп жақсы, нақты өз ойын былай деп қарастырған: «Жалпы ақшалай жалақының қысқаруы жұмысбастылық жағдай жасай алады. Мұндай трактовоканы «дәлелсіз»- деп қарастырамыз, ол жалақысы аз жұмысшылардың жұмыссыздық армиясына қосылуы», «толуы» дегенді растайды. Тұрпайы саяси экономика жұмыссыздықты теңдік жағдайынан «кездейсоқ» ауытқу деп қарастырады.

Алайда, капитализм тарихындағы аса күйзелісті болған 30-жылдардағы дағдарыс тұғызған шым-шытырық оқиғалардың ықпалымен ағылшын экономисі Д.Кейнс капитализм тұсында жұмыссыздықтың лажсыз сипатта болғанын мойындайды. Жұмыссыздықтың болуын ол өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттарына жиынтық сұранымның жеткіліксіздігінен байланыстырады. Бұл ретте Д.Кейнс өндірістің объективті заңдылықтары мен қыйшылықтарын елемей, кәсіпкерлер мен тұтынушылардың психологиялық мінез-құлық дәлелдеріне, жиынтық сұранымды мемлекеттің ынталандыруы арқылы «жұмыспен толық» қамтамасыз етуге болады.

Жұмысынан айрылу адам баласының табысының азаюына, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, сонымен қатар психологиялық стресске алып келетіндігін білеміз. Сол себептен адам баласы үшін жұмыссыздықтың алдын алу мақсатында жұмыссыздықты зерттеу арқылы олардың пайда болу себептерін анықтай отырып, мемлекеттің тарапынан түрлі шараларды ұсыну керектігін алға салаған жөн. Бірақта сонымен қатар көптеген экономистердің ойынша жұмыссыздық қажет нәрсе, оны зұлымдық ретінде қарастыруға болмайды деген ойды да ескерген жөн. Өйткені жұмыссыздықтың ең маңызды пайдалы жақтарына оның сапалы еңбекті, бәсекені туындиратыны болса керек.

Жұмыссыздық макроэкономикалық тұрақсыздық көрінісінің маңызды формаларының бірі болып табылады, өйткені тек таза экономикалық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік реңге ие. Жұмыссыздық проблемасы қандай да бір дәрежеде барлық дамыған елдерді қозғап, қозғауды жалғастыруда, ал жұмыссыздықты ықтимал реттеу мәселелері мемлекеттің макроэкономикалық саясатының маңызды мәселелері болып қала береді.

Егер адам баласы жұмысынан айырылса, сөйтіп жалақысыз қалады. Бұл қазіргі қоғамдағы жие кездесетін мәселе. Бұл жағдайда мемлекет жұмыссызға жағдай жасауды өз мойнына алады. Біздің елімізде мындай жағдайда жұмыссыз адамға көмек ретінде 28 284 теңге ең аз еңбекақы мөлшерін төлейді. Бұл сома күнделікті тірлікке аз әрине, дегенмен аш қалмауға мүмкіндік бар. Жұмыссыз адам қалайда күнкөріс көзін іздейді. Ол өз еңбек күшін тауар ретінде сатқаны болмаса, еліміздің экономикасын дамытуға үлес қоспайды керісінше «кедейшілік» пайда болады.

Жұмыссыздар санының көбеюі тауар мен қызметке сұранымды азайтады. Халықтың табысының азаюы сұраныстың азаюының бір себебі екендігін ілгеріде көрдік. Сұраныстың азаюы өз кезегінде өндірістің кемуіне және жұмыссыздықтың одан әрі өршуіне жол ашады, себебі өндірістің кемуі жұмыс орындарының қысқарып, жалақының кемуіне әкелетін жолдың басы. Сөйтіп қоғам өзі құрған тұзаққа өзі түседі.

Елде жұмыссыздықты саяси жағдайдың шиленісуі өршітіп жібере алады, себебі әбден ашынған халық жұмыстың, ақшаның жоқтығы дәрменсіздіктен адамдар үкімет өзгерсе жағдайымыз жақсара ма деген үмітпен қандай да бір ереуілге, шеруге, төңкеріске қатысуға даяр тұрады. Жұмыссыздық қылмыс, әсіресе жастар арасында қылмыс тамырланатын ұя, себебі күнкөріс көзін таба алмаған кісі оның басқа жолдарын, көбінесе қылмыспен пайда табу жолдарын іздестіруге көшеді. Қандай мемлекет болмасын халықтың тұрмысына, әл

ауқатының деңгейінің жоғары болуы сол елдің экономикасының артып, барлық жағынан дер қарқынмен дәйекті дамып келе жатқандығын көрсетеді. Осыған байланысты қазіргі таңда нарықтық экономикамен әлеуметтік әділеттік негізіндегі жоғарғы өркениетті демократиялық қоғам құру жолында әртүрлі оқиғаларды басынан кешіріп отырған республикамыздың бүгінгі тіршілігіміздің негізгі мақсаты мемлекеттегі әрбір азаматтың бақытты өмірін және мұң мұқтажсыз ауқатты тұрмысын қамтамасыз ету керек.

Жұмыссыздық – экономикалық өсу жетістіктерінің адам дамуына ықпалын азайтатын құбылыс. Біріншіден, ол адамдар мен үй шаруашылықтарының белгілі бір бөлігін (кейде едәуір көлемін) экономикалық әрекет жағдай жасайтын мүмкіндіктерге қол жеткізуден айырады. Олар үшін адам даму жағдайлары едәуір нашарлайды. Екіншіден, жұмыссыздық (әсіресе, ұзақ мерзімді, тоқыраулы) еңбек дағдыларын жоғалтуға, яғни жинақталған адам капиталынан айырылуға ұшыратады және осылайша ол адам дамуына теріс ықпалын тигізеді. Үшіншіден, жұмыссыздық тек жеке адамдардың ғана емес, сонымен бірге жұмыссыздардың әл-ауқатының деңгейін қолдауға, мемлекетердің жұмыспен қамту жөніндегі түрлі бағдарламаларын іске асыруға байланысты елеулі әлеуметтік шығындарға ұшыратады, ал мұндай жағдай адам дамуына анағұрлым тиімді бағытталуы мүмкін ресурстарды қоғамнан оқшауландырады.

Кез келген қоғамдағы экономикалық даму барысында тұтыну тауарларының сұранымы құрылымында және өндіріс технологиясында маңызды өзгерістер болады. Бұл өзгерістер өз кезегінде жұмыс күшіне жалпы сұранымның құрылымын да өзгертеді. Осындай өзгерістерге байланысты кәсіптердің кейбір түрлері азаяды не қысқарады, ал басқа бір түрлері көбейеді. Қоғамдағы жұмыссыздықтың пайда болу себебі жұмыс күшінің осы өзгерістерге баяу ыңғайланатындығына және оның құрылымының нақты жұмыс орнына сай келмейтіндігіне байланысты болады.

Бағдарлама қазақстандағы әр отбасының кемінде бір мүшесін жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге бағытталған және жұмысты жоқ халықты еңбек етуге ынталдыратын жаңа жұмыс орындарын құруды көздейді. Бағдарламада көзделіп отырған мақсаттар – жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүзеге асыру және негізінен еңбекке жарамсыз кедей азаматтарға сондай-ақ, еңбек базарындағы жағдайы осал халыққа таулы көмек көрсету есебінен кедейліктің ауқымын қысқарту және жұмыссыздық деңгейін төмедету табылады.

Қортындылай келе, жұмыссыздық ол үлкен мәселе, бірақ бұл мәселені шешуге болады, ол үшін біз оны бірлесіп жеңе аламыз. Жұмыссыздықты зерттеу олардың пайда болу себептерін анықтайды, мемлекеттің тарапынан шараларды анықтайды. Бірақ сонымен қатар көптеген экономистердің ойынша жұмыссыздық қажет нәрсе, оны зұлымдық ретінде қарастыруға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Экономическая теория» Ә.Аубакиров, Б.Б.Байжумаев, Ф.Н.Жакупова, Т.П.Табаев.
2. Общая экономическая теория (полиэкономия). Учебник. Под.общ.ред.акад. Журавлевой Г.П.М
3. Жунусов Б., Комягин Б. Основы экономической теорий. Актюбинск

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Нурмаганбетова М.С., Әжімбаева А.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы банктік саясатын, оның ішінде халықты ипотекалық несиелендіру тәжірибесін талдай отырып, тұрғын үйге мұқтаж адамдар үшін не екенін біржақты анықтау мүмкін бе? Бұл құтқару немесе тұзақ пе? Екі көзқарас бар. Біріншіден, ең алдымен, несие алғандар жоғары пайыз ауыртпалығын көтере алмай, несиені төле алмай, сатып алған пәтерлерден айырылады. Екіншілер - ипотекалық компаниялар мен банктер.

Түйінді сөздер: ипотека, жылжымайтын мүлік, тұрғын үй құрылысы, несие, банк, тәуекел, мемлекет.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Нурмаганбетова М.С., Ажимбаева А.

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

Анализируя современную банковскую политику РК, в частности, практику его ипотечного кредитования населения, нельзя однозначно определить, чем оно является для нуждающихся в жилье людей? Спасение или ловушка? Здесь есть две точки зрения. Первые – это те, которые берут кредит и под бременем непомерно высоких процентов, не могут расплатиться, теряя в конечном случае и деньги и квартиру, забираемую банком. Вторые – это ипотечные компании и банки.

Ключевые слова: ипотека, недвижимость, жилищное строительство, кредит, банк, риск, государство.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LENDING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Nurmaganbetova M.S, Azhimbaeva A.

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Analyzing the modern banking policy of the Republic of Kazakhstan, in particular, the practice of its mortgage lending to the population, it is impossible to unambiguously determine what it is for people in need of housing? Salvation or trap? There are two points of view. The first are, first of all, those who take out a loan and under the burden of prohibitively high interest cannot pay off, losing in the end case both money and an apartment taken by the bank. The latter are mortgage companies and banks.

Key words: mortgage, real estate, housing, credit, bank, risk, state

Жилищное строительство - одно из приоритетных направлений Стратегии развития Казахстана до 2050 года, которое является одной из наиболее важных задач общенационального характера.

В данной статье хотелось бы рассмотреть основные проблемы, существующие на ипотечном рынке Республики Казахстан, которые не только препятствуют развитию ипотеки, но и создают нестабильность в финансовом секторе страны.

В процессе подготовки и совершения ипотечной сделки клиент может сталкиваться с различными трудностями.

Проблема первая. Трудности с банком.

Во-первых, банк может затягивать срок рассмотрения кредитной заявки, в этом случае, особенно при выборе квартиры-новостройки, за продление срока бронирования объекта клиенту нужно либо платить, либо отказываться от найденной квартиры. Во-вторых, банк с целью подстраховаться может занижать сумму кредита, а в этом случае клиент, не располагающий крупными накоплениями, может не дотянуть до рыночной стоимости выбранной квартиры, и ему придется отказаться от покупки (потеряв единовременный сбор банка за положительное решение о выдаче кредита). И, наконец, банк может предъявлять дополнительные требования к заемщику. Условия могут быть самыми разнообразными: если указан совокупный доход гражданских супругов, банк может потребовать заключить брак; если за кредитом обратился человек без прописки, к моменту совершения сделки банк может попросить оформить регистрацию – все эти требования отнюдь не облегчают жизнь заемщика[1].

Проблема вторая. Трудности с риелтором.

Немаловажная роль в успехе ипотечной сделки принадлежит риелтору, который ведет сделку, или ипотечному брокеру. Здесь может возникнуть и вопрос обязанностей риелтора/брокера и вопрос определения объема оплаты услуг... Специалисты считают, что прозрачность ценообразования риелторского вознаграждения должна способствовать установлению честных отношений между риелтором и клиентом, которые должны быть партнерами в предстоящей сделке, а возможность разбить сделку на несколько этапов и заказывать отдельную услугу поможет потенциальному клиенту сэкономить средства. Именно поэтому в некоторых компаниях дробят ведение сделки на несколько этапов, и клиент может выбрать любую из списка услуг компании или воспользоваться полным пакетом услуг.

Многие покупатели квартир, стремясь сэкономить средства, не желают обращаться к риелтору, комиссия которого сегодня может достигать 6-8%. Этому способствует, с одной стороны, высокий уровень образованности потенциальных заемщиков и с другой, – низкий уровень квалификации отдельных риелторов. В то же время, уникальность услуг риелтора и ипотечного брокера, владеющих всеми актуальными сведениями о существующих ипотечных программах банков, позволит наиболее грамотно подобрать банк и кредит для каждого покупателя. А совместная работа банка и ипотечного брокера по предварительному согласованию документов для ипотечной сделки (до подачи в регистрационную палату) позволит сделать большее число одобренных кредитов выданными.

Важно понимать, что покупатель, использующий ипотечный кредит, несет дополнительные расходы:

- единовременная комиссия банка за выдачу кредита;
- страховая премия;
- стоимость отчета об оценке;
- месячная стоимость аренды банковской ячейки;
- регистрация сделки[2].

Ко всем этим расходам стоит подготовиться заранее.

Проблема третья. Выбор объекта.

В процессе подбора объекта трудности заемщика только увеличиваются. Основная проблема на данном этапе – ограниченный выбор недвижимости. Во-первых, ограничения накладываются банком, желающим получить ликвидный залог, в силу чего требующим определенного типа перекрытий, ограничивающий год постройки и тип здания,

отрицательно относящийся к перепланировкам, тем более не узаконенным. Особенно внимательно банк следит за юридической чистотой документов на объект недвижимости, отказывает в выдаче кредита в случае попыток продажи по доверенности

По мнению критиков, сложившаяся практика ипотечного кредитования в нашей республике, недоступна для большинства населения и, к сожалению, работает в пользу лишь ипотечных компаний и банков, а не тех, кто действительно остро нуждается в жилье. Действующая политика ипотечного кредитования в РК, по мнению аналитиков, учитывает интересы только собственников, то есть банков, ипотечных компаний и крупных строительных фирм, а не рядовых граждан, которые нуждаются в сравнительно недорогом, доступном для большинства людей жилье. Существующая политика в области рынка жилья, по мнению специалистов, социально не ориентирована, и эта особенность проявляется в следующем:

во-первых, сложными условиями кредитования, в котором банк с момента подписания договора односторонне получает преимущества перед заказчиком (последующие докладчики более детально расшифруют это положение),

во-вторых, непомерно высокими процентами, которые в нашей республике составляют 14 – 23%, чем банки ставят население, берущее кредиты, изначально в кабальные условия. В свою очередь, это нередко приводит к ситуации, когда значительная часть заемщиков, не сумев расплатиться с кредитами, оставляет квартиры банкам,

в-третьих, политика банков, строится только на получении сверхприбыли, будучи социально не ориентированной, они фактически грабят население страны,

в-четвертых, практика ипотечного кредитования в РК совершенно не учитывает опыт социальной направленности ипотечного кредитования в развитых странах, которые более успешнее решили эту проблему,

в-пятых, банки и ипотечные компании своей недальновидной кредитной политикой создают высокие политические риски, которые чреваты протестными выступлениями определенной части населения Казахстана,

в-шестых, современная политика банков при отсутствии реального платежеспособного спроса способно привести к экономическому кризису,

в-седьмых, эта ситуация на рынке недвижимости возникла в результате сговора всех участников рынка недвижимости: банкиров, застройщиков, риэлторов, а также страховщиков и рекламщиков. Господство нескольких монополий на рынке жилья – это, как говорят классики, всегда сговор власти с бизнесом. Всякая монополия - есть закономерный результат отсутствия реальной конкуренции в сфере ипотечного кредитования и строительства жилья,

в-восьмых, сложившаяся негативная ситуация явилась следствием того, что существующий антимонопольный закон в РК фактически не работает,

в-девятых, главный принцип либерализма – минимальное вмешательство государства в дела экономики - был подменен практически его самоустранением не только в экономике, но и в других сферах жизни. Говоря иначе, социально не ориентированная политика банков и ипотечных компаний вызвана отсутствием должного контроля и регулирования со стороны государства[3].

Отмечая эти недостатки, мы считаем, что в настоящее время в области ипотечного кредитования уже назрела необходимость в усилении контроля со стороны государства и совершенствовании ее законодательной базы. Сейчас совершенно очевидно, что продолжение существующей политики в области ипотечного кредитования может привести общество не только к социальной напряженности, но и к экономическим проблемам в виде системного дефолта.

В решении этого вопроса наше общество должно в известной мере опираться на опыт регулирования рыночных отношений развитых стран, которые в свое время прошли эти трудности. В этом плане есть смысл напомнить участникам круглого стола некоторые

основополагающие принципы рыночной экономики, которых не знают или почему-то игнорируют наши отечественные реформаторы. Азбучной истиной является положение о том, решающую роль в развитии любого общества играет политика государства в отношении экономики.

На примере любого государства можно конкретно увидеть, как сказывается на состоянии экономики официальная политика. Она может либо открыть дорогу для быстрого развития экономики и предпринимательства, либо поставить на их пути глухие барьеры, загнать в непроизводительную, теневую экономику. В этом плане, анализируя современное состояние казахстанской экономики, можно отметить в контексте нашего вопроса следующий момент. Это представление реформаторов о том, "невидимая рука" рыночной самонастройки без всякого внешнего вмешательства заставят капиталиста действовать в интересах всего общества. Данный тезис возник относительно модели нерегулируемого рынка, который был свойственен американскому капитализму середины позапрошлого века.

На начало 2018 года, Жилстройсбербанк является лидером среди банковских учреждений, выдающих ипотеку в Казахстане. На его долю приходится порядка 60% от всех выдаваемых ссуд в стране, а также банк является основным оператором государственных программ жилищного кредитования.

Есть несколько вариантов того, как можно оформить ипотеку через ЖСК. Все они направлены на разные цели, и имеют свои особенности, как по оформлению, так и по обслуживанию. Разберем некоторые из них.

Арендное жилье: условия Жилстройсбербанка

Приобретение арендного жилья с последующим выкупом представляет собой реализацию квартир по госпрограмме для определенных категорий граждан. Сюда входят:

- молодые, многодетные, неполные семьи, семья с ребенком-инвалидом;
- дети-сироты и дети без попечения родителей;
- госслужащие и бюджетники;
- военные.

Для участия в программе они сначала должны встать на очередь в акимате. При этом нужно соответствовать определенным условиям: иметь гражданства РК или быть признанным оралманом, не иметь собственного или арендного жилья с последующим выкупом в течение последних 5-и лет, и иметь достаточный доход (не более 290 тысяч тенге на семью) [4].

Предоставляемое в аренду жилье не бесплатное, это та же ипотека, но на более щадящих условиях. Из отличий: в ипотечной квартире можно сразу жить, проценты ниже, чем в коммерческих банках, государство помогает в накоплении.

Этапы приобретения жилья:

1. вы вносите 6-ти кратную сумму ежемесячного арендного платежа на депозит;
2. семья въезжает в квартиру, оплачивает коммунальные платежи, а также ежемесячно пополняет свой депозит. На накопленную сумму каждый год государство начисляет 20% дохода.

3. как только накопления составят 50% стоимости жилья необходимо выбрать банковскую программу для оформления договора займа. В Жилстройсбербанке есть разные программы, которые будут зависеть от выбранного срока: ставка 4% на 8 лет, 4,5% на 5 лет, 3,5% на 15-25 лет.

Программа «Доступное жилье»

Списки жильцов для заселения в дома по социальной ипотеке определяются по бальной системе жилстройсбережений. Жилстройсбережения – это средства, накопленные по различным программам вклада Жилстройбанка.

Существует несколько вариантов оформления вклада, каждый из которых ориентирован на определенный срок и договорную сумму, необходимую вкладчику.

На данный момент банк работает по программе развития регионов до 2020 года — это уникальная гос.программа, направленная на обеспечение новым, доступным и комфортным жильем казахстанцев, в том числе молодых семей.

Преимущества программы:

- Она предусматривает участие в новых строительных проектах,
- Есть возможность приобретения индивидуального жилого дома через ЖССБК,
- Ставка по кредиту в рамках проекта начинается от 5% с первоначальным взносом от 30% от стоимости жилья. Возможно получение субсидирования ставки по ипотечным жилищным займам,
- Проект предусматривает как полный выкуп жилья за счет жилстройсбережений, так и оформление займа на покупку жилья[5].

Условия ипотеки с накоплениями

Государство выделяет средства на строительство новых домов, и вы уже сейчас можете стать обладателем новой улучшенной квартиры по данной программе.

Можно стать участником программы, если:

- У вас (или членов семьи) нет жилья на праве собственности или арендного жилья на территории Республики Казахстан.
- У вас (или членов семьи) нет фактов преднамеренного ухудшения жилищных условий (за последние 5 лет) на территории Республики Казахстан
- Вы – гражданин Казахстана (либо оралман)
- Для Заявителей, претендующих на получение жилья в городах Астана и Алматы, требуется регистрация в течение последних 2 лет в данных городах, в остальных регионах республики нет требования о регистрации.

Как стать участником? Все просто: сначала вы открываете вклад в банке, а затем подаете заявление на участие в программе. Подобрать объект недвижимости удобнее всего на специальном интернет-портале.

Вы хотите получить кредит на покупку квартиры, постройку дома, проведение ремонта или погашение ранее взятых кредитов? Все это возможно при участии в накопительной системе от банка. При достижении минимального накопления от 30-50% от необходимой суммы, вы сможете оформить кредитование под минимальную ставку от 3,5% тенге.

Современный Казахстан, как отметил Президент в своем недавнем Послании прошел переходный период, и теперь, можно сказать, в Казахстане построено общество с рыночной экономикой. Если дело обстоит так, то уже необходимо экономику социально ориентировать. А для этого должна быть усовершенствована законодательная база рыночных отношений, банковской системы и, в контексте темы дипломной работы, система ипотечного кредитования в Казахстане. Становление и развитие рыночной системы Казахстана в известной мере повторяет традиционный путь капитализма. Когда общество, пройдя «стихию рынка», должно идти по пути законодательного введения норм цивилизованной предпринимательской практики и рынка. В этом плане любое современное развитое государство весьма строго регулирует свободный рынок.

Таким образом, у современного государства имеются два общепризнанных рычага регулирования ипотечного кредитования:

первый - законодательный и административный, ограничивающий и контролирующий стихийные начала в сфере свободного предпринимательства;

второй - экономический, позволяющий стимулировать и направлять предпринимательскую инициативу в общественно полезное русло. Вся проблема заключается в том, чтобы научиться разумно, пользоваться этими рычагами на всех уровнях нашей современной государственной структуры.

Список использованной литературы:

1. Алдербаев А. Превратности залога, или Пора менять правила, которые так и не выучили. Алматы. «Юрист». № 2, 2016.
2. Государственная программа жилищного строительства в Республике Казахстан «Нұрлы жер» 22.06.2018г.
3. Государственная программа развития регионов до 2020 года.
4. Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития арендного сектора жилья».
5. Гартаковская Н. Особенности или странности казахстанской ипотеки. Алматы. «Юрист». № 1, 2017.

СТУДЕНТТІК ҒЫЛЫМИ ЖОБАҒА ҚАТЫСУ БАРЫСЫНДА «ӨНЕРЛІ АҚТӨБЕ» ЭКСКУРСИЯСЫНЫҢ ВИРТУАЛДЫ НҰСҚАСЫН ЖАСАУ

Пилипенко Елена Николаевна

Ғылыми жетекші, «ЕМЖС» кафедрасының аға оқытушысы

Ахмаева Лиза

«Туризм» мамандығының 2 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақала мүгедектерге арнап «Өнерлі Ақтөбе» виртуалды нұсқасын жасау және өткізу арқылы ішкі және ішкі туризмді дамытуда және туристік агенттіктердің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруда КРМУ-дің студенттік ғылыми жобасындағы жұмысының мақсаттары мен практикалық нәтижелерін көрсетеді.

Түйінді сөздер: аймақаралық және жергілікті туризм, саяхат индустриясының әлеуметтік жауапкершілігі, виртуалды саяхат, Ақтөбе қаласының көркем орындары.

РАЗРАБОТКА ВИРТУАЛЬНОЙ ВЕРСИИ ЭКСКУРСИИ «АКТОБЕ ТВОРЧЕСКИЙ» В ХОДЕ УЧАСТИЯ В СТУДЕНЧЕСКОМ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОМ ПРОЕКТЕ

Пилипенко Елена Николаевна

Научный руководитель, старший преподаватель кафедры «ЭМиС»

Ахмаева Лиза

Студентка 2 курса специальности «Туризм»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье раскрываются цели и практические результаты работы в студенческом научном проекте в КРМУ в области развития внутрорегионального и локального туризма и повышении социальной ответственности турфирм путем разработки и проведения виртуальной версии экскурсии «Актөбе творческий» для людей с ограниченными возможностями

Ключевые слова: внутрорегиональный и локальный туризм, социальная ответственность турбизнеса, виртуальная экскурсия, творческие достопримечательности Актөбе

«AKTOBE CREATIVE» EXCURSION VIRTUAL VERSION DEVELOPMENT IN THE COURSE OF A STUDENT RESEARCH PROJECT PARTICIPATION

Pilipenko Elena Nikolaevna

“Economics, Management and Service” Department Senior Lecturer

Akhmaeva Liza

2nd year student of the "Tourism" specialty

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article reveals the goals and practical results of work in the KRMU student research project in the intraregional and local tourism development and enhancing the travel agencies social responsibility by the “Aktobe Creative” excursion virtual version creating and its conducting for people with disabilities.

Key words: intra-regional and local tourism, social responsibility of the travel industry, virtual excursion, Aktobe creative sights

The tourism industry has become and remains the leading and fast-growing sector of the economy in many countries over the past decades and is recognized as a highly profitable income source for many national economies in the world, as well as a source of social and economic growth and the creation of a large number of jobs, a massive start-up business, and factor in improving the people cultural and educational level [1].

But in the current circumstance of international instability, tourists focus more and more not on international tourism, but domestic one: traveling around the country of origin, in a relatively safe environment and, most importantly, at a more affordable price, people, citizens of this country can learn more about their homeland, imbued with high patriotic feelings and find out how interesting, beautiful is not only abroad. In many ways, this is fun, and economical, and useful: you will learn more about your country, learn to respect, appreciate and love it, your native land, city, village as well [2].

Kazakhstan presently is rather dynamically developing country aimed at diversifying its national economy. One of the priority directions of the development - as it has been repeatedly stated in government documents and again emphasized in the last Message to the people of Kazakhstan by the President of the Republic of Kazakhstan - the Leader of the Nation - is actively shaping the domestic and inbound tourism industry [3]. In this connection, regional and local tourism has recently started to develop in our republic.

The purpose of this work is to show on our Aktobe example that even in a village as well as in a town remote from the capital centers, development of domestic, local, tourism is possible. And through the development of different tourist routes (for example, we are currently developing an "Aktobe Creative" tour route) to promote the development of tourism in a little touristy attractive location.

At the same time, in the conditions of increasing social responsibility and activity of business [4] and increasing social responsibility necessity of the tourism business [5] in particular, we have chosen the mission of conducting excursions, including the above "Aktobe creative" excursion, not only to ordinary tourists, but also to people disabled. So, for disabled people from the Center for Adaptation and Rehabilitation, for pensioners living in the House of Disabled, we are developing a virtual version of the tour, i.e. excursion for people with disabilities. To do that we want to help them visiting and getting acquainted with the history and sights of our Aktobe without leaving their comfortable environment. And towards members of the socially vulnerable segments of society - for example: the disabled, the elderly, or young children - either.

However, before conducting any excursions, one needs to know in detail and diversification the history, culture and sights of the area on which we want to conduct excursions and, first of all, the one in which we live. Then you need to know the objects and the way we are going to conduct sightseeing travelers, and learn the historical and cultural events relevance.

In KRIU, students in addition to the main classes are engaged in different student research projects. In particular, students of the "Tourism" specialty are engaged in the scientific and practical project "Creation of student travel agency attached to the KRIU for excursion customer service in Aktobe and the Aktobe region": we study the tourist potential of our region, collect materials for the excursion routes development round the Aktobe land.

In Aktobe, as it does not seem strange to someone unusual, there are quite enough sights - they will be enough for not one walking tour! The sphere of our interest is objects, names and places in Aktobe related to art, culture and creativity.

When developing the "Aktobe creative" tour the purposes of the topic under study are as following:

- 1) a deeper study of the history of Aktobe culture and the arts;
- 2) creating excursion materials for a virtual tour;
- 3) writing scientific articles on scientific and historical information studied during the course;

4) organization of excursions for schoolchildren, social and rehabilitation institutions and interested guests of the city;

5) advertising campaigns of our student travel agency and its products, created by our design students under the guidance of our supervisor - Sn. teacher of the KRIU "Economics, management and service" department E.N. Pilipenko;

6) creation of the main tourist product (excursions: real and virtual [1]), as well as auxiliary tourism products [2] (for example: a photo albums about the sights of the city and the region).

There are a lot of objects in Aktobe today to conduct such a tour! Let's look at some of the cultural sights of our city (photos used from free Internet sites. - *Auth.*):

1. Museum of Fine Arts

2. Rukhaniyat Museum

3. "Singing" fountain on Abay Boulevard

4. Monument to T. Akhtanov and K. Shangytbaev

5. The Zhubanov Family Museum Center

6. "Dombra" Monument

7. Monument to A. Zhubanov

8. Monument to the grateful Reader

There are other historically, architecturally and content-interesting places and objects in our city! As a result, we are developing a tourist route “Aktobe Creative”.

During the work on the project, first of all, we learn how to work with information: find, process, convert information into excursions’ texts, develop excursion routes, supplement texts with graphic (route maps) and visual (photo objects) materials, communicate with excursion clients, hone our oratory skills.

When working with information sources, during trial excursions (see pic-s below. - *Auth.*) and formation of routes, we discover many interesting facts about both the Aktobe city and the Aktobe region.

During the creation of a travel agency under the KRIU, it is expected that students, primarily students of economic and service specialties, will become the main employees of this very travel agency. Nevertheless, there is work for any interested person, because our project has a wide range of topics, issues and aspects for studying and implementing: laws, principles of technological construction, financing and development of small private enterprises, searching for historical sights in Aktobe and Aktobe regions!

At the period of the work on the project, we have already improved our qualifications in the specialty, met new and more modern sources of literature, more consciously began to understand our future profession, improved our professional speech and communication styles, began to understand the importance of knowledge and diverse competencies for us.

Pic. 1. During a virtual excursion

Pic. 2. During an open-air excursion

As for our plans, they are the following: organization of thematic excursions, attraction of tourists, additional search for sights in Aktobe and the Aktobe region, creation of auxiliary souvenir thematic products.

References:

1. Черевичко Т.В. Экономика туризма: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Дашков и К°, 2012.
2. В. Кожухарь. Статья «Индекс Жанны д'Арк против индекса Есет батыра» Эврика. – Актобе, 25 января 2017 года. – № 4, С. 13.
3. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни. – (Электронный ресурс) <http://www.akorda.kz/> – 05.10. 2018
4. Зорин И.В. и др. Туризм как вид деятельности // Учебник. – М.: Финансы и статистика. 2005. – 288с.
5. Семьяшкин Ф. И. и др. Социальная ответственность сервиса в сфере туризма. // Человеческий капитал. – М.: Объединенная редакция Национального Евразийского института экономики и международных отношений – НЕИЭМО. – 2013. – № 5-6. – С. 62-66.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКСТРЕМАЛДЫ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫ

Рыбцова Олеся Леонидовна

Оқытушы, Туризм магистрі

Карабалина Жанар Жумабергеновна

Экономика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

Ахмаева Лиза Алиевна

«Туризм» мамандығының студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би, 52;

Бұл мақалада экстремалды туризмнің негізгі түсінігі қарастырылады және оның жіктелуі ұсынылған, сондай-ақ Қазақстандағы экстремалды туризмнің танымал түрлерінің негізгі бағыттарының сипаттамасы берілген.

Түйінді сөздер: экстремалды туризм, экстремалды туризмнің жіктелуі, маршрут.

РАЗВИТИЕ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Рыбцова Олеся Леонидовна

Преподаватель, магистр туризма

Карабалина Жанар Жумабергеновна

Старший преподаватель, магистр экономических наук,

Ахмаева Лиза Алиевна

Студентка специальности «Туризм»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается основное понятие экстремального туризма и представлена его классификация, а также дана характеристика основных маршрутов популярных видов экстремального туризма в Казахстане.

Ключевые слова: экстремальный туризм, классификация экстремального туризма, маршрут.

THE DEVELOPMENT OF EXTREME TOURISM IN KAZAKHSTAN

Rubtsova Olesya Leonidovna

teacher, master of tourism,

Karabalina Zhanar Janabergenov

senior lecturer, master of economic Sciences,

Akhmayeva Lisa Alievna

student of the specialty "Tourism»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the basic concept of extreme tourism and presents its classification, as well as the characteristics of the main routes of popular types of extreme tourism in Kazakhstan.

Key words: extreme tourism, classification of extreme tourism, route.

Экстремальный туризм – это путешествия и активные виды отдыха, так или иначе связанные с риском. Современный экстремальный туризм начал развиваться в начале XX века,

когда получили распространение прыжки с парашютом, альпинизм, рафтинг и многие другие опасные развлечения.

Экстремальный туризм требует не только хорошей физической подготовки, но и смелости, упорства, целеустремленности. Обладающие такими качествами и готовые рискнуть люди, взамен получают невероятно сильные ощущения, живые эмоции, яркие впечатления и литры адреналина. Практически каждый из видов экстремального отдыха требует определенных навыков, опыта и профессиональной подготовки. Одной из особенностей, которые имеет экстремальный туризм, является высокая стоимость снаряжения и спецодежды. Обычно на них не экономят, поскольку от качества экипировки зависит здоровье, а иногда и жизнь туриста[1, с.23].

Экстремальный туризм имеет десятки, если не сотни разновидностей – от традиционных до экзотических. К наиболее популярным видам относятся джип-туры, альпинизм, дайвинг, каякинг, рафтинг, парапланеризм, индустриальный и горный туризм. Существуют и экзотические виды экстремального туризма, например, сендбординг (спуск на сноуборде с песчаных дюн), спелестология (диггерство), маунтинбайкинг (спуск с гор на мотоцикле), подводная охота на акул и мн. др. Ультрасовременным видом экстремального туризма являются путешествия на земную орбиту. Популярность экстремального туризма растет в арифметической прогрессии. Если каких-то 20 лет назад численность экстремалов по всему миру исчислялась сотнями тысяч, то сегодня уже десятками миллионов.

Экстремальные виды отдыха в Казахстане становятся не только доступными, но и массовыми. Способствуют этому и популяризация «приключенческого» туризма, и природные ресурсы, которыми богата страна.

Джип-туры вошли в моду совсем недавно и предусматривают как поездки по асфальтовым дорогам, так и по заброшенным тропам с переправами через реки.

Если вы не умеете водить и боитесь высоты, тогда пешие экстрим-туры для вас. Маршрут такого тура обычно прокладывается через гористую местность, так что вы успеете как следует оценить красоту природы и собственные физические возможности.

Приобретают распространение и конные туры по равнинам Казахстана, которые разрабатываются для всех – от новичков до опытных наездников. Вы находитесь на маршруте от одного до нескольких дней.

Среди самых необычных туров на земле аксакалов – маршруты по пустыне Кызылкумы. Обычно такие путешествия проходят весной и с августа по октябрь. Вы словно переноситесь во времена древних кочевников, которые искали оазис.

Возможностей для экстремального туризма в Казахстане масса, нужно лишь выбрать тот вид, который вам по душе.

В мире есть немало смельчаков, которые испытывают себя на прочность. Они ищут места, где можно проверить предел своих возможностей.

Свою порцию адреналина туристы-экстремалы получают и в Казахстане. Горячие пески пустыни Кызылкум, широкая степь, горные пики Тянь-Шаня, Алтая и Джунгарского Алатау, Каргалинские ворота с бурной водой и еще множество мест, которыми природа щедро одарила девятую по величине страну мира. В таких условиях, что называется, есть где развернуться.

В пешем походе каждый из них несет огромный рюкзак – весом в среднем около двадцати килограммов у женщин и вдвое больше у мужчин. В минимальный набор входят палатка, спальный мешок, компас, карта, навигатор и телефон, посуда, аптечка, пила и нож, запасная одежда, обувь, дождевик или тент, фонарь со сменными батарейками, веревка и спички. Турист должен уметь развести костер, поставить палатку, найти дорогу, воду и еду и оказать первую помощь, и это далеко не все нужные навыки, поэтому переоценивать свои силы не стоит, но можно их испытать на легких и всем известных маршрутах[2].

В Казахстане новички могут оценить уровень своей подготовки к долгим походам в Боровом – это национальный природный парк в Акмолинской области, известный также как

Бурабай, "казахстанская Швейцария". Находится он на Кокчетавской возвышенности, окружен степями, площадь парка – больше ста гектаров, половина из которых покрыта хвойным лесом. В Боровом есть озера, где можно потренироваться управлять каяком, а долгие прогулки по пересеченной местности станут тестом на общую подготовку. Подъем на самую высокую гору парка Кокшетау, не займет и часа, но позволит понять, есть ли силы покорять более значительные вершины. Кстати, в Боровом есть не только горы и леса, но и развитая инфраструктура, так что заодно можно проверить, как скоро вас потянет назад, к цивилизации.

Водные походы – одна из самых опасных разновидностей туризма, и в одиночку сплавляться по реке ни в коем случае нельзя. Для начала можно попробовать рафтовый сплав на плотах, где вся команда находится на одном судне, и нетренированным новичкам, которым нужна лишь порция адреналина, стоит найти более опытных походников и испытать свои силы на реках поспокойнее – Или, Чарыне, Коксу, Каратале и Чилике.

Тем же, кто хочет встретиться со стихией один на один, стоит освоить управление каяком – легкой весельной лодкой, в которой спуститься по речным порогам может только человек с крепкими мышцами и нервами. О том, чтобы отправиться в путь в одиночку, не стоит и говорить – на сплав всегда выдвигаются группами, кроме каяка и весла, для речного фристайла понадобятся каска, спасательный жилет и юбка – плотная накладная из нейлона или неопрена, которая с одной стороны плотно обхватывает тело низко сидящего каякера, а с другой – кокпит лодки.

Каяки бывают экспедиционные, морские, туристические, фристайловые и слаломные, а катаются лодочники на реках рядом с Алматы и в Джунгарском Алатау. Например, на впадающей в озеро Балхаш реке Лепсы находятся знаменитые Каргалинские ворота с тридцатью пятью препятствиями разной сложности, и их успешное преодоление считается среди любителей водного фристайла высшим мастерством.

Полетать на аэростате можно в Алматы, Караганде, Шымкенте, Усть-Каменогорске, Астане и других городах. В южной столице подъем на километровую высоту вместе с инструктором в среднем длится около часа, воздушные шары запускают в районе Каскелен-Узунагач – в свободном полете или на привязи. Такое испытание покажется страшным только людям с акрофобией, боязнью высоты, а те, кто совсем не боится оторваться от земли, могут попробовать прыжки с парашютом и бэйс-джампинг.

"Летают" в Казахстане и над водой: на виндсерфе, доске с парусом, можно прокатиться летом на озерах Балхаш, Капчагай или любом другом водоёме не меньше пятисот метров в длину и ширину, не закрытом горами и деревьями. Виндсерфинг – не увеселительная прогулка по волнам, как может показаться на первый взгляд, а экстремальный спорт, и только тем, у кого руки и ноги достаточно натренированы, под силу удержать непокорный парус.

Прыжки, фристайл и скорость доступны и желающим освоить кайтинг и сноубординг, которыми в Казахстане можно заниматься круглый год. В частности, горнолыжные трассы страны действуют с конца ноября до конца марта: в Боровом, на Чимбулаке, Табагане, Акбулаке и Медео, на горнолыжных комплексах "Алтайские Альпы" и "Нуртау". Кстати, Медео – самый высокогорный в мире комплекс для занятия зимними видами спорта с огромным искусственным катком площадью 10,5 тысячи квадратных метров, где было поставлено больше сотни мировых рекордов.

В Казахстане есть не только вершины, которые может одолеть даже новичок, но и сложные высотные маршруты для тренированных профессионалов: перевалы Кумбель и Туюксу, алматинские ущелья Аксай, Каскелен, Чемолган и Каргалы, пики Абая, Космодемьянской, Маяковского, МаншукМаметовой, Горельник, Молодежный, Партизан, Великая Отечественная Война – все высотой около четырех километров. Одна из самых знаменитых вершин – семикилометровый пик Хан-Тенгри недалеко от границы с Китаем и Кыргызстаном, на который рискнут подняться только асы альпинистского дела. Даже

уверенным в себе покорителям высот стоит учесть, что кыргызы называют пик "Канн Тоо" – Кровавая гора, а в переводе с тюркского "Хан-Тенгри" означает "Повелитель неба". Однако те, кто все же сумел покорить эту вершину, могут похвастаться фотографиями Духа горы – рельефного "лица" на снежном склоне.

Среди любителей горных походов популярны Кокшетауская возвышенность, Мугоджары, Сары-Арка и Тарбагатай, а вот на северных перевалах Тянь-Шаня проверенных троп не так много, почти нет людей, кемпингов, внедорожников и ездовых лошадей, а есть только птицы и животные – дикие, как окружающая их природа. Группа идет вместе, но зачастую растягивается в длинную цепочку, поэтому прочувствовать единение с природой можно будет в полной мере.

Одна из гор, на которую можно попробовать взобраться с трекинговыми палками и альпинистскими "кошками", находится на северо-западе Тянь-Шаня, в Заилийском Алатау – это пик Советов высотой почти 4,5 тысячи метров со снежным гребнем и ледником, с которого видны крупнейший город Казахстана Алматы, Кыргызстан и Большое Алматинское озеро. Начинающему альпинисту стоит помнить про высотную болезнь – чтобы она не стала помехой, перед восхождением на пик стоит несколько дней провести на высоте, чтобы привыкнуть к разреженному воздуху, например, пройти через перевалы и ущелья Заилийского Алатау.

Несмотря на то, что путешествовать по равнинам Казахстана довольно опасно, степи манят путешественников со всего света, ведь только там можно услышать органную мелодию Поющего Бархана, меловые горы Актау, древние курганы Бекшатыра, Чарынский каньон и слоистые камни Баянаула.

Тренировка и опыт – необходимая база, без которой в походе делать нечего: снаряжение, конечно, важно, но главную роль в экстремальной ситуации играют все же навыки и скорость реакции – в горах, в степи и пустыне, на воде и в воздухе. Казахстан, с его камнем-сфинксом Жумбактасом, танцующими березами, дном древнего океана в урочище Босжира, радужными камнями Семиречья, мертвым озером Каинды и городом духов Киин-Кериш, несомненно, принесет путешественнику немало впечатлений – нужно только выбрать маршрут.

К экстриму на высоте относится альпинизм — один из наиболее развитых видов экотуризма в Казахстане. Альпинизм в стране поддерживает сам президент.

Первая массовая альпиниада в Казахстане состоялась 9 июля 1935 года на вершину под названием пик Малоалматинский или Алматинский. Тогда на гору высотой 4376 метров взойшли 249 человек. Через три дня решением правительства вершина была переименована в пик Комсомола. А в 1997 году пик переименовали в пик Нурсултан, в честь первого президента Республики Казахстан. И не спроста. Президент Казахстана знает что такое взойти на вершину. Своё уважительное отношение к горам и альпинизму президент показал личным участием в альпиниаде на пик Абая 1995 года. Нурсултан Абишевич поднялся на вершину, на высоту 4010м!

Концентрация компаний, предлагающих горные туры с элементами скалолазания и альпинизма, — в Алматы. При хорошей физической подготовке можно посетить ущелья Алматы (Аксай, Каскелен, Чемолган, Каргалы), пройти через перевал Кумбель, подняться на пик Космодемьянской (4108 м), Молодежный (4147 м), Горельник (4000 м).

Популярными у альпинистов являются иглы перевала Туюксу (от 4000 м), пики Партизан (4390 м), Маяковского (4208 м), Великая Отечественная Война (4050 м), Маншук Маметовой (4194 м) и т.д.

При хорошей физической подготовке можно посетить ущелья Алматы (Аксай, Каскелен, Чемолган, Каргалы), пройти через перевал Кумбель, подняться на пик Космодемьянской (4108 м), Молодежный (4147 м), Горельник (4000 м).

Также популярными в среде экстремалов-любителей становятся прыжки с парашютом, скайсерфинг, групповая акробатика, BASE jumping, поездки на квадроциклах, джип-сафари[4].

Таким образом, все виды экстремального туризма становятся все более популярными и востребованными, а территория Казахстана располагает рекреационными ресурсами для их развития.

Список использованной литературы:

1. Антонович И.И. Спортивное скалолазание./ Антонович И.И. - М., 1978.
2. Гнатив О.К. Проблемы развития отечественного туризма / Гнатив О.К. // Экономика Украины. - 2006. - №5. - С.23-25.
3. Сахнова Н.С. Методические подходы к типизации горных объектов Крыма для развития скалолазания как разновидности экстремального туризма / Шумский В.М. // Ученые записки ТНУ. - Симферополь. - 2008. - Т.21(60). География. - С.311-317.
4. Тамма Е.И. Энциклопедия туриста / Тамма Е.И., Абукова А.Х. - М.: БРЭ, 1993. - 607 с.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ АЛҒАШҚЫ ҚҰРЫЛЫСТАРЫНЫҢ ТАРИХЫ

Снасапина Альбина Сергалиевна

Аға оқытушы, магистр

Қалиева Нұрай

«Туризм» мамандығының студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би, 52;

Мақалада Ақтөбе қаласының алғашқы шағын аудандарының дамуы сипатталып, қаланың құрылу тарихы мен дамуы қаралып, алғашқы құрылыстары қарастырылған.

Түйінді сөздер: қала, мешіт, собор, мұражай, көше.

ИСТОРИЯ ПЕРВЫХ ПОСТРОЕК ГОРОДА АКТОБЕ

Снасапина Альбина Сергалиевна

Магистр, старший преподаватель

Қалиева Нұрай

Студент специальности «Туризм»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул.Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются первые микрорайоны, история и развития города, первые постройки города Актобе.

Ключевые слова: город, мечеть, собор, музей, улица.

HISTORY OF THE FIRST BUILDINGS OF AKTOBE

Snassapina Albina Sergalievna

master, senior lecturer

Kalievna Nurai

student of specialty " Tourism»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article deals with the first neighborhoods, the history and development of the city, the first buildings of Aktobe.

Key words: city, mosque, Cathedral, Museum, street.

Ақтөбе қаласының қала ретінде қалыптасуы үлкен тарихи оқиғалармен байланысты. 18 ғасырда қазақтар Еділ қалмақтарының, башқұрттардың, Орал және Сібір Қазақтарының тарапынан мезгіл-мезгіл жасалып тұрған шабуылдардың ауыр зардаптарын бастарынан кешірумен болды. Қазақстанға нақты қауіп-қатер қуатты көшпелі Жоңғар мемлекетінің тарапынан төнді. Қазақ хандығын сақтап қалу үшін Әбілқайыр хан 1731 жылы императрица Анна Иоанновнамен Кіші жүздің қазақтарын Ресейдің қол астына алу туралы келісімге келеді. 1731 жылдың 10 қазан күні Әбілқайыр хан, сұлтандар және 13 рудан тұратын ірі билер мен батырлардың шағын тобы Ресей империясының қол астына өту туралы ант қабылдады. Бұл оқиға Ырғыз және Тобыл өзендерінің арасындағы Майтөбе деген шатқалда өтті. Ресей империясы сол бір ғасырдан кейін бекінестер сала бастады [1].

1869 жылы 14 мамырда негізі қаланған Ақтөбе алғашында әскери бекініс ретінде бой көтерді. Бекініс құрылысына Ақтөбе алқабының ортасындағы екі биік төбе лайықты деп

ұйғарылды. Бекіністің Ақтөбе аталуы осыған байланысты. 1868 ж. қазан айында патша үкіметі «Дала облыстарын басқару туралы уақытша ережені» қабылдады. Бұл ереже бойынша қазақ жерлерінің барлығы Ресейдің мемлекеттік меншігі болып есептелінді. Әскери күштерге сенім артқан патша өкіметі арнайы қаруланған отрядтармен жергілікті халықтан шұрайлы жерлерді тартып алып, бекіністер салуды одан әрі жалғастыруды көздеді. Осы мақсатпен Орынбордан Торғай даласына қаруланған подполковник А.Круторожиннің жетекшілігімен екі казак жүздіктері жіберілді. Мамыр айында Елек пен Қобда өзендерінің аралығында Орынбордан екінші отряд бағытталды. Әскерлерді басқарған флигель-адъютант граф – Борх. Отряд 1869 ж. 14 мамырда Ақтөбе тоғайлығына келіп жетті. Сөйтіп, 19 мамырда Ақтөбе бекінісінің негізі қаланды. Бекініс құрылыс жұмысы басталып, саманнан салынған үйлер пайда болды. Бекіністің оңтүстік-шығысында алғашқы үйлерден екі көше қатар түзеді. Олар: Крепостная және Гарнизонная [1].

1878 жылы Ақтөбеге алғаш қоныс аударушылар – орыс шаруалары келген кезден бастап әскери бекініс өзінің әскери сипатын жоғалтып, қалалық қонысқа айнала бастады. 1878 жылдың көктемінде Ақтөбеге шаруалар көшіп келе бастады. Барлығы 28 семья. Осы жылдың күзінде солтүстік төбенің солтүстік батыс жағынан, болашақ Ақтөбе қаласының тұңғыш көшесінің негізін салған, тоғыз үйден тұратын Александровск көшесі (қазіргі Шернияз) пайда болды. Ақтөбе бекініс пунктіне ішкі Ресейден, атап айтқанда, Воронеж, Курск, Харьков, Тамбов губернияларынан қоныс аударушылар саны 1878*79 жылдары 133 семьяға жетті. Құрылғанына 15 жыл өткенде 1884 жылы Ақтөбе екі поселкеден тұрды. Төменгі поселкеде (екі төбенің аралығына) қазіргі Ақтөбе қаласының орталығының негізі салынды. Жоғарғы поселке негізінен сауда орындары орналасқан татар слободасы мен оторвановкадан тұрды. Оторвановканың негізгі бөлегін 1886 жылы Астрахань губерниясынан келгендер құрады. Он жылдың ішінде Ақтөбе тұрғындарының саны бес есеге артты (1880-1890).

1874 жылы Ақтөбе қаласының аумағында құрылыс салу бас жоспары алғаш рет әзірленген. Бұл құжат бойынша Актюбинск бірнеше аудандарға бөлінген: Оторвановка, Татар слободасы, Құрмыш ауданы. Сонымен бірге, қалада бес тұңғыш көше пайда болған: Георгиевский, Илецкий, Оренбургский, Крепостной, Гарнизонный.

Ақтөбе баурайында орналасқан ескі қала және қала орталығы Әбілқайыр хан атындағы ең ауқымды қалалық даңғылы болып табылатын жаңа қала. Қаланың ескі бөлігінде темір жол вокзалы орналасқан. Ал аудандары: Мәскеу, татар (татар слобода), Курмыш, Оторвановка, Малышка, Гормолзавод. Мұнда жеке тұрғын үйлер мен бір қабаттағы құрылыстар басым. Оторвановка ауданы 1887 жылы алғашқылардың бірі болып пайда болды. Оны Астрахань губерниясынан қоныс аударушылар құра бастады.

1880 жылы Ақтөбеде ең алғашқы Әулие Александр соборы салынды (1-сурет). Шіркеудің салынуы Ақтөбе бекінісінің салынуымен байланысты. Ақтөбенің бойында гарнизон пайда болып, оның бойында тез арада шіркеу салынды. Әскер басындағы дінбасы шіркеуде қызмет етті. Әулие Александр соборын салу орнына төбенің етегі тандалды. Шіркеу 50 жыл тұрды, 1930 жылдың аяғында қирап қалған. Александр Невский соборы қала негізін қалаған казактың қамқоршысы құрметіне тұрғызылды. Соборда епархиальный Архиерей – митрополит Николай (Могилевский) қызмет көрсеткен [2].

1901 жылы қазіргі Ақтөбе қалалық орталық мешітінің құрылысы басталды. Арада екі жыл өткен соң мешіт пайдалануға берілді. Мәліметтерге сүйенсек, тек қана мешіт емес, сонымен қатар оның жанынан медресе, діни қызметкерлердің үйлері, қонақ үй, ат аула салынған. Яғни халықтың жұмыла жұмыс істеп, бірігуінің арқасында үлкен діни-рухани кешен бой түзеді [3].

Сурет 1. Әулие Александр соборы

Мешіт тарихына үңілсек, сол кездегі қазақ пен татардың достығы мен бірлігі, ынтымағы жарасқандығының, мақсат-мүдделері де бір екендігінің куәсі боламыз. Расында, мешіт құрылысын салуда татарлар бастама көтеріп, қазақтар қолдау білдіріп, орыстар ниеттес болған.

Махмұтбай Ибрагимовтің еңбегі ерекше. Ол мешіт қорына алғаш салым жасаған. «Ақтөбеге қалай да әулім мешіт салу керек» деп ол бір бума ақшаны мешіттің қорына салыпты. Ибрагимов ақша салғаннан кейін қаржы аударушылардың қатары көбейе түскен.

Махмұтбай көпес Ташкентке барып, мешіттің сәулеті қандай болатындығы туралы мамандармен кеңесіп, пікірлесіп елге келіп, мешіттің жобасын сызған көрінеді. Сол кезде Орынборда 8 мешіт болыпты [4].

Бастапқыда біраз қаржы жиналғанмен, ақша мешіт кешенін салуға жетпей, құрылыс тоқтап қалады. Бұл жағдай Махмұтбай Ибрагимовтің жанына қатты батқан. Ойлана келе ол өзінің руластары – Қобда болысындағы табындардан көмек сұрау туралы шешімге келіпті. Бұл ойы руластарының арасында зор қолдауға ие болған. Нәтижесінде қобдалықтардан мал, құрылыс материалдарын, қажетті заттарды жинаған. Сөйтіп, жүздеген мұсылман «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып», үме жасады. Әрине, үлкен кешен салу оңай шаруа емес. Табындардан жиналған ақшаға да мешіт құрылысы аяқталған жоқ. Кеңесе келе мешіт құрылысын ұйымдастырушылар мынадай шешімге келген: «Қалаға шаруасымен келген кез келген адам қолдарында бар құрылыс материалдарын әкелу керек».

Сол кезде қалаға 1 куб қалақ тасты әкелудің құны 20-25 рубль болған. Мұны кез келгеннің жағдайы көтере бермейді. Дегенмен тұрғындар шамаларына қарай мешіт құрылысының жандануына өз үлестерін қосты. Халықтың өзара түсінісіп, бірігіп, ынтымақтасуының арқасында 1903 жылы мешіт бой көтерді.

1904 жылы мешітте алғашқы намаз оқылды. Бұл – қазіргі Ақтөбе қалалық орталық мешіті. 1903 жылы тек мешіт емес, сонымен қатар басқа да ғимараттар бой түзепті. Медреседен бастап, ат байлайтын жерге дейін болған. Үлкен кешеннің сырты таспен қоршалған деседі.

Уезд бастықтары қаланы көріктендіру үшін, сән-салтанатын арттыру үшін мешіттің де ерекше орны бар деп есептеген. 1885 жылы Ақтөбе уезінің бастығы Сунгуров болған. Ол Орынбор генерал-губернаторынан мешіт құрылысын салу жөнінде рұқсат қағаз алыпты. Бірақ қаржының жоқтығынан мешіт құрылысы басталмаған. Сунгуровтан кейін уезді Сұлтан Сейдалиев басқарды. Оның кезінде мешіт салу мәселесі қайтадан көтеріледі. Мәліметтерге сүйенсек, 1900 жылы қаңтардың 1-інде 500 адам мешіт қорына ақша төлеген.

Сейдалининнен кейін Сухин деген азамат уезд бастығы болып тағайындалады. Ол қазақ тілін жақсы біліпті. Бұл кісі де мешіт ашу жұмысын қолға алып, қолдау білдірген. Сухин мешітті ақ төбенің үстіне салу керектігін айтқан. Бірақ ақсақалдар мешітті төбенің етегіне салуды ұйғарыпты. Мешіт құрылысын салуда халық құрылыс материалдарына өте зор мән берген. Мысалы, тасты Қосестектен әкелген. Оны тасу үшін малды арбаға жеккен. Қаратоғайда (қазіргі Мәртөк ауданына қарасты ауыл) ерекше балшық болыпты. Оның қасиеті цементке ұқсас екен. Мешіт құрылысы үшін балшықты сол Қаратоғайдан әкелген. Балшыққа жұмыртқа араластырылған деген де дерек бар.

1903 жылы қалалық мешіт пайдалануға беріледі. Онда ат-есек байлайтын арнайы аула болған. Сонымен қатар бас имам мен оның орынбасарларына арналған үш тұрғын үй салынған. Азаншының да үйі осы мешіттің дәл қасында тұрғызылған. Ауылдан, басқа қалалардан келген қонақтар ат басын тіреу үшін қонақ үй де салыныпты. Қысқасы, мешіт маңынан біраз ғимарат бой көтерген.

Мешіттің алғашқы имамы – Омар хазірет. Ал ең бірінші азаншысы – Зейнолла Януаров. Ол кісіні Уфадан арнайы шақыртқан [4].

1921 жылы мешіт жабылып қалды. Сол жылы діни қызметкерлердің барлығы бірдей қуғын-сүргінге ұшырады. Зейнолла Януаров Қарағандыдағы лагерьде тұтқынға түседі. Ол кісі, жаңылыспасам, 1925-1926 жылдары аштық жариялап, көз жұмған.

Кеңес өкіметі тұсында мешіт баспахана, драма театрдың қоймасы болды. Ұлы Отан соғысы басталғанда рентген және ауыл шаруашылығы машиналары зауыттарын салу үшін мешіттің мешіттен басқа кешендерін бұзылып, құрылыс материалдары ретінде пайдаланылған. Ал мешіт қоймаға айналған.

1990 жылы қалалық әкімдіктің қолдауымен мешіт жұмысы қайтадан жанданды. Мешіттің қайтадан ашылуына, әсіресе, Сара Еламанованың сіңірген еңбегі ерекше болды.

Ақтөбе қаласының сәулеті бұл жерде бейбіт қатар өмір сүріп, тіпті жаңа биік ғимараттар мен ескі құрылыстардың кейбір эклектикалық үйлесімін жасайды. Қаланың орталық бөлігінде олар аз қалды. Қолда барлардан 1894 жылы салынған бұрынғы әйелдер гимназиясы ғимаратында орналасқан "Шахерезада" мейрамханасын және темір жол жұмысшыларының бұрынғы Мәдениет үйі (1928 жылы салынған) "Локомотив" кинотеатрын бөліп көрсетуге болады. 1935 жылы салынған Тахауи Ахтанов атындағы драма театр да осы ескі қала бөлігінде орналасқан [2].

Орыс-қырғыз 2 кластық училищесі, (Кожвен). Бұл ғимаратта Ақтөбе уезіндегі алғашқы оқу орны болып 1881 жылы орыс-қырғыз 2 кластық училищесі ашылды (2-сурет). 1883 жылы оқу орны ретінде салынып бітті. Ғимарат II әрпі етіп салынған. Бір қабатты, тастан салынған. Қазір ғимарат «Облыстық тері-венерология диспансерінің» стационары ретінде пайдаланылып отыр. Ғимараттың жары – күйдірілген кірпіштен қаланған, соңғы жылдары жарға арналған изовер панельмен қапталған.

Шахеризада мейрамханасы Орыс-қырғыз әйелдер мектебі ретінде салынған. 1894 жылы Ақтөбе қаласында орыс-қырғыз әйелдер мектебі Ақтөбе уезінің қазақтарының қайырымдылық қорынан жиналған қаржыға салынған. Орыс-қырғыз әйелдер мектебі архитектуралық құрылысы жағынан тартымды әрі қолданысқа ыңғайлы ғимарат. Ғимарат бір қабатты, тастан салынған. Биіктігі – 3,80 м. Жалпы көлемі – 121,80м. Мектепте 25 орындық қазақ қыздарына интернат, мұғалім бөлмесі, 2 оқу және қолөнер бөлмесі болды.

Сурет 2. Орыс-қырғыз 2 класстық училищесі

Облыстық қалалық шығармашылық үйі - 19 ғ. аяғы мен 20 ғ. басында (1920 ж.) салынған. Басында мұнда дүкендер (лавки) болды. Коноплев көпестің үйі орналасты. 1941 жылы бұл ғимаратта Совет одағының Батыры Г.П. Мясоедов жұмыс жасаған [1].

«Триумф» кинотеатры мен дүкендер ортасындағы ғимаратта 1914 жылы «Россия» қонақ үйі орналасты, мұнда жай қарапайым бөлмелерден бастап, «Люкс» номерлерге дейін болған, соғыс жылдары бұл ғимарат емхана ретінде қызмет атқарды (3-сурет).

Сурет 3. «Россия» қонақ үйі

«Пионер» кинотеатрының ғимараты (Триумф) Ағайынды көпестер Михеевтер 1910-шы жылы алғашқы «Триумф» кинотеатрын ашқан. 1918 ж. Советтердің 2-ші Ақтөбе уездік съезі өткен, 1915 ж. Орналасқан жері: Ақтөбе қаласы, Әйтеке би көшесі, 49. Ескерткіш Ақтөбе облысында Кеңес билігін орнату тарихымен байланысты. «Пионер» кинотеатрының ғимаратында 1918 ж. 20-25 тамызында Советтердің 2-ші Ақтөбе уездік съезі өтеді. Съезд қызыл Әскердің бөлімшелерін құру мәселесін қарастырады. Ғимарат 1915 ж. салынған. Мемориальды тақта 1957 жылы қойылады. Ондағы тексте: «Здесь 20 августа 1918 года

состоялось открытие второго Актюбинского уездного съезда Советов рабочих, крестьянских и мусульманских депутатов» деп жазылған. Жазу қазақ және орыс тілдерінде жазылған [2].

Балалар Техникалық Шығармашылық орталығы. 1908 жылы темір жолшылардың балаларына арнап 2 қабатты мектеп салынды. 4 кластан тұратын қазіргі біздің орта мектептер сынды қызмет атқарды, 1912 жылы онда педагогикалық курстар ашылды. 1913 жылдан бастап 4 класты Георгиевский училищесі атанды. 20 ғасырдың 60-80 жылдары облыстық пионер сарайы болса, қазір Балалар Техникалық Шығармашылық орталығы болды. Пашкевич Александр 36 жыл бойы қалыптасқан кезінен бастап басқарып келеді.

Темір жол құрылысын зерттеу жұмыстары 1899 жылы басталды. 1901 жылы Ташкент-Орынбор бағыты бойынша темір жол құрылысы басталды. Қысқа уақыт ішінде 1785 км темір жол салынды. 1903 жылы темір жол ғимараты, локомотив депосы, түрлі т.ж.қызметі, әлі күнге дейін сақталған тұрғын үйлер салынды. Темір жол Ақтөбені басқа облыстармен, Ресей Федерациясымен, Өзбекстанмен, басқа да мемлекеттермен байланыстырады. Темір жол қысқа уақыт аралығында салынып бітті. Қаланың өркендеуіне теміржол құрылысының салынуы үлкен әсер етті. Темір жол кешені пайда болды: оқу орындары, мәдениет үйі, саябақ, мектеп, тұрғын үйлер. Әлі күнге дейін темір жол саябағы жұмыс жасап тұр [1].

20 ғасырдың басындағы сақталған ғимарат Темір жолшылар мәдениет үйі немесе Локомотив кинотеатры. Темір жол кешенінің бір бөлігі, ғимараттың түрі паровоз секілді, залы, балконы, жақсы акустикасы бар бұл ғимарат кезіндегі мәдениет үйі. Мұнда Святослав Рихтер концерт берсе, Иван Козловский ән айтқан. Қазіргі кезде де қолданыстағы бұл ғимарат «Локомотив» кинотеатры деп аталады.

Темір жолдың құрылысы мен эксплуатациялық жұмыстарына Мәскеу облыстарынан келген жұмысшылар мен мамандар қатысты. Олар темір жол салынып жатқан жерге қоныстанды, ол ауданды Москва деп атады. Мұнда темір жолшылар династиясы өмір сүрді, темір жол музейінде темір жолдың даму тарихы туралы құжаттар сақталған. «Москва» ауданы біртіндеп қаламен қосылды [3].

КСРО-ның кезінде А. С. Пушкин атындағы түрлі аттракциондармен жабдықталған ойын-сауық саябағы ашылды А. С. Пушкин атындағы саябақ 1887-1890 жылдары салынған және Ақтөбедегі көне саябақ болып табылады.

Ақтөбе планетарийі Қазақстандағы алғашқы планетарий болып табылады. Ұзақ уақыт бойы ол елде жалғыз болды. Күмбез залы бар планетарий ғимаратын Мәскеу мамандары Некрасов және Фрунзе көшелерінің қиылысындағы Пионер саябағында салды, ал Carl Zeiss фирмасының аппаратын Йен қаласының тұрғындары сыйға тартты. Бірінші дәріс 1967 жылдың 3 қаңтарында өтті. 2001 жылға дейін планетарийдің ауыспайтын басшысы Николай Павлович Зафирис болды. 10 метрлік күмбезі бар планетарийдің «Жұлдызды залы» келушілерге түрлі астрономиялық құбылыстарды көрсетуге мүмкіндік береді: күн және ай тұтылуы, метеорологиялық жаңбыр, гало, күннің шығуы және батуы, Байқоңырдың панорамасы. Бұл залда астрономия және космонавтика бойынша дәрістер өткізіледі. Осы уақыт ішінде Ақтөбе планетарийіне шамамен 1,5 млн адам келді. Планетарийдің негізгі қонақтары-оқушылар, содан кейін студенттер мен ересектер [2].

Ақтөбе облыстық тарихи өлкетану мұражайы мәдени ағарту мекемесі. 1929 жылы құрылған. Мұражайда табиғат, археологиялық, архитектуралық және этнографиялық бөлімдері жұмыс істейді. Мұражай қорында 51956 экспонат бар. Жыл сайын мұражай экспозициямен 100000-ға жуық адам танысады. Мұнда өлкенің пайдалы қазба кендері, жануарлар мен сирек кездесетін өсімдіктер дүниесі, археологиялық қазба кезінде табылған еңбек құрал-жабдықтары, қыштан жасалған бұйымдар, қазақ-қалмақ соғыстары туралы құнды мәліметтер, сол кездегі қару жарақ үлгілері (Есет батырдың заттары, Арал батырдың сауыты), этнографиялық материалдар қойылған [2].

Сонымен, Ақтөбе қаласы бекініс ретінде бой көтеріп, темір жолдың салынуы қаланың одан әрі дамуына әсер етті. Қаланың дамуында өзге ұлттардың рөлі басым болды. Қалада

құрылыстар қарқынды жүріп, шағын аудандар қалыптасты. Бұл шағын аудандар әлі күнге дейін қаланың маңызды бөлігін құрайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарчук М.К., Сергеева А.М., Абдулина А.Г. Ақтөбе облысының географиясы. – Ақтөбе: «Принт – А», 2012. – 318 б.
2. Султанғалиева Г.С., Ерофеева И.В. и др. История Актыобинской области.– Ақтөбе: 2006. – 698 с.
3. Ақтөбе энциклопедиясы. – Ақтөбе: «Отандастар-Полиграфия», 2001. –312 б.
4. <http://www.aktobegazeti.kz/?p=1372>

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ БІЛІМГЕ БОЛОН ПРОЦЕСІНІҢ
ФАКТОРЛАРДЫҢ ИНТЕГРАЦИСЫ**

Балмагамбетова В.М.

КРМУ докторанты

Курманалина А.М.

ҚОХУ студенті

Айтупова К.

«Экономико- құқық колледжінің» студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада Қазақстан Болон декларациясына қол қою процесі сипатталады, оның нәтижелері мен жүйесінің өзгерістерін жоғары білімінің жазылған.

Түйінді сөздер: Болон Процесі, жоғары білім заңдары, ғылым, студенттер.

**ФАКТОРЫ ИНТЕГРАЦИИ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШЕЕ
ОБРАЗОВАНИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Балмагамбетова В.М.

Докторант КРМУ

Курманалина А.М.

Студент 4 курса КРМУ

Айтупова К.

Студент «Экономико-правового колледжа»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В статье описывается процесс подписания Казахстаном Болонской Декларации, его результатов и изменений в системе высшего образования.

Ключевые слова: Болонский Процесс, законодательство высшего образования, наука, студенты.

**FACTORS OF INTEGRATION OF BOLOGNA PROCESS INTO THE HIGHER
EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Balmagambetova V.M.

Doctoral candidate of KRMU

Kurmanalina A.M.

Student 4 courses KRMU

Aitupova K.

student of Economical and legal college

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article examines the implications and process of implementing the Bologna Declaration in the system of higher education, its results and changes.

Key words: Bologna Process, quality of higher education, science, students.

Если мы будем учить детей сегодня так,
как мы учили вчера, мы украдем у детей завтра
Джон Дьюи

Одним из стратегических потенциалов общества выступает система образования. Все страны мира, включая Казахстан, уделяют большое внимание развитию системы образования, включая систему и высшего образования.

С целью интеграции в мировое сообщество, а также с целью повышения уровня качества образования, развитию академической мобильности студентов и преподавательского состава наша республика одной из первых в Центральной Азии присоединилась к Болонскому процессу.

Болонский процесс представляет собой продолжающийся диалог между системами высшего образования разных стран нацеленных на создание единой Европейской зоны высшего образования. Весь процесс начался в 1999 году 29 министрами образования европейских государств в городе Болонье (Италия), где была подписана Болонская Декларация о создании единого европейского образовательного пространства [1, 35 с.].

Декларация выступила реформатором системы высшего и послевузовского образования, с целью повышения качества.

В марте 2010 года Казахстан официально присоединился к Болонской декларации и стал 47-м членом Европейской зоны высшего образования и первым центральноазиатским государством, признанным полноправным членом европейского образовательного пространства [2].

Нормативными документами, послужившие стратегическому развитию высшего и послевузовского образования в стране в рамках декларации выступили:

1. Совместная Декларация европейских министров образования, г. Болонья 19 июня 1999 года;
2. Коммюнике Конференции министров высшего образования, Берлин 19 сентября 2003 года;
3. «Болонский процесс 2020 – Европейское пространство высшего образования в новом десятилетии», Коммюнике Конференции министров образования, Лёвэн и Лувэн-ля-Нёвь, 2009
4. Бухарестское Коммюнике и т.д.

Каждый документ внес свое значение не только в развитие системы образования, но и в повышение качества образования.

Страны, подписавшие декларацию, берут на себя определенные обязательства. Так, после присоединения к Болонскому процессу, национальная система образования претерпела ряд изменений:

Высшие школы Казахстана присоединились к Великой Хартии университетов, что повлекло за собой гармонизацию с европейским пространством в сфере образования; также основанную на Болонской декларации трехуровневую модель подготовки специалистов (бакалавр, магистр, доктор PhD). Тем самым наивысшей степенью является докторантура PhD. И на сегодняшний день остается нерешенным и не понятным вопрос об уровне кандидатов наук, докторов наук. К какой категории они приравниваются? Где же их место? Некоторые утверждают, что доктор PhD «равен» кандидату наук, некоторые же считают, что степень доктор PhD выше. В законе либо в другом нормативном правовом акте о разграничении не упоминается.

Также немаловажным результатом внедрения трехуровневой системы высшего образования выступает процесс торможения развития науки, так как после получения степени доктора PhD, нет более высшей ступени. Тем самым различные исследования приостанавливаются, что отражается на науке, а вернее на ее развитии.

Трехуровневая система обучения нашла свое отражение в Законе РК «Об образовании» 2007 года.

Следующей отличительной особенностью является внедрение кредитной технологии обучения и развитие академической мобильности. Да, безусловно, получение зарубежного опыта образовательного процесса является невероятной возможностью окунуться в новый мир, в новые правила, в новую страну. Каждому из нас наверняка хотелось бы отучиться в США либо в Японии, а может кто-то предпочел бы и Китай.

Планируется, что в Казахстане академическая мобильность будет развиваться не только как импорт образовательных услуг, но и экспорт – обучение иностранных студентов в Казахстане, что должно явиться в конечном итоге закономерным итогом полноценной интернационализации казахстанского образования. Так, в Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы указано, что доля иностранных студентов системе высшего образования РК составила к 2015 г. 2,5%, а к 2020 г. должна составить 3% [3, 39 с.].

Касательно кредитной технологии обучения, здесь же, по-моему, есть свои плюсы и минусы. Конечно, данная система обучения дает полную свободу студента в выборе той или иной дисциплины, то есть выступает ступенью от преподаватель-центрированного к студентоцентрированному высшему образованию. Однако уровень качества высшего образования в советное время не был плох. Многие страны мира хотели перенять данный опыт обучения, где было место оценкам, зачетам, долгим лекциям.

Также одним из изменений выступает создание МОН РК агентств по контролю за качеством образования и европейскому сотрудничеству в целом. Считаю данное новшество весьма практичным и эффективным, так как при работе агентств, отслеживающих качество образования в рамках конкуренции между высшими школами Казахстана.

Вследствие вступления в Болонский процесс перед отечественными университетами открылись новые двери в реализацию совместных образовательных процессов, например двудипломное образование или международные аккредитации и т.д.

Сопоставимость в образовании позволяет достичь следующих целей:

- формирование учебных программ, в которых согласованы все основные элементы учебного процесса (учебный план, методы обучения и оценки, требования к содержанию курсов и преподавателям);
- автоматическое признание результатов обучения в университете – партнере всеми участниками партнерства, что является гарантией встраивания элемента мобильности в образовательный процесс;
- создание общего органа управления программой; выдача совместного (от имени участников программы) диплома или дипломов университетов-участников по завершении обучения. Они могут обеспечить студентам возможность приобретения дополнительного академического и культурного опыта за границей, а вузам – новую возможность сотрудничества и расширения своего потенциала [1, 36 с.].

Болонский процесс может стать первым этапом объединения всех существующих систем высшего образования, по завершении которого, вероятно, мы сможем говорить о единой сложившейся европейской системе высшего образования, открытой для сближения с другими системами высшего образования [4, 63 с.].

Казахстан после вступления в Болонский процесс принимал активное участие в сотрудничестве, приглашая и организовывая различные форумы, конференции. Министерство образования и науки Республики Казахстан довольно часто проводит семинары республиканского и международного характера для высших учебных заведений по вопросу руководства кредитной системой обучения (ECTS).

Полагаю, что нельзя ни согласиться со словами к.ф.н. О.М. Борецким: «Достаточно очевидно, что Болонский процесс призван гармонизировать европейское высшее образование. Процесс этот порождает и будет порождать массу вопросов и проблем и без

сомнения не является единственной моделью развития образования. Еще больше противоречий, адаптаций и несоответствий он будет вызывать при его применении к нашему образованию» [5, 75 с.].

Таким образом, вступление Казахстана в Болонский процесс неким образом повлиял на качества высшего и послевузовского образования в стране. Однако хочется верить, что Казахстан возьмет правильное направление и улучшит качество всей системы образования, не принимая постоянно новые законы, указы, постановления, а эффективно реализовывая уже принятые.

Список использованной литературы:

1. Ерназаров Ж.Т. Болонский процесс – 2020 и перспективы развития высшего и послевузовского образования в Казахстане // Вестник Западно-Казахстанской гуманитарной академии. - №1 (22). – Уральск, 2013.
2. Болонский процесс в Казахстане // <https://iqaa.kz/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazakhstan>
3. Шерьязданова Г.Р. Интернационализация образования в Казахстане: полиязычие, академическая свобода и академическая мобильность // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. - №1 (50). – Алматы, 2017.
4. Новикова Н.С. Болонский процесс и высшее юридическое образование // Вестник права РК. - №8(97). - 2009
5. Борецкий О.М. Болонский процесс: цели и сомнения // Материалы XXXIX научно-методической конференции профессорско-преподавательского состава КазНУ им. Аль-Фараби. - Алматы, 2009.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КРИПТО-ВАЛЮТАЛАРДЫ ЗАҢДАСТЫРУ БОЛАШАҒЫ

Досимов М.Т.

«Менеджмент» мамандығының 3-курс студенті

Борейчук А.Ю.

«Құқықтану» кафедрасының оқытушысы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада крипто валютасын қолдану арқылы экономиканы жаңғыртудың маңызды мәселесі қарастырылады. Криптовалюта-бұл тек термин емес, ол болашақ. Бұл технологияны қазіргі экономикалық жағдайға зиян келтірмей қалай пайдалану керектігін түсіну ғана қалады.

ПЕРСПЕКТИВА ЛЕГАЛИЗАЦИИ КРИПТОВАЛЮТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Досимов М.Т.

Студент 3-курса специальности «Менеджмент»

Борейчук А.Ю.

Преподаватель кафедры «Юриспруденция»

Казахско-Русский Международный Университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается важнейший вопрос модернизации экономики путем применения криптовалют. Криптовалюта это не просто термин , а будущее. Остается лишь понять как воспользоваться этой технологией без причинения ущерба нынешней экономической ситуации.

A PROSPECT OF LEGALIZATION OF CRYPTOCURRENCIES IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Dossimov M.T.

3rd year student of specialty «Managment»

Boreichuk A.

lecturer of chair «Jurisprudence»

Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article the major question of modernisation of economy is examined by application of cryptocurrencies. Cryptocurrency it is not simple term, and the future. Remains only to understand how to take advantage of this technology without detrimenting to the present economic situation.

Было много попыток создать цифровую валюту во время технологического бума 90-х годов, когда такие системы, как Flooz , Beenz и DigiCash, появились на рынке, но неизбежно терпели неудачу. Этому было много логичных объяснений, такие как мошенничество, финансовые проблемы и даже трения между сотрудниками компаний и их начальниками. Из-за неудач этих компаний создание цифровой системы денежных средств долгое время рассматривалось как пустая трата времени. Затем, в начале 2009 года, анонимный программист или группа программистов под псевдонимом Сатоши Накамото представили Биткойн. Сатоши описал это как «равноценную электронную систему наличных

денег». Процесс полностью децентрализован, что означает, отсутствие задействованных серверов и отказ от центрального контрольного органа. Эта концепция очень похожа на облачные сервисы для совместного обмена файлами.

Ключевой особенностью криптовалют является отсутствие какого-либо внутреннего или внешнего администратора. Поэтому банки, налоговые, судебные и иные государственные или частные органы не могут воздействовать на транзакции каких-либо участников платёжной системы. Передача криптовалют необратима — никто не может отменить, заблокировать, оспорить или принудительно (без приватного ключа) совершить транзакцию. Однако участники сделки могут добровольно временно взаимно заблокировать свои криптовалюты в качестве залога или установить, что для завершения/отмены сделки требуется согласие всех (или произвольных дополнительных) сторон. [1]

Казахстанцы явно проявили свою заинтересованность в криптовалюте. Согласно исследованию, опубликованному поисковой системой Yandex в марте 2018-го года, пользователи ищут криптовалютные термины и различную информацию по данной теме в 1,5 раза больше чем в 2017 году.[2] Однако определенная нормативная база еще не введена в стране. Однако есть признаки того, что в ближайшем будущем эта ситуация может измениться: в мае президент Казахстана Нурсултан Назарбаев призвал к глобальному сотрудничеству в плане крипторегулирования. Назарбаев подчеркнул, что «большинство стран активно изучают возможность адаптации криптовалюты к текущей конфигурации финансовых систем», добавив: «В то же время мы видим совершенно отдельные действия государств в этом вопросе. И эти разрозненные действия приводят на данный момент только к неэффективности. Необходимо начать разработку общих правил». [3]

Единственным законным платежным средством на территории Казахстана является тенге. В этой связи криптовалюты не могут использоваться как средство платежа на территории страны.

«Финансовым организациям также запрещается проводить операции, прямо не предусмотренные законодательством. Таким образом, несмотря на отсутствие прямого регулирования, на сегодня использование криптовалют в финансовом секторе по собственным или клиентским операциям, а также в качестве единицы расчетов противоречит законодательству», - прокомментировала Начальник управления Департамента платежных систем Национального Банка Алина Имангазина.

Для уменьшения отрицательных последствий, сопутствующих операциям с криптовалютами, эксперты Национального Банка считают необходимым усиление работ по предотвращению появления криптовалютных финансовых пирамид, повышению уровня цифровой и финансовой грамотности населения, ужесточению законодательства в этой сфере. [4]

Одна из главных особенностей системы — полная децентрализация: нет центрального администратора или какого-либо его аналога. Необходимым и достаточным элементом этой платёжной системы является базовая программа-клиент (имеет открытый исходный код). Запущенные на множестве компьютеров программы-клиенты соединяются между собой в одноранговую сеть, каждый узел которой равноправен и самодостаточен. Невозможно государственное или частное управление системой, в том числе изменение суммарного количества биткойнов. Заранее известны объём и время выпуска новых биткойнов, но распределяются они относительно случайно среди тех, кто использует своё оборудование для вычислений, результаты которых являются механизмом регулирования и подтверждения правомочности операций в системе «Биткойн». [5]

Раньше попытка найти продавца, который допускает оплату товара или услуги криптовалютой была чрезвычайно сложной, если не невозможной. Однако в наши дни ситуация совершенно иная. Есть много торговцев - как онлайн, так и оффлайн - которые принимают Биткойн как форму оплаты. Они варьируются от крупных интернет-магазинов, таких как Overstock и Newegg до небольших местных магазинов, баров кинотеатров и

ресторанов. Биткойны можно использовать для оплаты гостиниц, рейсов, ювелирных украшений, приложений, компьютерных деталей и даже обучения в Высшем Учебном Заведении. Другие цифровые валюты, такие как Litecoin, Ripple, Ethereum и т. д., Пока не применяются так широко. Дела меняются к лучшему, когда такая компания как Apple, разрешила использование около 10 различных криптовалют в качестве реальной формы оплаты в App Store. Конечно, пользователи криптовалют, отличных от Bitcoin, всегда могут обменять свои монеты на BTC(Bitcoin). Кроме того, есть онлайн карты, на сайтах, таких как Gift Off, которые принимают оплату криптовалютой около 20 различных криптоконверсий. Благодаря подарочным картам вы можете купить что-нибудь пользуясь криптовалютой.

Многие считают, что криптовалюта - самая горячая инвестиционная возможность, доступная в настоящее время. Действительно, есть много историй о том, что люди становятся миллионерами благодаря инвестициям в Bitcoin. Биткойн - самая узнаваемая цифровая валюта на сегодняшний день, и только в прошлом году один BTC оценивался в 800 долларов. В ноябре 2017 года цена одного Биткойна превысила 7 000 долларов.

Эфириум, возможно, вторая по важности криптовалюта, зафиксировала самый быстрый рост цифровой валюты, когда-либо демонстрируемой. С мая 2016 года его стоимость увеличилась не менее чем на 2700 процентов. Когда дело доходит до всех совокупностей криптоконверсий, их рыночная капитализация выросла более чем на 10 000 процентов с середины 2013 года.

Однако стоит отметить, что криптотермины представляют собой инвестиции с высоким уровнем риска. Их рыночная стоимость колеблется, как никакой другой актив. Более того, он частично не регулируется, всегда существует риск того, что они будут объявлены вне закона в определенных юрисдикциях, и любой обмен криптовалютой может быть взломан.

Если вы решили инвестировать в криптовалюту, биткойн, очевидно, все еще является доминирующим. Однако в 2017 году его доля на крипторынке резко упала с 90 процентов до 40 процентов.

В то время - существует множество обменов, в которых торговля BTC и других криптовалют. Достаточно простая и во многом благодаря помощи крупных обменов, таких как Kraken, BitFinex, BitStamp и многие другие, начинают продавать Litecoin, Ethereum, Monero, Ripple и так далее. Есть также несколько других способов использования крипты, например, вы можете торговаться на бирже с продавцом или использовать банкомат Bitcoin. [6]

Как только вы купили свою криптовалюту, вам нужно выбрать способ хранения. Все основные биржи предлагают услуги кошелька. Хотя это может показаться удобным, лучше всего хранить свои активы в автономном кошельке на жестком диске или даже инвестировать в аппаратный кошелек. Это самый безопасный способ хранения ваших инвестиций, и он дает вам полный контроль над вашими активами.

Как и в случае любых других инвестиций, вам необходимо обратить пристальное внимание на рыночную стоимость криптовалют и на любые новости, связанные с ними. Coinmarketcap является универсальным решением для отслеживания цены, объема поставок и рыночной капитализации большинства существующих криптовалют. [7]

Поскольку криптотермины становятся все более популярными, правоохранительные органы, налоговые органы и юридические регуляторы во всем мире пытаются понять саму концепцию криптовалют и где именно они вписываются в существующие правила и правовые рамки.

С введением Bitcoin, первой криптовалюты, была создана совершенно новая парадигма. Децентрализованные, самоподдерживающиеся цифровые валюты, которые не существуют ни в какой физической форме или форме и не контролируются каким-либо сингулярным существом, вызвали бурное возмущение правовой среды.

Было высказано много опасений относительно децентрализованного характера криптоконверсий и их способности использоваться почти полностью анонимно. Власти во всем мире обеспокоены использованием криптовалют трейдерами незаконных товаров и услуг. Более того, они обеспокоены их использованием в системах отмывания денег и уклонения от уплаты налогов.

По состоянию на ноябрь 2017 года Биткойн и другие цифровые валюты объявлены вне закона только в Бангладеше, Боливии, Эквадоре, Кыргызстане и Вьетнаме, а Китай и Россия находятся на грани их запрета. Другие страны в том числе и Казахстан, не запрещают использование криптовалюты на данный момент, но законы и правила могут кардинально меняться за кратчайший срок. [8]

Список использованной литературы:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0>
2. <https://cointelegraph.com/news/yandex-study-shows-rising-interest-in-crypto-by-kazakhstanis>
3. <https://cointelegraph.com/news/kazakhstans-president-calls-for-international-cooperation-in-crypto-regulation>
4. <https://www.zakon.kz/4903889-kriptovalyuta-v-kazahstane-nelegitimna.html>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B9%D0%BD>
6. https://en.bitcoinwiki.org/wiki/Bitcoin_ATM
7. <https://coinmarketcap.com/>
8. <https://cointelegraph.com/bitcoin-for-beginners/what-are-cryptocurrencies>

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги
Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ».
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;

2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;

3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;

4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.

5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки»), центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка

должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

Примечание. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2018
Выпуск №4 (25)

Редактор *Бердимуратов Т.Б.*
Технический редактор *Арстанова А.О.*

Подписано в печать: 30.12.2018 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: www.krmu.kz. E-mail: vestnikkrmu@mail.ru; mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.

Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

9 772307 568187